

ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ, ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΤΕΧΝΩΝ,
ΤΜΗΜΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
«Ειδική Αγωγή, Εκπαίδευση και Αποκατάσταση»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**Αδελφικές σχέσεις ενηλίκων με και χωρίς νοητική αναπηρία:
Μια διερευνητική μελέτη των απόψεων των αδελφών χωρίς αναπηρία**

Δανίδου Λαμπρινή

Θεσσαλονίκη, 2022

Τμήμα Εκπαιδευτικής και Κοινωνικής Πολιτικής
Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
«Ειδική Αγωγή, Εκπαίδευση και Αποκατάσταση»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Αδελφικές σχέσεις ενηλίκων με και χωρίς νοητική αναπηρία:

Μια διερευνητική μελέτη των απόψεων των αδελφών χωρίς αναπηρία

Adult sibling relationships with and without intellectual disability:

An exploratory study of the views of siblings without disabilities

Δανίδου Λαμπρινή

Εξεταστική επιτροπή:

Καρτασίδου Λευκοθέα, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Επόπτρια

Πρώιου Χαρίκλεια, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια

Παπακωνσταντίνου Δόξα, Επίκουρη Καθηγήτρια

Θεσσαλονίκη, 2022

Ο/η συγγραφέας βεβαιώνει ότι το περιεχόμενο του παρόντος έργου είναι αποτέλεσμα προσωπικής εργασίας και ότι έχει γίνει η κατάλληλη αναφορά στην εργασία τρίτων, όπου κάτι τέτοιο ήταν απαραίτητο, σύμφωνα με τους κανόνες της ακαδημαϊκής δεοντολογίας.

(υπογραφή)

Δανίδου Λαμπρινή

Περιεχόμενα

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ.....	4
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ.....	7
ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	7
ABSTRACT.....	8
ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	9
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	10
1^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΘΕΜΕΛΙΩΣΗ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ.....	12
1.1 Αδελφικές Σχέσεις.....	12
1.1.1 Η Αδελφική Σχέση κατά την Παιδική και Εφηβική Ηλικία.....	15
1.1.2 Η Αδελφική Σχέση κατά την Ενηλικίωση.....	17
1.1.3 Μεταβλητές που Επηρεάζουν την Αδελφική Σχέση.....	21
1.1.3.1 Διαφορά Ηλικίας.....	21
1.1.3.2 Σειρά Γέννησης.....	23
1.1.3.3 Φύλο.....	25
1.2 Η Αδελφική Σχέση Ατόμων με Αναπηρίες.....	26
1.2.1 Οι Αδελφικές Σχέσεις Ατόμων με Αναπηρίες κατά την Παιδική και Εφηβική Ηλικία.....	28
1.2.2 Οι Αδελφικές Σχέσεις Ατόμων με Αναπηρίες κατά την Ενηλικίωση.....	30
1.2.3 Μεταβλητές που Επηρεάζουν την Αδελφική Σχέση Ατόμων με Αναπηρίες.....	33
1.2.3.1 Διαφορά Ηλικίας.....	33
1.2.3.2 Σειρά Γέννησης.....	34
1.2.3.3 Φύλο.....	35
1.3. Σκοπός και Διερευνητικά Ερωτήματα.....	36
2^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ.....	37

2.1 Ερευνητική Στρατηγική	37
2.2 Συμμετέχοντες	37
2.2.1 Κριτήρια Επιλογής Συμμετεχόντων	41
2.3 Εργαλείο Συλλογής Δεδομένων.....	41
2.3.1 Ανάλυση της Αξιοπιστίας και Εγκυρότητας του Ερωτηματολογίου	43
2.4 Διαδικασία Συλλογής Δεδομένων	44
2.5 Ανάλυση Δεδομένων.....	45
3^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ	46
3.1. Αδελφική Ζεστασιά.....	46
3.2 Αδελφική Σύγκρουση.....	50
3.3 Αδελφική Αντιζηλία.....	52
3.4 Επαγωγική Στατιστική	54
3.4.1 Αναλύσεις t-test μεταξύ αδελφών τυπικής ανάπτυξης και με νοητική αναπηρία ..	54
3.4.2 Αναλύσεις ANOVA ως προς το επίπεδο νοητικής αναπηρίας του αδελφού	56
3.4.3 Αναλύσεις t-test ως προς το φύλο του αδελφού	60
3.4.4 Αναλύσεις ANOVA ως προς τη σειρά γέννησης του αδελφού	60
3.4.5 Αναλύσεις Pearson με την διαφορά ηλικίας του αδελφού	65
3.4.6 Αναλύσεις t-test με τις συννοσηρές διαταραχές	66
4^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΣΥΖΗΤΗΣΗ – ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ – ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ	70
4.1 Συζήτηση	70
4.2 Συμπεράσματα.....	77
4.3 Περιορισμοί.....	78
4.4 Συνέπειες της Έρευνας στην Ειδική Αγωγή και Αποκατάσταση.....	79
4.5 Προτάσεις για Μελλοντική Έρευνα	80

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	81
---------------------------	-----------

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	95
------------------------	-----------

Κατάλογος Πινάκων

Πίνακας 1: Δημογραφικά στοιχεία	38
Πίνακας 2: Επικοινωνία με τον αδελφό	40
Πίνακας 3: Νοητική αναπηρία.....	41
Πίνακας 4: Αποτελέσματα ανάλυσης αξιοπιστίας των παραγόντων.....	44
Πίνακας 5: Ομοιότητα.....	46
Πίνακας 6: Οικειότητα	47
Πίνακας 7: Στοργή	47
Πίνακας 8: Θαυμασμός.....	48
Πίνακας 9: Συναισθηματική στήριξη.....	48
Πίνακας 10: Υλική στήριξη.....	49
Πίνακας 11: Αποδοχή	49
Πίνακας 12: Γνώση.....	50
Πίνακας 13: Κυριαρχία	50
Πίνακας 14: Ανταγωνισμός.....	51
Πίνακας 15: Αντιπαλότητα.....	51
Πίνακας 16: Καβγάδες	52
Πίνακας 17: Αντιζηλία για την αγάπη της μητέρας.....	52
Πίνακας 18: Αντιζηλία για την αγάπη του πατέρα.....	53
Πίνακας 19: Ερμηνεία αποτελεσμάτων με βάση τη νέα κλίμακα για την αντιζηλία	54
Πίνακας 20: Έλεγχοι independent samples t-test των παραγόντων ως προς το αν είναι ο αδελφός διαγνωσμένος με νοητική αναπηρία	54
Πίνακας 21: «Στοργή»*Διάγνωση αδελφού/ής με νοητική αναπηρία, independent samples t-test.....	54
Πίνακας 22: «Θαυμασμός»*Διάγνωση αδελφού/ής με νοητική αναπηρία, independent samples t-test	55
Πίνακας 23: «Συναισθηματική στήριξη»*Διάγνωση αδελφού/ής με νοητική αναπηρία, independent samples t-test.....	55

Πίνακας 24: «Υλική στήριξη»* Διάγνωση αδελφού/ής με νοητική αναπηρία, independent samples t-test	55
Πίνακας 25: «Αποδοχή»* Διάγνωση αδελφού/ής με νοητική αναπηρία, independent samples t-test	55
Πίνακας 26: «Καβγάδες»* Διάγνωση αδελφού/ής με νοητική αναπηρία, independent samples t-test	56
Πίνακας 27: «Αντιζηλία για την αγάπη του πατέρα»* Διάγνωση αδελφού/ής με νοητική αναπηρία, independent samples t-test.....	56
Πίνακας 28: Αποτελέσματα του ελέγχου ANOVA των παραγόντων ως προς το επίπεδο νοητικής αναπηρίας	56
Πίνακας 29: «Ζεστασιά»* Επίπεδο νοητικής αναπηρίας, ANOVA.....	57
Πίνακας 30: Post hoc analysis LSD για «Ζεστασιά»* Επίπεδο νοητικής αναπηρίας	57
Πίνακας 31: «Ομοιότητα»* Επίπεδο νοητικής αναπηρίας, ANOVA.....	57
Πίνακας 32: Post hoc analysis LSD για «Ομοιότητα»* Επίπεδο νοητικής αναπηρίας	58
Πίνακας 33: «Οικειότητα»* Επίπεδο νοητικής αναπηρίας, ANOVA	58
Πίνακας 34: Post hoc analysis LSD για «Οικειότητα»* Επίπεδο νοητικής αναπηρίας	58
Πίνακας 35: «Υλική στήριξη»* Επίπεδο νοητικής αναπηρίας, ANOVA.....	59
Πίνακας 36: Post hoc analysis LSD για «Υλική στήριξη»* Επίπεδο νοητικής αναπηρίας	59
Πίνακας 37: «Σύγκρουση»* Επίπεδο νοητικής αναπηρίας, ANOVA.....	59
Πίνακας 38: Post hoc analysis LSD για «Σύγκρουση»* Επίπεδο νοητικής αναπηρίας	59
Πίνακας 39: «Καβγάδες»* Επίπεδο νοητικής αναπηρίας, ANOVA	60
Πίνακας 40: Post hoc analysis LSD για «Καβγάδες»* Επίπεδο νοητικής αναπηρίας.....	60
Πίνακας 41: Αποτελέσματα ANOVA των παραγόντων ως προς τη σειρά γέννησης του/της αδελφού/ής	61
Πίνακας 42: «Ζεστασιά»* Σειρά γέννησης του/της αδελφού/ής με νοητική αναπηρία, ANOVA	61
Πίνακας 43: Post hoc analysis LSD για «Ζεστασιά»* Σειρά γέννησης του/της αδελφού/ής με νοητική αναπηρία.....	61
Πίνακας 44: «Ομοιότητα»* Σειρά γέννησης του/της αδελφού/ής με νοητική αναπηρία, ANOVA	62
Πίνακας 45: Post hoc analysis LSD για «Ομοιότητα»* Σειρά γέννησης του/της αδελφού/ής με νοητική αναπηρία.....	62
Πίνακας 46: «Οικειότητα»* Σειρά γέννησης του/της αδελφού/ής με νοητική αναπηρία, ANOVA	62

Πίνακας 47: Post hoc analysis LSD για «Οικειότητα»* Σειρά γέννησης του/της αδελφού/ής με νοητική αναπηρία.....	62
Πίνακας 48: «Στοργή»* Σειρά γέννησης του/της αδελφού/ής με νοητική αναπηρία, ANOVA	63
Πίνακας 49: Post hoc analysis LSD για «Στοργή»* Σειρά γέννησης του/της αδελφού/ής με νοητική αναπηρία	63
Πίνακας 50: «Συναισθηματική στήριξη»* Σειρά γέννησης του/της αδελφού/ής με νοητική αναπηρία, ANOVA.....	64
Πίνακας 51: Post hoc analysis LSD για «Συναισθηματική στήριξη»* Σειρά γέννησης του/της αδελφού/ής με νοητική αναπηρία	64
Πίνακας 52: «Αποδοχή»* Σειρά γέννησης του/της αδελφού/ής με νοητική αναπηρία, ANOVA	64
Πίνακας 53: Post hoc analysis LSD για «Αποδοχή»* Σειρά γέννησης του/της αδελφού/ής με νοητική αναπηρία.....	64
Πίνακας 54: «Γνώση»* Σειρά γέννησης του/της αδελφού/ής με νοητική αναπηρία, ANOVA	65
Πίνακας 55: Post hoc analysis LSD για «Γνώση»* Σειρά γέννησης του/της αδελφού/ής με νοητική αναπηρία	65
Πίνακας 56: Συσχετίσεις Pearson των παραγόντων με τη διαφορά ηλικίας μεταξύ των αδελφών.....	65
Πίνακας 57: Έλεγχοι independent samples t-test των παραγόντων ως προς την ύπαρξη επιπλέον διαταραχών στα άτομα με νοητική αναπηρία.....	66
Πίνακας 58: «Ζεστασιά»*Υπαρξη επιπλέον διαταραχών στα άτομα με νοητική αναπηρία, independent samples t-test.....	67
Πίνακας 59: «Ομοιότητα»*Υπαρξη επιπλέον διαταραχών στα άτομα με νοητική αναπηρία, independent samples t-test.....	67
Πίνακας 60: «Οικειότητα»*Υπαρξη επιπλέον διαταραχών στα άτομα με νοητική αναπηρία, independent samples t-test.....	67
Πίνακας 61: «Στοργή»*Υπαρξη επιπλέον διαταραχών στα άτομα με νοητική αναπηρία, independent samples t-test.....	67
Πίνακας 62: «Θαυμασμός»*Υπαρξη επιπλέον διαταραχών στα άτομα με νοητική αναπηρία, independent samples t-test.....	68
Πίνακας 63: «Υλική στήριξη»*Υπαρξη επιπλέον διαταραχών στα άτομα με νοητική αναπηρία, independent samples t-test.....	68

Πίνακας 64: «Αποδοχή»*Υπαρξη επιπλέον διαταραχών στα άτομα με νοητική αναπηρία, independent samples t-test.....	68
Πίνακας 65: «Γνώση»*Υπαρξη επιπλέον διαταραχών στα άτομα με νοητική αναπηρία, independent samples t-test.....	68
Πίνακας 66: Έλεγχοι independent samples t-test των παραγόντων ως προς το φύλο του/της αδελφού/ής.....	108

Κατάλογος Γραφημάτων

Γράφημα 1: Ηλικία	39
Γράφημα 2: Ηλικία αδελφού/ής	39

Περίληψη

Η σχέση μεταξύ αδελφών, καθώς είναι η πιο μακροχρόνια σχέση που έχει ένα άτομο, θεωρείται από τις πλέον σημαντικότερες της ζωής του και επηρεάζει τη διαμόρφωση της προσωπικότητας σε πολύ μεγάλο βαθμό. Καθώς η αλληλεπίδραση των αδελφών επηρεάζει τη συναισθηματική κατάσταση του ανθρώπου και στην ενηλικίωση, μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι αλληλεπιδράσεις αδελφών, όταν στην οικογένεια υπάρχει παιδί με νοητική αναπηρία. Επομένως, ο σκοπός της παρούσας εργασίας ήταν να συγκριθούν οι απόψεις των ενήλικων αδελφών που έχουν αδελφό/ή με ή χωρίς Νοητική Αναπηρία, σχετικά με την αδελφική τους σχέση, καθώς επίσης και αν επηρεάζεται η αδελφική σχέση από το επίπεδο της νοητικής αναπηρίας, τις συννοσηρότητες, το φύλο, την ηλικία και την σειρά γέννησης του αδελφού. Διεξήχθη μία ποσοτική έρευνα, πρωτογενής, μη πειραματική, με χρήση έγκυρων ερωτηματολογίων κλίμακας Likert, αποδεκτής αξιοπιστίας ($\alpha \geq 0,705$). Χρησιμοποιήθηκαν οι στατιστικοί έλεγχοι independent samples t-test, ANOVA και Pearson σε σημαντικότητα 5%. Το δείγμα αποτελούταν από 141 άτομα, με το 58,2% να έχει αδελφό τυπικής ανάπτυξης και το 41,8% αδελφό με νοητική αναπηρία και άλλες διαταραχές όπως αυτισμό και σύνδρομο Down. Η πλειοψηφία αποτελούνταν από γυναίκες, με μέση ηλικία 34 ετών, υψηλού μορφωτικού επιπέδου. Η μέση ηλικία των αδελφών ήταν τα 32 έτη. Τα συμπεράσματα που προέκυψαν είναι ότι στις περιπτώσεις όπου ο αδελφός έχει νοητική αναπηρία, παρατηρήθηκαν καλύτερες αδελφικές σχέσεις. Το υψηλό επίπεδο νοητικής αναπηρίας λειτούργησε αρνητικά στις αδελφικές σχέσεις, όχι όμως στον βαθμό που να δημιουργεί συγκρούσεις οι οποίες παρατηρήθηκαν σε παιδιά με ήπια νοητική αναπηρία. Τα παιδιά με νοητική αναπηρία μικρότερης ηλικίας έχουν καλύτερη ποιότητα αδελφικών σχέσεων. Η ύπαρξη επιπλέον διαταραχών σε άτομα με νοητική αναπηρία επέδρασε αρνητικά στην αδελφική σχέση.

Λέξεις κλειδιά: Αδελφική σχέση, νοητική αναπηρία, τυπική ανάπτυξη.

Abstract

The siblings relationship, as it is the longest relationship a person has, is one of the most important in his/her life and affects the formation of personality to a great extent. As siblings' interaction also affects a person's emotional state in adulthood, sibling interactions are of great interest when there is a child with an intellectual disability in the family. The aim of this study was to compare the views of adult siblings who have a brother / or with or without intellectual disability, regarding the sibling relationship as well as whether the sibling relationship is affected by the level of intellectual disability, co-morbidities, gender, brother's age and birth order. A quantitative survey was conducted, primary, non-experimental, using valid Likert scale questionnaires, acceptable reliability ($\alpha \geq 0.705$). Independent samples t-test, ANOVA and Pearson at 5% were used. The sample consisted of 141 individuals, with 58.2% having a sibling of normal development and 41.8% sibling with an intellectual disability and other disorders such as autism and Down syndrome. The majority consisted of women, with an average age of 34 years, of high educational level. The average age of the siblings was 32 years. In cases where the brother with intellectual disability, better sibling relationships were observed. The high level of intellectual disability had a negative effect on sibling relationships, but not to the extent that it created conflicts that were observed in children with mild intellectual disabilities. Children with younger intellectual disabilities have better quality sibling relationships. The existence of additional disorders in people with intellectual disabilities had a negative effect on the sibling relationship.

Keywords: Siblings relationship, intellectual disability, Typical development

Πρόλογος

Το θέμα της έρευνας αναδείχθηκε αρχικά από την προσωπική εμπειρία μου ως αδελφή ατόμου με ήπια νοητική αναπηρία και συννοσηρές διαταραχές. Προσπαθώντας να βοηθήσω τον αδελφό μου, με την αναζήτηση που έκανα, διαπίστωσα ότι το συγκεκριμένο θέμα δεν έχει διερευνηθεί ιδιαίτερα. Μελετώντας την ήδη υπάρχουσα βιβλιογραφία, διαπίστωσα ότι οι μελέτες που υπάρχουν διερευνούν την άποψη των γονέων ως προς τη σχέση των αδελφών, όμως οι απόψεις των ίδιων αναφορικά με τις σχέσεις τους με τα αδέρφια τους δεν έχει ακουστεί επαρκώς. Ιδιαίτερα στην Ελλάδα, σχετικές έρευνες είναι ελάχιστες. Υπάρχει ανάγκη να γίνει μελέτη αναφορικά με την αδελφική σχέση των ατόμων άνω των 18 ετών με τα αδέρφια τους που έχουν ή όχι αναπηρία. Έως τώρα όσες μελέτες έχουν γίνει, δίνανε βαρύτητα κυρίως στην παιδική και εφηβική ηλικία. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να υπάρχουν ελάχιστα ευρήματα που να αφορούν την ενηλικίωση. Η παρούσα έρευνα, δύναται να παρουσιάσει μία περισσότερο ολοκληρωμένη άποψη σχετικά με ζητήματα σχετικά με το αδελφικό υποσύστημα με και χωρίς νοητική αναπηρία.

Με την παρούσα διπλωματική εργασία ολοκληρώνονται και οι σπουδές μου στο Μεταπτυχιακό πρόγραμμα «Ειδική Αγωγή, Εκπαίδευση και Αποκατάσταση» του Πανεπιστημίου Μακεδονίας. Νιώθω ιδιαίτερη ευγνωμοσύνη που γνώρισα και συνεργάστηκα με εξαιρετικούς καθηγητές.

Ακόμη χρειάζεται να ευχαριστήσω τους ανθρώπους των οποίων η συμβολή ήταν ιδιαίτερα σημαντική για εμένα προκειμένου να περατωθεί επιτυχώς η προσπάθειά μου. Αρχικά θέλω να ευχαριστήσω την επιβλέπουσα καθηγήτριά μου, κ. Καρτασίδου Λευκοθέα, για τη συνεργασία μας. Μέσω των παρατηρήσεων και της καθοδήγησής της κατάφερα να ολοκληρώσω επιτυχώς τη συγγραφή της παρούσας εργασίας και να αντιμετωπίσω επιτυχώς αρκετές δυσκολίες και εμπόδια που παρουσιάστηκαν. Επίσης θέλω να ευχαριστήσω τους γονείς μου, Βασίλη και Αργυρώ, από τους οποίους έλαβα απεριόριστη στήριξη τόσο υλική όσο και συναισθηματική καθ' όλη τη διάρκεια των σπουδών μου. Τέλος θα ήθελα να ευχαριστήσω ιδιαίτερα τον αδελφό μου, Κωνσταντίνο, που είναι και ο λόγος που αποφάσισα να ασχοληθώ με την Ειδική Αγωγή. Χάρη σ' αυτόν μπήκα στη διαδικασία να αναζητήσω απαντήσεις για τις σχέσεις των αδελφών όπου ένας εξ' αυτών έχει νοητική αναπηρία και τελικά να αποτελέσει αυτή μου η αναζήτηση και το θέμα της διπλωματικής μου εργασίας.

Εισαγωγή

Ο στόχος της παρούσας έρευνας αφορά τη μελέτη της σχέσης ενήλικων αδελφών τυπικής ανάπτυξης καθώς και η αδελφική σχέση ενηλίκων όπου ένας εκ των αδελφών έχει νοητική αναπηρία. Η πλειοψηφία των ερευνών που αφορούν τα αδέλφια και τη μεταξύ τους σχέση, είναι επικεντρωμένες στην παιδική ηλικία και στην εφηβεία και τα αποτελέσματα καταδεικνύουν τις σχέσεις ανάμεσα στα αδέλφια να επηρεάζουν πολύπλευρα την ανάπτυξη των παιδιών (Modry - Mandell, Gamble & Taylor, 2007· Stocker, 1994· Vogt Yuan, 2009). Στην ενήλικη ζωή οι ελάχιστες μελέτες οι οποίες έχουν γίνει δείχνουν ότι οι σχέσεις αυτές αποκτούν ένα διαφορετικό νόημα (Scharf, Shulman, & Avigad - Spitz, 2005).

Από την άλλη πλευρά, στις αδελφικές σχέσεις των ατόμων με νοητική αναπηρία, οι απόψεις των μελετητών φαίνεται να διαφοροποιούνται. Σύμφωνα με τον Caspi (2011) και την Doody και τους συνεργάτες της (2010), καθώς τα αδέλφια εισέρχονται στην ενηλικίωση, οι σχέσεις τους με τα ανάπηρα αδέλφια τους φαίνεται να μην είναι τόσο θερμή και υποστηρικτική. Υπάρχουν όμως και έρευνες όπως αυτή των Rosseti και Hall (2015), που υποστηρίζουν ότι κατά την ενηλικίωση οι αδελφικές σχέσεις με τον νοητικά ανάπηρο αδελφό/η, τείνουν να είναι περισσότερο θερμές και στενές με μεγαλύτερα επίπεδα εμπλοκής και συναισθηματικής στήριξης και λιγότερες συγκρούσεις.

Γενικότερα φαίνεται πως υπάρχει μεγάλη ανομοιογένεια στις σχέσεις των αδελφών καθώς θεωρείται μία αμφιθυμική σχέση (Bedford, 1989· Bedford & Volling, 2004· Tafoya & Hamilton, 2012) με πολλούς παράγοντες να την επηρεάζουν. Στην περίπτωση που ένας εκ των αδελφών έχει κάποια αναπηρία, οι προκλήσεις και οι ευθύνες του αδελφού αλλά και των υπόλοιπων μελών της οικογένειας αυξάνονται. Η αδελφική σχέση στην προκειμένη περίπτωση διαφοροποιείται συγκριτικά με οικογένειες με τυπικώς αναπτυσσόμενα παιδιά (Furman & Buhrmester, 1985). Βασικός παράγοντας διαμόρφωσης της αδελφικής σχέσης είναι επίσης και η αναπηρία του αδελφού. Ανάλογα με τα χαρακτηριστικά της κάθε αναπηρίας, επηρεάζεται και θετικά ή αρνητικά η σχέση τους, ως προς τα συναισθήματα που αναπτύσσονται μεταξύ των αδελφών. Στην περίπτωση της νοητικής αναπηρίας, ο βαθμός της νοημοσύνης παίζει καθοριστικό παράγοντα στην αλληλεπίδραση των αδελφών (Rossiter & Sharpe, 2001). Υπάρχουν όμως και άλλες μεταβλητές που διαμορφώνουν την αδελφική σχέση τυπικά αναπτυσσόμενων και μη ατόμων. Τέτοια χαρακτηριστικά είναι το φύλο, η σειρά γέννησης, η ηλικιακή διαφορά των αδελφών κ.ά. Επιπλέον η ηλικιακή ομάδα στην οποία ανήκουν τα αδέλφια φαίνεται να

επηρεάζει και αυτή το αδελφικό υποσύστημα (Dunn, 1983· Furman & Buhrmester, 1985· McHale et al., 2012).

Η παρούσα διπλωματική εργασία είναι δομημένη ως εξής: Στο κεφάλαιο της θεωρητικής θεμελίωσης γίνεται παρουσίαση των διαθέσιμων δεδομένων για τις σχέσεις των τυπικά αναπτυσσόμενων αλλά και νοητικά ανάπηρων αδελφών. Συγκεκριμένα, αρχικά γίνεται αναφορά στη σημαντικότητα του αδελφικού δεσμού και ρόλου καθώς και στον πολύπλευρο χαρακτήρα τους. Επιπλέον παρουσιάζονται οι ποικίλοι τρόποι που επηρεάζουν οι αδελφικές σχέσεις τις διάφορες πτυχές που αφορούν την ανάπτυξη των παιδιών, ενώ παράλληλα αναφέρεται και η αδελφική σχέση κατά την παιδική ηλικία και την εφηβεία. Κατόπιν, εξετάζεται η αδελφική σχέση στην ενηλικίωση καθώς και οι παράγοντες που τις επηρεάζουν. Συγκεκριμένα, παρουσιάζονται τα ερευνητικά δεδομένα που αφορούν τη διαφορά ηλικίας, τη σειρά γέννησης και το φύλο καθώς και το πώς αυτές οι μεταβλητές επηρεάζουν τις αδελφικές σχέσεις. Κατόπιν ακολουθεί η ενότητα που αφορά τις αδελφικές σχέσεις ατόμων με νοητική αναπηρία. Αρχικά παρουσιάζονται οι διαφορές που υπάρχουν στην αδελφική σχέση ατόμων με νοητική αναπηρία συγκριτικά με τις αδελφικές σχέσεις τυπικά αναπτυσσόμενων ατόμων, που προαναφέρθηκαν. Ακολούθως, δίνονται κάποια ερευνητικά δεδομένα που αφορούν τις σχέσεις των αδελφών με νοητική αναπηρία κατά την παιδική και εφηβική περίοδο, ενώ μετά εξετάζεται η αδελφική σχέση ατόμων με νοητική αναπηρία στην ενήλικη ζωή. Διαπιστώνονται οι διαφορές συγκριτικά με τις άλλες περιόδους ανάπτυξης ενώ γίνεται και αναφορά στις μεταβλητές που επηρεάζουν την αδελφική σχέση των νοητικά ανάπηρων. Η θεωρητική θεμελίωση ολοκληρώνεται με τον στόχο της παρούσας διπλωματικής εργασίας και τα διερευνητικά ερωτήματα τα οποία προκύψανε μελετώντας την υπάρχουσα βιβλιογραφία.

Στο δεύτερο κεφάλαιο αναφέρεται η μέθοδος που ακολουθήθηκε προκειμένου να διεξαχθεί η έρευνα. Το τρίτο κεφάλαιο αφορά τα αποτελέσματα που βρέθηκαν βασισμένα στα διερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν. Τέλος, στο τέταρτο κεφάλαιο διεξάγεται η συζήτηση σχετικά με τα αποτελέσματα συγκριτικά με τα ήδη υπάρχοντα δεδομένα της βιβλιογραφίας. Κατόπιν γίνεται αναφορά στους περιορισμούς που υπήρξαν και ακολούθως δίνονται προτάσεις για μελλοντικές έρευνες.

1^ο Κεφάλαιο: ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΘΕΜΕΛΙΩΣΗ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

1.1 Αδελφικές Σχέσεις

Αν και η πλειονότητα των ατόμων έχουν τουλάχιστον έναν αδελφό, με μόλις το 10% να είναι μοναχοπαίδια (Cicirelli, 1982), η έρευνα για τη σχέση των αδελφών είναι πολύ περιορισμένη. Οι πρώτες έρευνες και απόψεις διατυπώθηκαν με την έναρξη της επιστήμης της ψυχολογίας. Στόχος των ερευνών εκείνη την εποχή ήταν να αντιμετωπιστούν διάφορα προβλήματα που προέκυπταν στο πλαίσιο της οικογένειας (Brody, 1998). Παρόλα αυτά, είναι ευρέως αποδεκτό ότι η σχέση των αδελφών είναι η πιο μακροχρόνια σχέση που έχει ένα άτομο, καθώς ξεκινάει τη στιγμή που γεννιούνται τα αδέλφια και τελειώνει με τον θάνατο του ενός. Ο αδελφικός ρόλος είναι ένας ρόλος που ανατίθεται στο άτομο και δεν κερδίζεται ούτε επιλέγεται από κάποιον. Ο δεσμός που αναπτύσσεται, θεωρείται ως ο δεύτερος σημαντικότερος, με τα πρωτεία να κατέχουν οι γονικές σχέσεις (Rivers & Stoneman, 2003). Θεωρείται μία μοναδική σχέση, αρχικά εξαιτίας της μεγάλης της διάρκειας και ακολούθως λόγω των κοινών γενετικών χαρακτηριστικών, των κοινών εμπειριών και του κοινού πολιτιστικού περιβάλλοντος στο οποίο μεγαλώνουν. Επομένως η πνευματικότητα και η προσωπικότητα των ατόμων διαμορφώνεται αρχικά από τον τρόπο που τα παιδιά γαλουχούνται στην οικογένεια, καθώς και από την αλληλεπίδραση τους με τα αδέλφια τους (Cicirelli, 1982).

Αναπτύχθηκαν διάφορες θεωρητικές προοπτικές, ψυχολογικά προσανατολισμένες, οι οποίες εφαρμόστηκαν με στόχο να περιγράψουν και να εξηγήσουν διάφορες παραλλαγές των αδελφικών σχέσεων. Ακολούθως θα περιγραφούν συνοπτικά, δύο θεωρίες βασισμένες στην Ψυχαναλυτική-Εξελικτική προοπτική, οι οποίες χρησιμοποιήθηκαν για την περιγραφή της δυναμικής της αδελφικής σχέσης, η θεωρία προσκόλλησης του Bowlby και η θεωρία του Adler για την ατομική ψυχολογία, οι οποίες αναπτύχθηκαν το 1900 στο πεδίο της ψυχανάλυσης (όπως αναφέρεται στους Whiteman, McHale & Soli, 2011).

Σύμφωνα με τη θεωρία προσκόλλησης, ο πρώιμος δεσμός που αναπτύσσεται μεταξύ των βρεφών και των κύριων φροντιστών του (μητέρα, πατέρα) θεωρείται κρίσιμος παράγοντας για την ανάπτυξη των μετέπειτα σχέσεων με άλλους, συμπεριλαμβανομένων και των αδελφών. Πιο συγκεκριμένα, η φύση της σχέσης φροντιστή-παιδιού είναι η βάση για τις επόμενες σχέσεις που αναπτύσσει το άτομο. Οι συναισθηματικά ασφαλείς σχέσεις θεωρείται ότι οδηγούν σε στενές και εμπιστευτικές σχέσεις με άλλους, ενώ οι ανασφαλείς

σχέσεις μπορεί να οδηγήσουν σε συγκρουόμενες ή λιγότερο ικανοποιητικές σχέσεις. Σύμφωνα με την ίδια θεωρία, εκτός του κύριου φροντιστή, μπορεί να αναπτυχθεί σχέση προσκόλλησης και με τα αδέρφια, τα οποία θεωρούνται πρωταρχικοί υποψήφιοι για την ανάπτυξη σχέσεων σύνδεσης, εξαιτίας της συνεχούς παρουσίας τους στην καθημερινή ζωή του αδελφού (Whiteman et al., 2011). Για παράδειγμα, ορισμένα παιδιά υπάρχει περίπτωση να νιώθουν ότι τα αδέρφια τους είναι μία ασφαλής βάση για τη διερεύνηση του κόσμου ή μία πηγή άνεσης σε αγχωτικές συνθήκες, σε περιπτώσεις γονικής ανεπάρκειας ή αναπηρίας (Samuels, 1980). Ακόμη, η Jenkins (1992) διαπίστωσε ότι κάποια αδέρφια αποζητούν τη συναισθηματική στήριξη μεταξύ τους, όταν υπάρχει σύγκρουση ανάμεσα στους γονείς.

Η θεωρία του Adler για την ατομική ψυχολογία, επικεντρώθηκε στον ρόλο των εξωτερικών κοινωνικών επιρροών στην ανάπτυξη της προσωπικότητας. Υποστήριξε ότι το οικογενειακό σύστημα, συμπεριλαμβανομένων των αδελφών, αποτελεί σημαντική επιρροή στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του ατόμου. Το βασικό κατασκεύασμα στη θεωρία του ήταν το σύμπλεγμα κατωτερότητας, σύμφωνα με το οποίο η ισότητα μεταξύ των μελών μιας οικογένειας, καθορίζει καταλυτικά και την ανάπτυξη ή μη της αυτοεκτίμησης του ατόμου. Συγκεκριμένα, η ευνοϊκότερη μεταχείριση των γονέων σε έναν αδελφό έναντι του άλλου, συνδέεται με φτωχότερες αδελφικές σχέσεις και πιθανή αντιζηλία μεταξύ των αδελφών. Επομένως, η αντιζηλία αυτή δημιουργείται εξαιτίας της ανάγκης τους να ξεπεράσουν ενδεχομένως συναισθήματα κατωτερότητας. Προκειμένου να μειωθεί ο ανταγωνισμός, τα αδέρφια συχνά προσπαθούν να διαφοροποιηθούν ή να επαναπροσδιορίσουν τις θέσεις τους, με στόχο την ανάπτυξη διαφορετικών προσωπικοτήτων. Με αυτόν τον τρόπο, η διαφοροποίηση των αδελφών θεωρείται ότι βοηθάει στην ανάπτυξη πιο αρμονικών και λιγότερο συγκρουσιακών αδελφικών σχέσεων (Whiteman et al., 2011). Έρευνες όπως των Pike, Coldwell και Dunn (2006) και των Shanahan, McHale, Crouter και Osgood (2008), οι οποίες στηρίχθηκαν στη θεωρία του Adler, έδειξαν ότι η διαφορετική μεταχείριση των γονέων συνδέεται με λιγότερο θετικές σχέσεις αδελφών από την πρώιμη παιδική ηλικία έως την εφηβεία. Όσον αφορά τη γονική μεταχείριση στην ενήλικη ζωή, οι περισσότερες έρευνες εξέτασαν τους παράγοντες του φύλου και της σειράς γέννησης ανάμεσα στα αδέρφια. Δεν δόθηκε ιδιαίτερη βαρύτητα στον αντίκτυπο της διαφορετικής μεταχείρισης από πλευράς γονέων στις αδελφικές σχέσεις (Whiteman et al., 2011). Παρόλα αυτά, η έρευνα των Boll, Ferring και Filipp

(2003) κατέληξε στο συμπέρασμα, ότι οι σχέσεις ενήλικων αδελφών ήταν πιο θετικές όταν οι γονείς αντιμετώπιζαν ισότιμα τα αδέλφια.

Φυσικά, τα ίδια τα αδέλφια διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση των σχέσεών τους. Μέσα από καθημερινές ανταλλαγές, τα αδέλφια ενισχύουν άμεσα τη συμπεριφορά του άλλου (Patterson, 1984 όπως αναφέρεται Whiteman et al., 2011). Το πιο διαδεδομένο εργαλείο για την μέτρηση των ποιοτικών χαρακτηριστικών των σχέσεων μεταξύ των αδελφών, κατά την περίοδο της, ανέπτυξε ο Furman (1985), που προσδιόρισε τις ακόλουθες διαστάσεις που αφορούν τη σχέση των αδελφών: Θαλπωρή/ Εγγύτητα, Σύγκρουση, Ανταγωνισμός- Αντιζηλία, Στάτους/ Εξουσία ανάμεσα στα αδέλφια.

Τα αδέλφια αλληλεπιδρούν με ποικίλους τρόπους και αναλαμβάνουν διαφοροποιημένους ρόλους. Οι αδελφικοί ρόλοι που από πολύ νωρίς επωμίζονται, μπορεί να αποδειχθούν εξαιρετικά σημαντικοί για ολόκληρη τη ζωή τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί, ότι στην αλληλεπίδραση των παιδιών με τους συνομηλίκους τους, η επικοινωνία που αναπτύσσεται, είναι με τρόπο φερόμενο από όσα έχουν μάθει μέσα από τη σχέση με τα αδέλφια τους. Από την άλλη, σε περίπτωση που μάθουν εναλλακτικούς τρόπους επικοινωνίας μέσα από τις σχέσεις με τα άτομα ίδιας ηλικίας, τη μεταφέρουν και μέσα στην οικογένεια και τα αδέλφια τους (Noller, 2005). Ακόμη, συχνά τα αδέλφια γίνονται πρότυπα μίμησης στην παιδική ηλικία, εξαιτίας της κοινής τους ιστορίας και των δυνατών δεσμών που τους ενώνουν, ενώ παράλληλα συχνά υπάρχει ταύτιση ρόλων καθώς μεγαλώνουν. Στην ενήλικη ζωή, φαίνεται τα αδέλφια να αποτελούν πηγή υποστήριξης (Whiteman et al., 2011). Πιο συγκεκριμένα, κατά τη διάρκεια παιχνιδιού, τα αδέλφια μεγαλύτερης ηλικίας αναλαμβάνουν το ρόλο του δασκάλου καθώς και του βοηθού στα μικρότερα αδέλφια, τα οποία με τη σειρά τους κατέχουν το ρόλο του μαθητή (Brody et al., 1982, 1985).

Τα αδέλφια επηρεάζουν αμοιβαία τη συμπεριφορά του άλλου στη διάρκεια των χρόνων, δημιουργώντας μια δυναμική σχέση που συμβάλλει στην ανάπτυξη έντονων θετικών και αρνητικών συναισθημάτων. Γι' αυτόν το λόγο, η σχέση μεταξύ αδελφών θεωρείται αμφιθυμική (Bedford, 1989· Bedford & Volling, 2004· Tafoya & Hamilton, 2012). Όταν υπάρχουν ζεστές σχέσεις ανάμεσα στα αδέλφια, φαίνεται να υπάρχει και θετική επιρροή στην ανάπτυξη των κοινωνικών, συνεργατικών (Dunn & Munn, 1986· Noller, 2005), γνωστικών και συναισθηματικών δεξιοτήτων των αδελφών (Dunn, 1992· Noller, 2005). Μέσω αυτής της σχέσης παρέχονται στα παιδιά πολλές ευκαιρίες

εκμάθησης του εαυτού τους (Dunn, 2000), ανάπτυξη στρατηγικών συναισθηματικής αυτορρύθμισης του ατόμου (Bedford & Volling, 2004), αλλά και ευκαιρίες εκμάθησης για τον τρόπο που οι άλλοι ενεργούν σε διαφορετικές καταστάσεις (Dunn, 2000). Συγκεκριμένα, φαίνεται ότι είναι περισσότερο ευδιάκριτα και κατανοητά τα συναισθήματα των άλλων, από τα αδέλφια που εκφράζονται συναισθηματικά μεταξύ τους (Dunn, 1995, 1999).

Η έρευνα για τις αδελφικές σχέσεις έχει δείξει το υψηλό επίπεδο μεταβλητότητας στις αδελφικές σχέσεις, καθώς μερικές φορές υπάρχουν δραματικές διαφορές μεταξύ τους (Boer & Dunn, 1992· Brody, 1996), όπως εναλλαγή συναισθημάτων μεγάλης αγάπης σε μεγάλη εχθρότητα (Noller, 2005). Ορισμένες αδελφικές σχέσεις είναι στοργικές, υποστηρικτικές και φιλικές ενώ άλλες είναι συνεχώς εχθρικές και επιθετικές (Dunn, 2000· Kaplan, Ade-Ridder & Hennon, 1991). Στην αρνητική εκδοχή αυτής της σχέσης, φαίνεται να γίνεται με το χρόνο ένας φαύλος κύκλος, όπου ενισχύονται οι αρνητικές συμπεριφορές, όπως η επιθετικότητα, σε όλο και μεγαλύτερη ένταση (Patterson, 1986). Άλλωστε, όπως υποστηρίζει και η Noller (2005), μεταξύ των αδελφών φαίνεται ότι τα αρνητικά συναισθήματα επιθετικότητας καθώς και η σύγκρουση είναι τόσο συνήθη όσο είναι και το γέλιο, το χιούμορ ή η ευγένεια.

1.1.1 Η Αδελφική Σχέση κατά την Παιδική και Εφηβική Ηλικία

Δεδομένου ότι η σχέση των αδελφών είναι μία μακροχρόνια σχέση για τους περισσότερους ανθρώπους και αποτελεί αναπόσπαστο μέρος του κοινωνικού κόσμου ενός νεαρού ατόμου, αυτή η σχέση αναμένεται να σχετίζεται με την ψυχολογική προσαρμογή των ατόμων σε διάφορες καταστάσεις (Noller, 2005). Σε έρευνα των Mondry– Mandell, Gamble και Taylor (2007), διαπιστώθηκε ότι η ζεστασιά που αναπτύσσεται στη σχέση των αδελφών μικρής ηλικίας, αποτελεί έναν παράγοντα ο οποίος δείχνει να έχει θετική επιρροή στην προσαρμογή τους στο νηπιαγωγείο, ακόμη και στην περίπτωση που υπάρχουν διαφορές όπως το φύλο ή η σειρά γέννησης. Ακόμη, οι θετικές σχέσεις των αδελφών παιδικής ηλικίας, δείχνει να συνδέονται αρνητικά με την εμφάνιση καταθλιπτικών συμπτωμάτων στα παιδιά (Richmond, Stocker, & Rienks, 2005· Vogt Yuan, 2009). Αντίθετα, δυσλειτουργικές σχέσεις με πολλές συγκρούσεις, οδηγούν σε προβλήματα προσαρμογής (Noller, 2005).

Σημαντικός παράγοντας στις αδελφικές σχέσεις των παιδιών φαίνεται να είναι και η σχέση του γονιού με τα παιδιά τους. Κατά την παιδική ηλικία, οι γονείς τείνουν να

εμπλέκονται στη σχέση των αδελφών, στοχεύοντας στο να βοηθηθούν τα παιδιά να αναπτύξουν σχέσεις συνεργασίας μεταξύ τους (Sroufe, 1996· Tronick, 1989). Δεδομένα από διάφορα ερευνητικά προγράμματα, υποστηρίζουν ότι στην περίπτωση που οι γονείς είναι παρεμβατικοί ή συμπεριφέρονται με άνισο τρόπο ανάμεσα στα αδέλφια καθώς και όταν υπάρχουν διαφορετικά επίπεδα ελέγχου και πειθαρχίας, φαίνεται να επηρεάζεται η σχέση των αδελφών αρνητικά (Koch, 1960). Ακόμη, η θετική αδελφική σχέση φαίνεται να επηρεάζει θετικά τη σχέση μεταξύ του παιδιού με τον γονιό (Brody, Stoneman, & McCoy, 1992). Τέλος, σημαντική διαπίστωση είναι ότι η πατρική σχέση, είναι μεγαλύτερος προβλεπτικός παράγοντας της αδελφικής σχέσης, συγκριτικά με τη μητρική σχέση (Brody, et al., 1992· Brody, Stoneman, & McCoy, 1994· Kollak & Volling, 2011· Milevsky, 2005).

Καθώς τα παιδιά μεγαλώνουν και αναπτύσσονται, η φύση της μεταξύ τους σχέσης φαίνεται να αλλάζει. Ενώ συνήθως στην παιδική ηλικία φαίνεται ότι το ηλικιακά μεγαλύτερο παιδί συνήθως κατέχει παραπάνω δύναμη αλλά και ευθύνες απ' ότι το μικρότερης ηλικίας, κατά τη μέση παιδική ηλικία, οι αδελφικές σχέσεις τείνουν να γίνονται πιο ισότιμες (Buhrmester & Furman, 1990). Κατά τον Dunn (1992), η αλλαγή αυτή οφείλεται σε μια αλλαγή στις προσπάθειες κυριαρχίας και από τα δύο αδέλφια ή επειδή τα μικρότερα αδέλφια αρχίζουν να ασκούν αυξανόμενη δύναμη. Πιο συγκεκριμένα, τα μικρότερα αδέλφια φαίνεται να κατέχουν όλο και πιο ενεργό ρόλο στη σχέση κατά τη διάρκεια των προσχολικών ετών και τα αδέλφια μεγαλύτερης ηλικίας αρχίζουν να ενδιαφέρονται πιο πολύ για τα μικρότερα αδέλφια τους, καθώς αυτά τα αδέλφια φτάνουν στα προσχολικά χρόνια. Ακόμη, η σχέση των αδελφών είναι καθοριστική στην κοινωνικο-γνωστική ανάπτυξη των παιδιών σε ηλικία περίπου 4 ετών, καθώς πλέον τα αδέλφια γίνονται τόσο αποτελεσματικοί σύντροφοι όσο και αποτελεσματικοί πρωταγωνιστές (Noller, 2005).

Με την πάροδο του χρόνου, αυτονομείται και ανεξαρτητοποιείται περισσότερο η σχέση των αδελφών. Κατά την εφηβική ηλικία, συχνά τα επίπεδα της ζεστασιάς μειώνονται με αποτέλεσμα οι σχέσεις των αδελφών να γίνονται λιγότερο έντονες. Αυτή η αλλαγή είναι πιθανό να σχετίζεται με την αυξημένη συμμετοχή των εφήβων με τους συνομηλίκους, ιδιαίτερα από τα μεγαλύτερα αδέλφια, άρα με τη μειωμένη αλληλεπίδρασή τους (Dunn, 1992).

Η κατάταξη των σχέσεων των αδελφών παιδικής ηλικίας, υλοποιήθηκε από τους McGuire, McHale και Updergraff (1996). Συγκεκριμένα, μελετηθήκαν οι σχέσεις των

αδελφών σε παιδιά 10 και 11 ετών ως προς την σύγκρουση και τη ζεστασιά. Κατόπιν, κατέληξαν σε τέσσερις τύπους αδελφικών σχέσεων. Ο πρώτος τύπος ονομάζεται αρμονικός τύπος, σύμφωνα με τον οποίο στην αδελφική σχέση τα επίπεδα ζεστασιάς είναι υψηλά και τα επίπεδα σύγκρουσης χαμηλά. Ο δεύτερος τύπος, όπου χαρακτηρίζεται από υψηλά επίπεδα ζεστασιάς και σύγκρουσης, ονομάζεται αμφιθυμικός. Ο τύπος κατά τον οποίο υπήρχαν πολλές συγκρούσεις και χαμηλή ζεστασιά, ονομάζεται εχθρικός, ενώ ο τέταρτος τύπος χαρακτηρίζεται από συναισθηματική εμπλοκή ανάμεσα στα αδέρφια, χωρίς την εκδήλωση ζεστασιάς αλλά και συγκρούσεων. Οι τέσσερις τύποι των σχέσεων των αδελφών έμειναν σταθεροί για ένα χρόνο σε μέτριο βαθμό (McGuire, et al., 1996).

Γενικότερα, το μεγαλύτερο ποσοστό εφήβων φαίνεται να αξιολογεί την αδελφική τους σχέση θετικά (Bowerman & Dobash, 1974· Vogt Yuan, 2009) με ανεπτυγμένα επίπεδα συναισθηματικού δεσμού, παρόλο που παρουσιάζουν χαμηλά επίπεδα εμπλοκής και αλληλεπίδρασης (Buhrmester & Furman, 1990· Oliva & Arranz, 2005). Όσον αφορά τον παράγοντα της εμπλοκής των γονέων, φαίνεται ότι στην εφηβική ηλικία οι σχέσεις των αδελφών είναι λιγότερο εξαρτώμενες από τις γονικές σχέσεις. Μάλιστα, είναι πιθανότερο η αδελφική σχέση να έχει επιδράσεις στη σχέση ανάμεσα στον έφηβο και τον γονιό του παρά το αντίστροφο (Derkman, et al., 2011). Πλέον, κατά τον Brody (1998), ο έλεγχος των γονέων ως προς την αδελφική σχέση των εφήβων, πρέπει να ασκείται από τα ίδια τα αδέρφια, τα οποία μπορούν να επιλέξουν ή και να ρυθμίσουν το χρόνο που θα περνούν με τα αδέρφια τους.

1.1.2 Η Αδελφική Σχέση κατά την Ενηλικίωση

Στην ενηλικίωση, οι αδελφικές σχέσεις συνεχίζουν να διαφοροποιούνται ως προς τη σημαντικότητά τους. Ένας παράγοντας που φαίνεται να αλλάζει τη δυναμική αυτής της σχέσης, είναι η ενδεχόμενη απομάκρυνση των αδελφών από το ίδιο σπίτι κατά την νεαρή ενηλικίωση (Noller, 2005). Στη διάρκεια αυτής της περιόδου, φαίνεται ότι τα αδέρφια επικεντρώνονται στις οικογένειες αναπαραγωγής τους, σε αντίθεση με τις οικογένειες καταγωγής τους, καθώς μεταβάσεις όπως ο γάμος και η γονιμότητα συνδέονται αρνητικά με την επαφή και την ανταλλαγή αδελφών (White, 2001). Από την άλλη πλευρά, ο Cicirelli (1996) υποστηρίζει ότι παρά τη μειωμένη φυσική γειτνίασή τους, τα περισσότερα αδέρφια εξακολουθούν να διατηρούν επαφές, αν και μειωμένες, εξαιτίας της εργασίας ή των οικογενειακών ευθυνών, ιδιαίτερα για όσους έχουν παιδιά. Παρόλα αυτά, για τα αδέρφια που δεν έχουν σύντροφο ή και παιδιά παρατηρείται ότι η αδελφική σχέση παραμένει ιδιαίτερα σημαντική (Noller, 2005).

Πολλές έρευνες που μελέτησαν τη συχνότητα στην επαφή και την επικοινωνία ανάμεσα στα ενήλικα αδέρφια, έχει διαπιστώσει ότι αυτές οι δύο μεταβλητές, είναι συνδεδεμένες με τις αδελφικές σχέσεις (Nadwana & Katoch, 2009). Πιο συγκεκριμένα, στη συχνή επικοινωνία υπάρχει θετική σύνδεση με την εγγύτητα και τη συναισθηματική υποστήριξη (Lee, Mancini & Maxwell, 1990) και αρνητική επίδραση στην κατηγορία της αντιζηλίας ανάμεσα στα αδέρφια (Stocker, et al., 1997b). Ακόμη, κατά τους Lee και συνεργάτες (1990), συνδέονται και με περισσότερες αδελφικές συγκρούσεις. Αξιοσημείωτο είναι και το εύρημα των ίδιων ερευνητών, ότι όσο πιο μικρή ήταν η χιλιομετρική τους απόσταση, τόσο πιο υποχρεωμένοι αισθάνονταν να διατηρούν επικοινωνία (Lee et al., 1990). Παρόλα αυτά κατά τον Goeting (1986), η επικοινωνία μεταξύ των ενήλικων αδελφών, θεωρείται λιγότερο σημαντική και αναγκαία, συγκριτικά με την παιδική καθώς και την εφηβική ηλικία. Η επαφή δύναται επίσης να επηρεαστεί από τη συναισθηματική εγγύτητα της σχέσης, το επίπεδο της σύγκρουσης, τις οικογενειακές προσδοκίες για την ευθύνη του αδελφού καθώς και διάφορα δημογραφικά χαρακτηριστικά, όπως ο αριθμός των αδελφών και το φύλο (Lee et al., 1990). Καταληκτικά, αν και ο μεγαλύτερος αριθμός των ερευνών υποστηρίζει τη σύνδεση των μεταβλητών της συχνότητας επαφής και επικοινωνίας με την αδελφική σχέση, υπάρχουν και έρευνες όπως αυτή των Shortt και Gottman (1997), που υποστηρίζουν ότι αυτή η σύνδεση δεν υπάρχει.

Η συναισθηματική και υλική στήριξη μεταξύ των ενήλικων αδελφών φαίνεται να αποτελούν σημαντικές διαστάσεις των αδελφικών σχέσεων (Cicirelli, 1991· Goetting, 1986). Η εγγύτητα και η δέσμευση στη σχέση τους, αποδεικνύεται μέσω της στήριξης (Myers & Bryant, 2008· Stach, 2007). Η πιο συχνή επικοινωνία και επαφή φαίνεται να θεωρείται αναγκαία για την αυξημένη στήριξη (Voorpostel & Bliesner, 2008· Voorpostel & Van Der Lippe, 2007) ενώ ταυτόχρονα η ίδια σχετίζεται με καλύτερες σχέσεις των αδελφών (Nadwana & Katoch, 2009· Shortt & Gottman, 1997· Voorpostel & Van Der Lippe, 2007). Ωστόσο η έρευνα των Voorpostel και Bliesner (2008), υποστήριξε ότι συμβαίνει το αντίθετο. Συγκεκριμένα, διαπιστώθηκε ότι τα αδέρφια που είχαν μεγάλη γεωγραφική απόσταση, η συναισθηματική στήριξη ήταν πιο αυξημένη. Οι ίδιοι ερμηνεύοντας αυτό το αποτέλεσμα, θεώρησαν ότι όταν υπάρχει μεγάλη απόσταση, η επικοινωνία των αδελφών σχετίζεται πιο πολύ με την παροχή συμβουλών. Αντίθετα, στην περίπτωση της συχνής επαφής, οι αλληλεπιδράσεις που προκύπτουν έχουν σχέση περισσότερο με πρακτικά ζητήματα, τα οποία κατά κανόνα δεν έχουν σύνδεση με υψηλά

επίπεδα συναισθηματικής στήριξης (Voorpostel & Van Der Lippe, 2007). Ως προς την εγγύτητα, υπάρχουν έρευνες που υποστηρίζουν ότι μπορεί να μην εκδηλώνεται μόνο με φανερούς τρόπους, άρα να μην γίνεται εύκολα αντιληπτή από τους άλλους (Bush & Ehrenberg, 2003). Τα αδέλφια δεν είναι αναγκαστικό να ασχολούνται μαζί με μία δραστηριότητα για να αισθάνονται την ύπαρξη εγγύτητας και στήριξης. Φαίνεται να αρκεί μόνο η δια ζώσης επικοινωνία (Myers & Bryant, 2008).

Οι συγκρούσεις των ενήλικων αδελφών, αν και είναι παράγοντας που επηρεάζει τις αδελφικές σχέσεις, φαίνεται ότι δεν είναι καθοριστική μεταβλητή (Scharf, Shulman & Avigad-Spitz, 2005), καθώς υπάρχουν αναφορές των ενήλικων αδελφών που υποστηρίζουν το πλήθος των συγκρούσεων να είναι ασήμαντες και να επιδρά ελάχιστα στη μεταξύ τους σχέση (Bush & Ehrenberg, 2003). Επίσης, σημαντικό εύρημα αποτελεί και η διαπίστωση των ενήλικων αδελφών, ότι είχαν πιο θερμές σχέσεις με χαμηλά επίπεδα σύγκρουσης, συγκριτικά με τα έφηβα άτομα. Επίσης ανέφεραν ότι οι σχέσεις τους άλλαξαν θετικά, ενώ αντίθετα τα έφηβα άτομα υποστήριζαν ότι οι σχέσεις τους χειροτέρεψαν ή έμειναν στάσιμες (Scharf et al., 2005). Φαίνεται ότι βάσει της ίδιας έρευνας, θεωρείται πως οι νεαροί ενήλικες παρουσίαζαν μεγαλύτερη κατανόηση και σεβασμό στις ανάγκες των αδελφών τους, γι' αυτό και δεν θεωρούσαν ότι είχαν απομακρυνθεί, σε αντίθεση με τους εφήβους. Σύμφωνα με τους ερευνητές, η παραπάνω άποψη των ενήλικων αδελφών εναπόκειται στην κοινωνικο-συναισθηματική και γνωστική ωριμότητα των ίδιων, εξαιτίας της οποίας έβλεπαν τη θετική διάσταση της αλλαγής στη σχέση με τα αδέλφια τους (Scharf et al., 2005).

Ο ανταγωνισμός και οι συγκρούσεις των αδελφών συνδέονται με την αντιζηλία των ίδιων, η οποία προκύπτει από την ανάγκη των παιδιών για την απόλυτη αγάπη και προσήλωση των γονέων προς αυτά (Mander, 1991· Sharpe & Rosenblatt, 1994· Vivona, 2007). Έχει αποδειχθεί ότι τα επίπεδα της αντιζηλίας μεταξύ των αδελφών, επηρεάζονται καθοριστικά από την μεροληπτική συμπεριφορά των γονέων. Συγκεκριμένα, θεωρείται ο πιο σημαντικός παράγοντας που διαφοροποιεί το βαθμό της αντιζηλίας (Finzi - Datton & Cohen, 2010· Stocker, et al., 1989). Κατά την ενήλικη ζωή, η αντιζηλία στη σχέση των αδελφών συνεχίζει να υπάρχει, όμως φαίνεται η έντασή της να μειώνεται (Stocker, et al., 1997b). Σύμφωνα με τους Finzi - Datton και Cohen (2010), τα ευνοημένα από τους γονείς, και ιδιαίτερα από τον πατέρα, αδέλφια, είχαν στενότερες αδελφικές σχέσεις, ενώ τα μη ευνοημένα, παρουσίασαν μικρότερο βαθμό στη ζεστασιά και μεγαλύτερο βαθμό στην αδελφική αντιζηλία. Οι Brody, Copeland, Sutton, Richardson και Guyer (1998), σε

παρόμοια έρευνα, ανέφεραν ότι τα αδέλφια τα οποία οι γονείς τα μεταχειρίζονταν λιγότερα ευνοϊκά ή και αρνητικά, ανέπτυξαν περισσότερο το αίσθημα του φόβου και της ντροπής. Κατά τον Mander (1991) σκοπός στην ενηλικίωση είναι τα άτομα να μετατρέψουν τον εγωκεντρισμό και την αυταρέσκειά τους, τα οποία συνδέονται με την αντιζηλία κατά την παιδική ηλικία, σε έναν αδελφικό ανταγωνισμό που να είναι δημιουργικός και συνεργατικός.

Με βάση την έρευνα του Stocker και των συνεργατών του (1997b) οι βαθμοί στην αδελφική εγγύτητα και στις συγκρούσεις είναι πιο όμοιοι συγκριτικά με το βαθμό της αντιζηλίας, καθώς οι παραπάνω μεταβλητές είναι περισσότερο έκδηλες στα αδέλφια, ενώ η μεταβλητή της αντιζηλίας αποτελεί ευαίσθητο και κρυφό θέμα. Παρόλα αυτά, υπάρχει και η άποψη ότι τα επίπεδα της εγγύτητας και των συγκρούσεων μεταξύ ενήλικων αδελφών, μπορεί να διαφέρουν. Επομένως, πλήθος ερευνητών κατέταξαν τις σχέσεις των ενήλικων αδελφών στη μέση και στην τρίτη ηλικία (Gold, 1989· Gold, Woodbury, & George, 1990) σε συγκεκριμένους τύπους. Συγκεκριμένα, εξετάστηκε ο βαθμός εγγύτητας και εχθρότητας στη σχέση τους.

Ο πρώτος τύπος σχέσης αποτελείται από αδέλφια με συχνές επαφές, υψηλό βαθμό ως προς την συναισθηματική εγγύτητα και την υλική στήριξη. Ακόμη υπάρχει απόλυτη αδελφική αποδοχή και μηδαμινά συναισθήματα που αφορούν τον φθόνο ή την εχθρότητα. Ο δεύτερος τύπος αδελφικής σχέσης, υπήρχε μέτρια εγγύτητα, ψυχολογική εμπλοκή, υλική και συναισθηματική υποστήριξη, συχνή επικοινωνία και απόλυτη αδελφική αποδοχή, ενώ επίσης δεν υπήρχαν αισθήματα ζήλειας και εχθρότητας. Ο τρίτος τύπος αναφερόταν σε αδέλφια με χαμηλή εγγύτητα και ψυχολογική εμπλοκή, υπήρχε όμως αλληλοϋποστήριξη σε συνθήκες κρίσης. Όμως αυτή η υποστήριξη βασιζόταν κατά βάση σε αισθήματα υποχρέωσης και όχι σε επιλογή. Η επαφή τους δεν ήταν τόσο συχνή και χαρακτηρίζονταν από μετρίου βαθμού αδελφική αποδοχή, με μέτρια επίπεδα φθόνου και εχθρότητας. Ο τέταρτος τύπος, αποτελούνταν από την απουσία εγγύτητας, υποστήριξης και ψυχολογικής εμπλοκής ανάμεσα στα αδέλφια, με ελάχιστη ή και καθόλου επικοινωνία. Ο τελευταίος τύπος της ενήλικης αδελφικής σχέσης χαρακτηρίζονταν από την μη αποδοχή των αδελφών, από την ύπαρξη έντονων συναισθημάτων φθόνου και εχθρότητας και από την έλλειψη επαφής (Gold, 1989· Nadwana & Katoch, 2009). Κατά τους Gold και συνεργάτες (1990), διαπιστώθηκε πως ο τέταρτος τύπος, που ορίστηκε ως «συναισθηματικά αδιάφορος» μαζί με τον πέμπτο τύπο, με την ονομασία «εχθρικός τύπος», αποτελούσαν την ίδια κατηγορία. Από τους ερευνητές θεωρήθηκε ότι οι σχέσεις

που ήταν βασισμένες στην αδιαφορία, κατά πάσα πιθανότητα δεν είχαν σημαντικές διαφορές από τις εχθρικές σχέσεις. Ακόμη, σημαντική διαπίστωση θεωρήθηκε και η άποψη ότι οι ηλικιωμένες αδελφικές σχέσεις είναι σπάνια εχθρικές και αδιάφορες (Gold, et al., 1990).

Σε μεγάλη ηλικία, τα αδέλφια, ειδικά οι αδελφές, είναι πιθανό να έχουν μεγαλύτερη επαφή μεταξύ τους από ότι τα αδέλφια διαφορετικού φίλου ή τα αδέλφια που και οι δύο είναι άντρες (Noller, 2005). Τα ηλικιωμένα αδέλφια μπορεί να περνούν χρόνο μαζί, να θυμούνται τις κοινές εμπειρίες τους και να επικυρώνουν τις αντιλήψεις τους για την οικογενειακή ζωή (Goetting, 1986). Επιπλέον, τα αδέλφια μεγαλύτερης ηλικίας, παρέχουν μεγαλύτερη υποστήριξη το ένα στο άλλο. Μάλιστα, αυτές οι σχέσεις φαίνεται να είναι ιδιαίτερα σημαντικές για εκείνους που είναι άτεκνοι ή των οποίων τα παιδιά ζουν πολύ μακριά (Noller, 2005).

1.1.3 Μεταβλητές που Επηρεάζουν την Αδελφική Σχέση

Ενώ στην περίπτωση των αδελφών ενδέχεται καθώς αναπτύσσονται να έχουν ουσιαστική επίδραση το ένα στο άλλο, η φύση της επιρροής μπορεί να διαφέρει σημαντικά. Ένας λόγος είναι ότι υπάρχει μεγάλη ποικιλομορφία στα χαρακτηριστικά των αδελφικών σχέσεων. Φαίνεται ότι οι έρευνες που έχουν διερευνήσει αυτό το θέμα, παρουσιάζουν ποικιλία ευρημάτων και απόψεων ως προς τον καθορισμό των παραγόντων και το βαθμό επίδρασής τους στην αδελφική σχέση. Οι αδελφικές σχέσεις μπορεί να είναι στενές ή απομακρυσμένες, αρμονικές ή συγκρουόμενες, συνεργατικές ή ανταγωνιστικές. Η διαφορά ηλικίας των αδελφών, η σειρά γέννησης και το φύλο αποτελούν δομικούς παράγοντες καθορισμού της σχέσης τους (Dunn, 1983· Furman & Buhrmester, 1985· McHale et al., 2012). Παρακάτω θα αναλυθούν οι συγκεκριμένοι παράγοντες.

1.1.3.1 Διαφορά Ηλικίας

Οι έρευνες που έχουν μελετήσει τη σημασία της ηλικιακής διαφοράς των αδελφών στη μεταξύ τους σχέση, παρουσιάζουν ποικίλα αποτελέσματα. Αυτό οφείλεται στην ηλικιακή ομάδα που εξετάζεται κάθε φορά. Γενικά, τα αδέλφια με κοντινή ηλικία, έχουν πιο πολλές κοινές συμπεριφορές, άρα και μεγαλύτερη εγγύτητα, εν αντιθέσει με τα αδέλφια με μεγαλύτερη διαφορά ηλικίας, όπου παρατηρείται απομάκρυνση των αδελφών. Αυτό οφείλεται στον ενισχυμένο ρόλο του μεγαλύτερου αδελφού εξαιτίας της δύναμης και του κύρους του και στην προώθηση της δικής του συμπεριφοράς (Whiteman et.al, 2011).

Στην παιδική ηλικία, η μεγάλη ηλικιακή διαφορά φαίνεται ότι σχετίζεται με περισσότερη φροντίδα, στοργικότητα, ανταλλαγή προκοινωνικών συμπεριφορών και γενικότερα θετικές αλληλεπιδράσεις, ενώ η μικρή ηλικιακή διαφορά σχετίζεται με περισσότερο ανταγωνισμό, κυριαρχία και αρνητική συμπεριφορά (Vandell & Santrock, 1983). Σε έρευνα που διεξήχθη από τους Furman και Buhrmester (1985), διαπιστώθηκαν χαμηλότερα επίπεδα αδελφικού θαυμασμού, στην περίπτωση που υπήρχε μικρή διαφορά ηλικίας απ' ό,τι σε ενδεχόμενη μεγάλη ηλικιακή διαφορά. Η μικρή ηλικιακή διαφορά (χαμηλότερη του ενός έτους) ή μια μεγαλύτερη ηλικιακή απόκλιση συνδέεται, κατά τους Buhrmester και Furman (1990), με την ικανοποίηση του παιδιού από τη σχέση του με τα αδέρφια του. Στο ενδεχόμενο όμως ηλικιακής διαφοράς 2-3 ετών τείνει να προκαλεί συγκρούσεις και ανταγωνισμό ανάμεσα στα αδέρφια. Με την παραπάνω άποψη συμφωνεί και η έρευνα της Noller (2005), η οποία υποστηρίζει ότι η σύγκρουση αδελφών με διαφορά στην ηλικία έως και δύο έτη, είναι πιο μεγάλη συγκριτικά με αδέρφια με μεγαλύτερη των δύο ετών ηλικιακή διαφορά.

Στην εφηβική ηλικία έχει βρεθεί ότι η μικρή διαφορά ηλικίας οδηγεί τα αδέρφια να διαφοροποιούνται το ένα από το άλλο. Στόχος αυτής της διαφοροποίησης που παρατηρείται, είναι η διατήρηση της μοναδικότητας και η επίλυση των συγκρούσεων (Feinberg & Hetherington, 2000). Το συγκεκριμένο εύρημα συμφωνεί με τη θεωρία της διαφοροποίησης, η οποία υποστηρίζει ότι τα αδέρφια που είναι αναπτυξιακά κοντά, παρουσιάζουν μεγαλύτερη διαφοροποίηση (Schachter, Shore, Feldman - Portman, Marquis & Campbell, 1976). Ακόμη, εξαιτίας μιας μεγάλης διαφοράς ηλικίας, τα αδέρφια δεν περνούν τόσο πολύ χρόνο μαζί σε αντίθεση με μία μικρότερη ηλικιακή διαφορά (Updegraff, McHale, Whiteman, Thayer & Delgado, 2005).

Κατά την ενήλικη περίοδο, η οποία θα εξεταστεί στην παρούσα διπλωματική εργασία, οι έρευνες ποικίλουν ως προς τα αποτελέσματα τους. Άλλες φορές η σχέση των αδελφών παρουσιάζεται θερμότερη με χαμηλά επίπεδα σύγκρουσης και ανταγωνισμού, αλλά με σπανιότερη επαφή και μικρότερη συναισθηματική εγγύτητα (Conger & Little, 2010· Portner & Riggs, 2016). Επίσης, δίνεται έμφαση στον ουσιαστικό ρόλο που έχει η ενηλικίωση και η απομάκρυνση απ' το σπίτι, στη μείωση της εγγύτητας των αδελφών (Whiteman et al., 2011). Στην μελέτη των Tucker, Updegraff και Baril (2010), διαπιστώθηκε ότι ο παράγοντας της διαφοράς ηλικίας δεν φαίνεται να είναι καθοριστικός στις αδελφικές σχέσεις, καθώς κατά τη ενηλικίωση, η σχέση γίνεται ισότιμη. Ως προς τις συγκρούσεις των ενήλικων αδελφών, φαίνεται ότι εκείνα με μικρή ηλικιακή διαφορά είχαν

πιο πολλές συγκρούσεις (Van Der Lippe & Flap, 2012). Όμως, παρά τις συγκρούσεις, είναι περισσότερο πιθανό να υπάρχει θετική αδελφική σχέση (Cicirelli, 1980· Riggio, 2006· Voorpostel, et al., 2012) και ταύτιση ανάμεσα στα αδέρφια (Trim, Leuthe & Chassin, 2005). Πρέπει να σημειωθεί, πως η χρονική περίοδος κατά την οποία οι σχέσεις των αδελφών ομαλοποιούνται και αποκαθίστανται οι ισορροπίες, δεν έχει προσδιοριστεί. Η αλλαγή αυτή, κατά την Noller (2005), πιθανώς οφείλεται στην προσπάθεια να αλλάξει η κυριαρχία ανάμεσα στα αδέρφια ή και στην περίπτωση των μικρότερων σε ηλικία αδελφών να επιθυμούν την αύξηση της δύναμης που έχουν. Επιπλέον, οι Whiteman και συνεργάτες (2011), υποστηρίζουν ότι τα αδέρφια αναπτύσσουν παρόμοιους τρόπους συμπεριφοράς και μεγαλύτερη εγγύτητα. Είναι αξιοσημείωτο να αναφερθεί ότι στην έρευνα της Riggio (2006), τα ενήλικα αδέρφια που είχαν μικρή απόκλιση ως προς την ηλικία τους, ανέφεραν ότι είχαν πιο θετικές σχέσεις κατά την ενήλικη ζωή σε σύγκριση με την παιδική ηλικία όπου οι συγκρούσεις ήταν αρκετές. Ως προς τη στήριξη ανάμεσα στα αδέρφια, οι Voorpostel και συνεργάτες (2007) ανέφεραν ότι η μεγάλη ηλικιακή διαφορά προκαλεί μικρότερη στήριξη. Ωστόσο, ο παράγοντας της διαφοράς της ηλικίας φαίνεται να έχει διαφορετική επίδραση στη στήριξη των αδελφών. Πιο συγκεκριμένα, στους νεαρούς ενήλικες η στήριξη ανάμεσα στα αδέρφια, καθορίζεται σημαντικά από τη διαφορά της ηλικίας τους, κάτι που δεν ισχύει στον ίδιο βαθμό στους ενήλικες μεγαλύτερης ηλικίας (Voorpostel, et al., 2007). Αυτό συμβαίνει γιατί είναι πιθανό, κατά την περίοδο της νεαρής ενηλικίωσης, οι σχέσεις των αδελφών να αλλάζουν, εξαιτίας των αναπτυξιακών μεταβολών που προκύπτουν αλλά και των διάφορων αλλαγών που θα αντιμετωπίσουν γενικότερα στη ζωή τους εκείνη την περίοδο (Conger & Little, 2010).

1.1.3.2 Σειρά Γέννησης

Εξίσου σημαντικός παράγοντας εκτός της διαφοράς ηλικίας μεταξύ των αδελφών είναι και η σειρά γέννησής τους. Τα ερευνητικά δεδομένα ποικίλουν ως προς την επιρροή της συγκεκριμένης μεταβλητής στην αδελφική σχέση. Κατά τους Buhrmester και Furman (1990), σε μία τυπικώς αναπτυσσόμενη οικογένεια, στην παιδική ηλικία και την εφηβεία, τα αδέρφια μικρότερης ηλικίας έχουν πιο υψηλά επίπεδα ζεστασιάς και πιο λίγες αδελφικές συγκρούσεις, συγκριτικά με τα μεγαλύτερης ηλικίας αδέρφια καθώς και τα πρωτότοκα. Ακόμη, τα μεγαλύτερα αδέρφια αναλαμβάνουν περισσότερες ευθύνες και αναπτύσσουν μεγαλύτερη ωριμότητα συγκριτικά με τα μικρότερα παιδιά. Σημαντικό γεγονός αποτελεί όμως μία τάση κυριαρχίας που παρατηρείται από την πλευρά των μεγαλύτερων αδελφών προς τα μικρότερα αδέρφια τους (Buhrmester & Furman, 1990).

Πιο συγκεκριμένα, όσον αφορά τα πρωτότοκα αδέλφια, φαίνεται να ασπάζονται τις αξίες της οικογένειας, να αντιγράφουν τις συμπεριφορές των γονέων και να συμπεριφέρονται τα ίδια, ως γονείς στα μικρότερα αδέλφια τους (Ζερβάνος, 2009), ενώ τα τελευταία τείνουν να είναι περισσότερα παθητικά στη φροντίδα και την κυριαρχία των μεγαλύτερων αδελφών τους (Buhrmester & Furman, 1990). Καθώς τα παιδιά όμως μεγαλώνουν, στην περίοδο της εφηβείας, η δύναμη των μεγαλύτερων αδελφών μειώνεται, εξαιτίας του ίδιου επιπέδου ικανοτήτων που φτάνουν τα μικρότερα ηλικιακά αδέλφια. Επομένως, όταν ενηλικιώνονται, υπάρχει περισσότερη ισοτιμία στη σχέση τους, και κατά συνέπεια γίνεται αντιληπτό από τα μικρότερης ηλικίας αδέλφια πως μειώνεται η αδελφική σύγκρουση (Buhrmester & Furman, 1990). Σε μελέτη των Shortt και Gottman (1997) διαπιστώθηκε ότι το πέρασμα σε αδελφικές σχέσεις με μεγαλύτερη ισοτιμία, θεωρείται ως κρίσιμο στάδιο για τις σχέσεις των αδελφών. Ακόμη, η επιθυμία των αδελφών μεγαλύτερης ηλικίας να παραιτηθούν από τη δύναμή τους, φαίνεται να αποτελεί ουσιαστικό παράγοντα για τα παραπάνω.

Αναφορικά με την αντιζηλία των αδελφών, φαίνεται ότι τα υστερότοκα παιδιά συνήθως θεωρούνται περισσότερο κοινωνικά με χαμηλά επίπεδα ανταγωνισμού με τα αδέλφια τους, ως προς τη γονική μεροληψία (Ζερβάνος, 2009). Τα μεγαλύτερα αδέλφια, σε έρευνα των Furman και Buhrmester (1985), διαπιστώθηκε ότι είχαν περισσότερη αντιζηλία προς τα μικρότερα αδέλφια τους, συγκριτικά με εκείνα που είχαν μεγαλύτερης ηλικίας αδελφό/ή. Στην παραπάνω έρευνα συμφωνούν και οι μελέτες του Brody και των συνεργατών του (1992) καθώς και της Stocker και των συνεργατών της (1989), στις οποίες μελετήθηκε η αλληλεπίδραση των αδελφών που είχαν ηλικία 3-11 χρονών με τον κάθε γονιό τους. Διαπιστώθηκε πως υπήρχε γονική στοργικότητα και μεροληψία προς τα μικρότερα παιδιά τους (Brody, et al., 1992· Stocker, et al., 1989), ενώ παρόμοια διαπίστωση είχε και η Tucker με την McHale και την Crouter, (2003) σε ίδια έρευνα που έκανε σε εφήβους (Tucker, McHale & Crouter 2003). Οι ενήλικες νεαρής και μέσης ηλικίας φαίνεται ότι έχουν περισσότερες συγκρούσεις και λιγότερη ζεστασιά με τα πιο μεγάλα αδέλφια τους, συγκριτικά με τα μικρότερης ηλικίας αδέλφια (Finzi - Datton & Cohen, 2010· Milevsky, et al., 2005· Stewart, et al., 1998). Σημαντικό εύρημα αποτελεί και η έρευνα του Cicirelli (1980), ο οποίος διερεύνησε τις σχέσεις γονιών και αδελφών με νεαρούς ενήλικες και διαπίστωσε ότι τα μικρής ηλικίας αδέλφια ένιωθαν συναισθηματικά κοντά με τον/την αδελφό/ή τους, ενώ τα αδέλφια που είχαν γεννηθεί πρώτα, είχαν

περισσότερες πιθανότητες να νιώθουν πιο κοντά με τον γονιό τους παρά με τον αδελφό/ή τους.

1.1.3.3 Φύλο

Έρευνες που έχουν διεξαχθεί για να μελετήσουν διάφορους παράγοντες που επηρεάζουν τις αδελφικές σχέσεις, έχουν φανερώσει πως το φύλο των αδελφών επηρεάζει σημαντικά κατά την ενηλικίωση και όχι τόσο στην παιδική και εφηβική ηλικία. Πιο συγκεκριμένα, στην παιδική και προεφηβική ηλικία, τα αδέλφια που έχουν ίδιο φύλο φαίνεται να διατηρούν καλή σχέση χωρίς ιδιαίτερες μεταβολές (Kim et.al., 2006). Η έρευνα της Noller (2005), καταλήγει ότι τα κορίτσια αυθόρμητα χαρακτηρίζουν ιδιαίτερα θερμές και κοντινές τις αδελφικές τους σχέσεις, χωρίς να υπάρχει προτίμηση στο φύλο των αδελφών, συγκριτικά με τα αγόρια. Στις περιπτώσεις όμως που υπάρχει μικρή ηλικιακή διαφορά ανάμεσα σε αδέλφια με ίδιο φύλο, οι σχέσεις τείνουν να γίνονται περισσότερο ανταγωνιστικές, ενώ αντίθετα σε μεγάλη ηλικιακή διαφορά υποστηρίζεται ότι υπάρχουν λιγότερες συγκρούσεις (Solmeyer, McHale & Crouter, 2014). Στα αδέλφια που έχουν διαφορετικό φύλο, παρατηρούνται πιο πολλές συγκρούσεις (Derkman et.al., 2011). Στην περίπτωση όμως που προκύψει ανάγκη για συμβουλή ή υποστήριξη για θέματα που αφορούν σχέσεις με το άλλο φύλο, φαίνεται πως η σχέση των αδελφών διαφορετικού φύλου σε αυτήν την ηλικία, μεταβάλλεται θετικά. Από την άλλη, θέματα που αφορούν ανεξαρτητοποίηση και αυτονομία, πιθανώς επιφέρουν περισσότερες συγκρούσεις (Derkman et.al., 2011).

Κατά την ενηλικίωση, οι γυναίκες δείχνουν να έχουν μεγαλύτερη ζεστασιά, μεγαλύτερο βαθμό εγγύτητας και συναισθηματικής οικειότητας, αλλά και πιο συχνές και θετικές αλληλεπιδράσεις με τα αδέλφια τους (Updergraff, et al., 2005· Voorpostel, et al., 2012), καθώς θεωρούν τον αδελφικό δεσμό περισσότερο σημαντικό συγκριτικά με τους άνδρες (Pulakos, 1987, 1989). Σε έρευνα του Cicirelli (1989) βρέθηκε ότι οι άνδρες τρίτης ηλικίας παρουσιάζουν υψηλότερο βαθμό στην εγγύτητα με τα αδέλφια γυναικείου φύλου, συγκριτικά με τους αδελφούς. Από την άλλη πλευρά, οι γυναίκες τρίτης ηλικίας δεν παρουσίασαν κάποια διαφορά από τους άνδρες ως προς τα επίπεδα εγγύτητας προς τις αδελφές τους. Μία μεταγενέστερη μελέτη που διεξήχθη σε άτομα ηλικίας 55 ετών και άνω (Connidis, 1994), διαπιστώθηκε ότι αυτοί που είχαν αδέλφια αντρικού φύλου, συνήθως δεν ένιωθαν ότι είναι πηγή στήριξης σε περιπτώσεις ανάγκης. Το αντίθετο συνέβαινε στις περιπτώσεις που είχαν αδέλφια γυναικείου φύλου. Εντούτοις, υπάρχει και ένας

περιορισμένος αριθμός ερευνών, που υποστηρίζει ότι οι γυναίκες δε φαίνεται να παρουσιάζουν διαφορές από τους άντρες ως προς τα επίπεδα της εγγύτητας μεταξύ των αδελφών (Floyd, 1995, 1996· Milevsky, 2005· Newman, 1991· Scharf, et al., 2005· Shortt & Gottman, 1997).

Το φύλο στα αδέρφια δεν φαίνεται να επηρεάζει ιδιαίτερα την αδελφική σύγκρουση κατά την ενήλικη περίοδο (Cicirelli, 1989· Milevsky, et al., 2005· Scharf, et al., 2005· Voorpostel, et al., 2012). Όμως υπάρχουν μελέτες οι οποίες υποστηρίζουν την πιθανότητα περισσότερων συγκρούσεων στις σχέσεις μεταξύ γυναικών (Finzi - Datton & Cohen, 2010· Stocker, Lanthier & Furman, 1997). Συγκεκριμένα, μελέτη των Finzi - Datton και Cohen (2010) ισχυρίζεται πως υπάρχει σημαντικό ενδεχόμενο να προκύψουν συγκρούσεις ανάμεσα στις αδελφές, εξαιτίας της μεγαλύτερης συναισθηματικής εμπλοκής που αναπτύσσουν μεταξύ τους.

Ως προς την αντιζηλία των ενήλικων αδελφών σε συνάρτηση με το φύλο τους, υπάρχει μικρός αριθμός ερευνών. Ειδικότερα έρευνα της Stocker και των συνεργατών της (1997), υποστηρίζει πως υπάρχουν μεγαλύτερα επίπεδα αντιζηλίας στις γυναίκες με τα αδέρφια τους παρά στους άνδρες. Συμπερασματικά, καθίσταται σαφές ότι οι περισσότερες έρευνες συμφωνούν στο ότι οι γυναίκες έχουν στενότερες και περισσότερο θετικές αδελφικές σχέσεις και ιδιαίτερα με τις αδελφές τους, συγκριτικά με τα ετερόφυλα ζεύγη αδελφών.

1.2 Η Αδελφική Σχέση Ατόμων με Αναπηρίες

Η γέννηση ενός αναπήρου παιδιού μέχρι και προσφάτως παρουσιαζόταν ως μια τραγωδία. Η αντιμετώπισή τους έχει περάσει από πολλά και ετερόκλητα στάδια με κάποια από αυτά να είναι βασανισμοί, βρεφοκτονίες, εγκλεισμός και απομόνωση, εκμετάλλευση, εγκατάλειψη και ελεημοσύνη. Ακόμη και όλη η οικογένεια θεωρούνταν ανάπηρη και δυσλειτουργική. Από τον προηγούμενο όμως αιώνα οι παραπάνω αντιλήψεις έχουν διαφοροποιηθεί. Πλέον οι σύγχρονες απόψεις χαρακτηρίζονται κατά κύριο λόγο από σεβασμό στη διαφορετικότητα, προστασία και διεκδίκηση των δικαιωμάτων των ανάπηρων ατόμων (Βεληβασάκη & Τσιβαλιού, 2007). Όμως, ακόμη και σήμερα, ο ερχομός ενός ανάπηρου παιδιού, ουσιαστικά έχει επιπτώσεις στο σύνολο της οικογένειας, καθώς η αντιμετώπιση πολλών προκλήσεων και ευθυνών από πλευράς γονέων και αδελφών είναι ένα γεγονός. Συχνά, παρά τη μεγάλη αλλαγή των αντιλήψεων ως προς αυτό το θέμα, εξακολουθεί μια οικογένεια που αποτελείται από ένα άτομο με αναπηρία, να

αντιμετωπίζει αρνητικές στάσεις από τον κοινωνικό περίγυρο αλλά και ανεπαρκείς υπηρεσίες υποστήριξης (Eisenberg, Baker & Blacher, 1998). Λαμβάνοντας υπόψη ότι η ύπαρξη ατόμου με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες πιθανά αυξάνει το στρες και έχει επιρροή στη δυναμική των οικογενειακών σχέσεων (Λαδά, 2019), είναι σημαντικό να μελετηθεί και να γίνει κατανοητή η σχέση μεταξύ αδελφών των παραπάνω οικογενειών.

Τα τελευταία χρόνια, ενδιαφέρει ιδιαίτερα τους ερευνητές η μελέτη των αδελφικών σχέσεων όταν υπάρχει αδελφός/ή με αναπηρία. Στα ευρήματα υπάρχει μεγάλη ετερογένεια, καθώς υπάρχουν έρευνες που καταδεικνύουν θετικές επιδράσεις στην στις αδελφικές σχέσεις όταν υπάρχει ένας αδελφός με αναπηρία, ενώ άλλες διαπιστώνουν αρνητικές επιδράσεις. Υπάρχει και η μερίδα των ερευνών που δεν επισημαίνει καμία διαφορά ως προς την αδελφική σχέση ατόμων με και χωρίς αναπηρία. Κάποιες από αυτές θα αναφερθούν στη συνέχεια.

Στην ύπαρξη ανάπηρου παιδιού, τείνουν τα αδέλφια να αναλαμβάνουν πολλούς ρόλους και να επωμίζονται περισσότερες αρμοδιότητες που αφορούν δουλειές του σπιτιού αλλά και τη φροντίδα του παιδιού με αναπηρία. Σύμφωνα με τον Hayden (1993, σελ. 92) «όταν ένα μέλος της οικογένειας έχει αναπηρία, όλα τα μέλη της οικογένειας έχουν αναπηρία» (όπως αναφέρεται King, 2007). Έχει διαπιστωθεί ότι οι αυξημένες απαιτήσεις για τη φροντίδα των ανάπηρων αδελφών, προκαλούν αρνητικές συνέπειες τόσο ατομικά στον αδελφό τυπικής ανάπτυξης, όσο και στην αδελφική τους σχέση (Gath & Gumley, 1987). Σύμφωνα με την έρευνα των Gath και Gumley (1987), τα τυπικώς αναπτυσσόμενα αδέλφια, ήταν πιθανό να εμφανίσουν προβλήματα συμπεριφοράς εξαιτίας των περισσότερων ευθυνών που αναλάμβαναν. Ακόμη, κατά την Badger (1988), ενέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο να αναπτύξουν ψυχολογικά προβλήματα, ενώ είναι επιρρεπή σε αισθήματα ενοχής και μνησικακίας. Ως προς την αδελφική τους σχέση, τα συναισθήματα που ενδέχεται να κυριαρχούν είναι συναισθήματα ζήλιας, ντροπής, ενοχής, εχθρότητας, ακόμη και η αδελφική απόρριψη (Crnic, Friedrich & Greenberg, 1983· Hastings & Petalas, 2013· Shivers & Dykens, 2017). Κατά τους Burbidge και Minnes (2014) παρουσιάζουν χαμηλότερα επίπεδα ζεστασιάς οι αδελφικές σχέσεις στις οποίες ένας εκ των αδελφών έχει κάποια αναπτυξιακή διαταραχή, συγκριτικά με τα αδέλφια τυπικής ανάπτυξης. Αυτό συμβαίνει, επειδή στην παραπάνω περίπτωση, ο χρόνος ο οποίος αφιερώνεται στα αδέλφια τους είναι αρκετά περιορισμένος κατά κύριο λόγο στη φροντίδα και την υποστήριξή τους.

Στον αντίποδα, ένα εύρος ερευνών καταδεικνύει τις θετικές επιδράσεις που διαπιστώνονται στις αδελφικές σχέσεις όπου υπάρχει παιδί με αναπηρία. Μελέτη του Tomeny και των συνεργατών του (2012), στην οποία συμπεριλήφθηκαν αδέλφια παιδιών με αυτισμό και σύνδρομο Down, διαπιστώθηκε ότι η σχέση τους διακρινόταν από περισσότερη εγγύτητα και οικειότητα, σε σχέση με τα αδέλφια τυπικής ανάπτυξης (Tomeny, Barry & Bader, 2012). Επιπλέον, χαρακτηριστικό εύρημα αποτελούν τα μεγαλύτερα επίπεδα θαυμασμού (Kaminsky & Dewey (2002), ο μειωμένος ανταγωνισμός, οι λιγότερες συγκρούσεις (Tomeny et al., 2012) και γενικότερα οι ευτυχέστερες αδελφικές σχέσεις (Fisman et al., 1996) συγκριτικά με την ομάδα ελέγχου. Παρόμοια αποτελέσματα βρέθηκαν και στη μελέτη των O'Brien, Slaughter και Peterson (2011), αναδεικνύοντας την ύπαρξη ενσυναίσθησης απέναντι στον αδελφό/ή που παρουσιάζει αναπτυξιακές διαταραχές. Σημαντική διάσταση αποτελεί και η κυριαρχία των αδελφών (Stoneman, 1984). Αν και οι ρόλοι ανάμεσα στα αδέλφια όπου υπάρχει μια αναπηρία είναι άνισοι, καθώς τα τυπικώς αναπτυσσόμενα αδέλφια υπερέχουν ως προς το κύρος, κατέχοντας ηγετικούς και κατευθυντήριους ρόλους (Dallas, Stevenson & McGurk, 1993), φαίνεται ότι τα αδέλφια τυπικής ανάπτυξης δηλώνουν περήφανα για τα αδέλφια τους (Stoneman, 2001). Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η δήλωση των υγείων αδελφών ότι νιώθουν υπερηφάνεια επειδή μπορούν να διδάξουν στα μικρότερα αυτιστικά αδέλφια τους. Σύμφωνα με τον ερευνητή, αυτή η ικανοποίηση σχετίζεται με την αποδοχή του εκάστοτε ρόλου και από τις δύο πλευρές (Stoneman, 2001).

Υπάρχει και μία μικρή μερίδα ερευνών που δεν έχουν βρει διαφορές ανάμεσα στα παιδιά με και χωρίς αναπηρία (Doody, Hastings, O'Neill, & Grey, 2010). Συγκεκριμένα, μελέτη των Brody και των συνεργατών του (1991) και δύο έρευνες της Stoneman και των συνεργατών της (1987, 1989), δεν βρήκαν διαφορά ως προς την θερμότητα και την θετικότητα ανάμεσα στις δύο ομάδες (Stoneman, Davis & Crapps, 1987, 1989). Μία εξήγηση που μπορεί να δοθεί είναι η ποικιλία ερευνητικών μεθόδων, οι διαφορετικές ως προς την αναπηρία ομάδες που μελετώνται κάθε φορά, καθώς και οι ίδιοι οι συμμετέχοντες, αν δηλαδή ερωτώνται οι γονείς ή τα αδέλφια (Green, 2013).

1.2.1 Οι Αδελφικές Σχέσεις Ατόμων με Αναπηρίες κατά την Παιδική και Εφηβική Ηλικία

Κατά τη νηπιακή ηλικία, όταν τα αδέλφια τυπικής ανάπτυξης συνειδητοποιήσουν την αναπηρία του αδελφού, εκτός από διάχυτη στεναχώρια, θεωρούν ότι τα ίδια είναι η κύρια αιτία για την αναπηρία. Αυτό συμβαίνει επειδή πιστεύουν είτε ότι απέτυχαν ως προς

την προστασία του αδελφού τους, είτε εξαιτίας του ότι τα ίδια θεώρησαν τους εαυτούς τους απείθαρχους και έτσι προκλήθηκε η αναπηρία. Αποτέλεσμα αυτού, είναι να γίνονται ιδιαίτερος πειθήνια άτομα, στοχεύοντας στην ανακούφιση των γονέων και την ελάττωση του άγχους (Τετράδη, 2016). Ακόμη, έχει διαπιστωθεί ότι τα νήπια νιώθουν έντονα αισθήματα ζήλιας και φθόνου εξαιτίας της διάθεσης περισσότερου χρόνου από πλευράς γονέων στο παιδί με αναπηρία για τη φροντίδα και την ανατροφή του. Συνεπώς τα αδέλφια τυπικής ανάπτυξης νιώθουν μεγαλύτερη μοναξιά με κάποιες από αυτές τις περιπτώσεις να παίρνει και τη μορφή της συναισθηματικής εγκατάλειψης (Moore, Howard & McLaughlin, 2002).

Στη σχολική περίοδο, σύμφωνα με τους Powell και Gallagher (1993) τα παιδιά που έχουν αδελφό με αναπηρία και φοιτούν στο ίδιο σχολείο, αναλαμβάνουν ευθύνες ως προς το να μεταφέρουν διάφορα σημαντικά γεγονότα στο σπίτι, να συνεννοούνται με δασκάλους για τη λήψη φαρμάκων και γενικώς να έχουν έναν ρόλο προστάτη και βοηθού προς τον ανάπηρο αδελφό τους. Ο ρόλος αυτός φαίνεται να είναι ιδιαίτερα αμήχανος για τα τυπικώς αναπτυσσόμενα παιδιά, ενώ τείνει να προκαλεί άγχος και συναισθήματα ματαιώσης. Επιπλέον, αγωνιούν για την αποδοχή του ανάπηρου αδελφού τους από τους συνομήλικους, ενώ συχνά βιώνουν έντονο κοινωνικό στιγματισμό. Αποτέλεσμα αυτού είναι να δημιουργούνται αισθήματα ενοχής (Powell & Gallagher, 1993).

Στην εφηβική ηλικία, η σχέση των αδελφών είναι περισσότερο αμφιθυμική. Καθώς η εφηβεία είναι ένα στάδιο επαναπροσδιορισμού και αμφισβήτησης, σύμφωνα με τον Gibbs (1993) και την Begun (1989), τα παιδιά εφηβικής ηλικίας με αδέλφια με αναπηρίες έχουν περισσότερο συγκρουσιακές σχέσεις συγκριτικά με τα έφηβα αδέλφια τυπικής ανάπτυξης. Επίσης, σημαντικά θέματα που ανακύπτουν σε αυτήν την ηλικία είναι η πιθανή κληρονομικότητα και η ανάληψη της ανατροφής του ανάπηρου αδελφού μετά το θάνατο των γονιών τους (Gibbs, 1993). Βασική διαπίστωση αποτελεί και το γεγονός, ότι υπάρχουν μελέτες που καταδεικνύουν ότι τα άτομα που έχουν αδελφό με αναπηρία, τείνουν να επιλέγουν επάγγελμα συναφές με την εμπειρία τους, όπως ως ειδικοί που βοηθούν άτομα με αναπηρίες (Cleveland & Miller, 1977). Σύμφωνα με τους ερευνητές, αυτό συμβαίνει προκειμένου να κατευνάσουν όσο το δυνατόν το άγχος, την πίεση και την ενοχή, εκφράζοντας τα με πιο ωφέλιμο τρόπο (Cleveland & Miller, 1977).

1.2.2 Οι Αδελφικές Σχέσεις Ατόμων με Αναπηρίες κατά την Ενηλικίωση

Οι στάσεις που υπάρχουν ως προς την ενήλικη αδελφική σχέση σε άτομα με αναπηρίες φαίνεται να διαφοροποιούνται. Κατά τον Caspi (2011) και την Doody με τους συνεργάτες της (2010), καθώς τα αδέλφια εισέρχονται στην ενηλικίωση, η εγγύτητα, η εμπλοκή και η αλληλεπίδρασή τους μειώνονται. Αντίθετα, οι Rosseti και Hall (2015), υποστηρίζουν ότι η εγγύτητα, η εμπλοκή και η συναισθηματική στήριξη φαίνεται να βρίσκονται σε μεγαλύτερα επίπεδα συγκριτικά με τα τυπικώς αναπτυσσόμενα ενήλικα αδέλφια. Παράλληλα, οι Roeyers και Mycke (1995) υποστήριξαν ότι τα αδέλφια αυτιστικών ή νοητικά ανάπηρων ατόμων φαίνεται να ανέπτυσαν πιο θετικές αδελφικές σχέσεις και παρατηρήθηκαν υψηλότερα ποσοστά αποδοχής του αδελφού συγκριτικά με τα αδέλφια των παιδιών τυπικής ανάπτυξης. Σε αντίστοιχη διαπίστωση καταλήγει και η μελέτη των Heller και Arnold (2010), αναφέροντας εκτός των άλλων, ότι στη διατήρηση της εγγύτητας μεταξύ αδελφών όπου υπάρχει αναπηρία, βοήθησε η ανάγκη παροχής φροντίδας από την πλευρά των υγείων αδελφών (Heller & Arnold, 2010). Ως προς τον παράγοντα των συγκρούσεων, φαίνεται να είναι λιγότερες. Σε αυτό το πόρισμα συνηγορεί το γεγονός ότι κατά την ενηλικίωση συνήθως υπάρχει γεωγραφική απόσταση άρα και λιγότερη εμπλοκή ανάμεσα στα αδέλφια (Floyd et al., 2016).

Στα αποτελέσματα που έχουν αναφερθεί σχετικά με τη διερεύνηση της σχέσης ανάμεσα σε ενήλικα αδέλφια όπου υπάρχει ανάπηρος αδελφός, υπάρχει μεγάλη ανομοιογένεια. Αυτή η ποικιλομορφία οφείλεται στους διάφορους δημογραφικούς παράγοντες όπως το φύλο, η σειρά που έχουν γεννηθεί και οι ηλικιακές διαφορές των αδελφών όπου θα αναλυθούν στο επόμενο κεφάλαιο, αλλά επίσης σχετίζεται και με τον τύπο και τα χαρακτηριστικά της κάθε αναπηρίας.

Ως προς τις αδελφικές σχέσεις παιδιών με σύνδρομο Down, μια μεγάλη μελέτη του Skotko και των συνεργατών του (2011), διερεύνησε τα συναισθήματα που νιώθουν τα αδέλφια, καθώς και την επιρροή που έχει η παρουσία των αδελφών τους με σύνδρομο Down στη ζωή τους. Το δείγμα ανερχόταν στα 822 αδέλφια και τα δεδομένα που συγκεντρώθηκαν εξήγαγαν το συμπέρασμα, ότι τα περισσότερα αδέλφια ένιωθαν περηφάνια και αγάπη για τον αδελφό/ή τους. Μόλις το 10% ανέπτυξε αρνητικά συναισθήματα, που αφορούσαν συναισθήματα ντροπής, ενώ ελάχιστο ήταν το ποσοστό (5%) που θεωρούσε τα αδέλφια του «βάρους» (Skotko, Levine & Goldstein, 2011). Με την παραπάνω έρευνα, φαίνεται να συμφωνούν και διάφορες συγκριτικές μελέτες, σύμφωνα με τις οποίες διαπιστώθηκαν μεγάλα επίπεδα θαυμασμού, εγγύτητας και φροντίδας σε

αδέλφια όπου ένας εξ' αυτών είχε σύνδρομο Down (Kaminsky & Dewey, 2002), ενώ επίσης τονίστηκε ο κοινός χρόνος που περνούν μεταξύ τους, τα χαμηλότερα επίπεδα συγκρούσεων και τα υψηλότερα επίπεδα ενσυναίσθησης και αδελφικής κατανόησης (Orsmond & Seltzer, 2007), συγκριτικά με άτομα που έχουν αδελφό/ή με αυτισμό ή είναι τυπικώς αναπτυσσόμενα.

Αναφορικά με τα αδέλφια παιδιών με αυτισμό, οι έρευνες καταδεικνύουν τόσο θετικές όσο και αρνητικές επιδράσεις στην αδελφική σχέση. Μελέτες χαρακτηρίζουν την αδελφική αυτή σχέση ως μία σχέση εκτίμησης, με χαμηλά επίπεδα ανταγωνισμού (Kaminsky & Dewey, 2002· Mascha & Boucher, 2006), συγκριτικά με τα τυπικώς αναπτυσσόμενα αδέλφια. Σε σύγκριση με τα αδέλφια που έχουν αδελφό με σύνδρομο Down, επισημαίνονται οι λιγότερο κοντινές και θερμές αδελφικές σχέσεις με χαμηλότερα επίπεδα επικοινωνίας (Pollard, Barry, Freedman & Kotchick, 2013· Rosseti & Hall, 2015). Όμως αξίζει να σημειωθεί ότι τα παραπάνω ευρήματα υπήρχαν σε αδέλφια που δεν παρουσίαζαν προβλήματα συμπεριφοράς (Orsmond & Seltzer, 2007). Σύμφωνα με τους Orsmond και Seltzer (2007), η παρουσία συμπεριφορικών προβλημάτων και οι εκδηλώσεις επιθετικής συμπεριφοράς διαμορφώνουν ιδιαιτέρως την αδελφική σχέση. Το ίδιο συμβαίνει και με τη δυσκολία των ατόμων με αυτισμό στην επικοινωνία και την έκφραση συναισθήματος. Σε έρευνα των Hastings και Petalas (2014), διαπιστώθηκε ότι υπήρχαν χαμηλά επίπεδα ζεστασιάς και εγγύτητας και αυξημένα επίπεδα συγκρούσεων που σχετίζονταν θετικά με τα συμπεριφορικά προβλημάτων των αδελφών με αυτισμό. Αυτές οι επιθετικές συμπεριφορές θεωρήθηκαν από τα αδέλφια ως σημαντικότατο εμπόδιο για να αποκτήσουν μια στενή αδελφική σχέση με τα αυτιστικά αδέλφια τους (Angell, Meadan & Stoner, 2012).

Ως προς τη σχέση ενήλικων αδελφών με νοητική αναπηρία, η οποία αφορά και την παρούσα διπλωματική εργασία, φαίνεται να υπάρχουν κυρίως θετικές αναφορές (Marks, Matson & Barraza, 2005· Seltzer, Begun, Seltzer & Krauss, 1991). Ο βαθμός στην εγγύτητα (Rosseti & Hall, 2015), η εμπλοκή και η συναισθηματική στήριξη του αδελφού είναι περισσότερο αυξημένα συγκριτικά με τα τυπικώς αναπτυσσόμενα παιδιά (Doody et al., 2010) Το ίδιο υποστηρίζουν και άλλες έρευνες οι οποίες αναφέρουν ότι τα ενήλικα νοητικά ανάπηρα αδέλφια, εξακολουθούν να παρουσιάζουν ισχυρούς συναισθηματικούς δεσμούς σε όλη τη ζωή τους (Orsmond & Seltzer, 2000· Pruchno, Patrick, & Burant, 1996). Όμως, μελέτες που έχουν γίνει σε αδέλφια παιδιών με βαριά νοητική αναπηρία,

δείχνουν πιο χαμηλό βαθμό στη ζεστασιά και τη συναισθηματική εγγύτητα (Doody et al., 2010).

Η υποστήριξη των αδελφών ποικίλλει ανάλογα με το αν είναι συναισθηματική ή πρακτική. Φαίνεται ότι πιο πιθανή είναι η συναισθηματική στήριξη παρά η πρακτική βοήθεια από πλευράς ενήλικων αδελφών (Pruchno et al., 1996· Seltzer et al., 1991). Ακόμη, υπάρχουν κι άλλοι παράγοντες που δείχνουν να επιδρούν στην υποστήριξη των αδελφών, όπως στην περίπτωση που ο τυπικά αναπτυσσόμενος αδελφός έχει παιδιά, τείνει να υπάρχει χαμηλή υποστήριξη. Από την άλλη πλευρά, όταν ο αδελφός με νοητική αναπηρία δεν έχει προβλήματα συμπεριφοράς ή γενικότερα όταν οι σχέσεις των αδελφών είναι στενές στην περίοδο της εφηβείας, αυξάνονται και τα επίπεδα υποστήριξης κατά την ενήλικη ζωή (Greenberg, et al., 1999· Orsmond, Kuo, & Seltzer, 2009· Orsmond & Seltzer, 2007).

Ως προς την επαφή των αδελφών, φαίνεται να ποικίλει και να έχει εξάρτηση από ποικίλους παράγοντες, όπως είναι η συχνότητα ή ο τύπος της επαφής. Καθώς τα αδέλφια χωρίς αναπηρία αισθάνονται γνώστες των αναγκών που έχουν τα αδέλφια τους με αναπηρία, φαίνεται ότι αναπτύσσεται μια πιο θετική σχέση με την πάροδο του χρόνου (Orsmond & Seltzer, 2000), με τακτική επαφή μεταξύ των αδελφών, παροχή συναισθηματικής στήριξης και λιγότερες συγκρούσεις, που πιθανώς εξηγούνται εξαιτίας της πιθανής απόστασης και του λιγότερου χρόνου που μοιράζονται (Floyd et al., 2016). Με τα παραπάνω, συμφωνούν και οι έρευνες των Orsmond και Seltzer (2000) και των Pruchno, και των συνεργατών του (1996), οι οποίοι υποστηρίζουν ότι τα ενήλικα αδέλφια τείνουν να διατηρούν υψηλά επίπεδα συμμετοχής με τους αδελφούς και τις αδελφές τους με νοητική αναπηρία. Ωστόσο, σημαντικό ρόλο παίζει το φύλο των αδελφών στη συχνότητα της επαφής, καθώς οι αδελφές τείνουν να έχουν περισσότερες επαφές και μεγαλύτερη υποστήριξη με τα νοητικά ανάπηρα αδέλφια τους (Orsmond & Seltzer, 2000· Seltzer et al., 1991).

Σχετικά με τον ρόλο που αναλαμβάνουν τα ενήλικα αδέλφια ως μελλοντικοί κύριοι φροντιστές των αδελφών τους με νοητική αναπηρία, φαίνεται ότι επηρεάζεται από την ήδη υπάρχουσα επαφή και υποστήριξη που έχουν με τον αδελφό με νοητική αναπηρία (Heller & Kramer, 2009). Ακόμη, η συνύπαρξη και φροντίδα των αδελφών φαίνεται να συνδέεται και με το φύλο, καθώς οι αδελφές είναι πιο πιθανό να περιμένουν να συνυπάρχουν με τον αδελφό τους με νοητική αναπηρία (Krauss, Seltzer, Gordon & Friedman, 1996). Στη

διαχρονική μελέτη των Krauss και των συνεργατών του (1996), όπου το δείγμα αποτελούνταν από 140 ενήλικα αδέρφια με αδελφό με νοητική αναπηρία, διαπιστώθηκε ότι το 36% του δείγματος, πιθανόν μελλοντικά θα αναλάμβαναν την φροντίδα του αδελφού τους με νοητική αναπηρία. Αξίζει να σημειωθεί ότι στην πράξη ίσως οι μισοί από αυτούς τελικά καταλήξουν να συνυπάρχουν με τον αδελφό τους (Freedman, Krauss, & Seltzer, 1997). Από την άλλη πλευρά, το 64% του δείγματος στην έρευνα του Krauss και των συνεργατών του (1996), σκόπευε να ζήσει χωριστά από τον αδελφό τους. Παρόλα αυτά, περίπου οι μισοί εξ' αυτών είχαν εβδομαδιαία επαφή με τον αδελφό τους με νοητική αναπηρία (Krauss et al., 1996). Σημαντική διαπίστωση αποτελεί η έρευνα των Bagenholm και Gillberg (1991), όπου υποστηρίζει ότι η παροχή φροντίδας προς τα αδέρφια με νοητική αναπηρία, τα οδηγούσε στην απόφαση να πρέπει να εργάζονται στο σπίτι (Bagenholm & Gillberg, 1991), επομένως μοιραία περιοριζόντουσαν οι κοινωνικές τους επαφές και δραστηριότητες με αποτέλεσμα να υπάρχει συγκρουσιακό περιβάλλον ανάμεσά τους (Stoneman, Brody, Davis & Crapps, 1988).

1.2.3 Μεταβλητές που Επηρεάζουν την Αδελφική Σχέση Ατόμων με Αναπηρίες

Υπάρχουν διάφοροι δημογραφικοί παράγοντες που σχετίζονται και επηρεάζουν την αδελφική σχέση ατόμων με αναπηρία. Τέτοιες μεταβλητές είναι η διαφορά ηλικίας, η σειρά γέννησης των αδελφών, το φύλο, το πόσα μέλη είναι η οικογένεια και το κοινωνικο-οικονομικό της επίπεδο. Ακολούθως θα αναφερθούν οι πιο σημαντικοί δομικοί παράγοντες, που καταδεικνύει η επιστημονική έρευνα.

1.2.3.1 Διαφορά Ηλικίας

Αναφορικά με τη μεταβλητή της διαφοράς ηλικίας μεταξύ των αδελφών με αναπηρία, υπάρχουν διαφορετικές έρευνες ως προς τα ευρήματά τους. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τους Heller και Arnold (2010), τα μεγαλύτερα αδέρφια φαίνεται να έχουν μεγαλύτερη εμπλοκή με τα αδέρφια μικρότερης ηλικίας, γεγονός το οποίο συνέβαλε σε αυξημένα επίπεδα εγγύτητας. Κατά τους Powell και Gallagher (1993), η μεγάλη διαφορά ηλικίας ανάμεσα στα αδέρφια, όπου το ένα από αυτά είναι ανάπηρο, θεωρείται ένας προστατευτικός παράγοντας στη σχέση των αδελφών. Συγκεκριμένα, συνδέεται με πιο καλή προσαρμογή ανάμεσα στα αδέρφια και ελάττωση του στρες των γονιών (Powell & Gallagher, 1993), ενώ αντίθετα τα παιδιά μικρότερης ηλικιακής διαφοράς από τα αδέρφια τους που παρουσιάζουν κάποια αναπηρία, αναφέρουν υψηλότερα επίπεδα αμηχανίας και θυμού (Begun, 1989). Οι Powell και Gallagher (1993), εξηγώντας τα παραπάνω, υποστηρίζουν ότι η δυσκολία προσαρμογής των παιδιών που έχουν μικρή διαφορά

ηλικίας, πιθανά σχετίζεται με τη συνάφεια των προβλημάτων που υπάρχουν στην παιδική ηλικία. Στον αντίποδα, ευρήματα της Wilson και των συνεργατών της (1989), καταδεικνύουν ότι η μικρή διαφορά ηλικίας σχετίζεται με περισσότερο θετική και στενή σχέση ανάμεσα στα αδέρφια, χωρίς την παρουσία προβλημάτων προσαρμογής (Wilson, Blacher & Baker, 1989). Τέλος, σημαντική ήταν και η μελέτη των Floyd και συνεργατών (2016) που διαπίστωσε ότι η διαφορά ηλικίας ανάμεσα στα αδέρφια, δεν φαίνεται να σχετίζεται και να επηρεάζει ιδιαίτερα τη μεταξύ τους σχέση (Floyd et al., 2016).

1.2.3.2 Σειρά Γέννησης

Η σειρά γέννησης θεωρείται ένας ακόμη παράγοντας που επηρεάζει τη σχέση των αδελφών, καθώς φαίνεται ότι τα μικρότερα και τα μεγαλύτερα αδέρφια θα επηρεαστούν με διαφορετικό τρόπο ως προς την ύπαρξη αδελφού με αναπηρία. Ωστόσο, η σχετική βιβλιογραφία είναι ιδιαίτερα περιορισμένη (Howe, 1993· Johnson Silver & Frohlinger-Graham, 2000) και τα λίγα ευρήματα είναι ανάμεικτα και αλληλοσυγκρουόμενα.

Η Gold (1993) επισημαίνει ότι τα νεότερα αδέρφια με κοντινή ηλικία με τον/την αδελφό/ή που έχει αναπηρία, επηρεάζονται αρνητικά, εν αντιθέσει με την άποψη της King (2007), η οποία υποστηρίζει ότι τα αδέρφια χωρίς αναπηρία που ήταν πιο κοντά στην ηλικία και νεότερα από τα αδέρφια με αναπηρία, είχαν καλύτερη σχέση με τον αδελφό τους απ' ότι είχαν με τα άλλα αδέρφια τους. Οι Pit-Ten Cate και Loots (2000) ανέφεραν, ότι τα αδέρφια προσαρμόζονται καλύτερα με μεγαλύτερες οικογένειες, μεγαλύτερες ηλικιακές διαφορές και όταν ο αδελφός με αναπηρία είναι νεότερος. Όμως, αυτό μπορεί να εξαρτάται από το φύλο του αδελφού με αναπηρία. Ένα εύρημα ήταν ότι τα αγόρια που είναι νεότερα από τα αδέρφια με αναπηρία, είναι πιο πιθανό να διατρέχουν κίνδυνο επιθετικότητας από τα κορίτσια που είναι νεότερα (Pit-Ten Cate & Loots, 2000). Επίσης, οι ρόλοι που αναλαμβάνουν τα μικρότερα αδέρφια, φαίνεται να επηρεάζουν λιγότερο τις αδελφικές σχέσεις και να βιώνουν λιγότερες συγκρούσεις, καθώς σε αυτά δεν ανατίθενται τόσες ευθύνες όσο στα μεγαλύτερα αδέρφια (Brody, et al., 1991).

Όσον αφορά τα μεγαλύτερα σε ηλικία αδέρφια, οι Stawski, Auerbach, Barasch, Lerner και Zimin (1997), ανέφεραν ότι έχουν μεγαλύτερο κίνδυνο εσωτερικευσης διαφόρων προβλημάτων από έναν νεότερο αδελφό χωρίς αναπηρία. Επιπλέον, ιδιαίτερα τα κορίτσια, φαίνεται να αναλαμβάνουν μεγαλύτερη ευθύνη στις δουλειές του νοικοκυριού και τη φροντίδα του αδελφού με αναπηρία, με αποτέλεσμα να παρεμποδίζεται η κοινωνική τους ζωή (Harmer Cox, Marshall, Mandleco & Olsen, 2003). Μάλιστα, αυτές οι ευθύνες

υπάρχει πιθανότητα να οδηγήσουν σε κατάθλιψη, άγχος (Johnson Silver & Frohlinger-Graham, 2000), θυμό και προβλήματα στη συμπεριφορά, με αποτέλεσμα να υπάρχουν περισσότερες συγκρούσεις μεταξύ αδελφών (Rodrigue, Geffken & Morgan, 1993· Stoneman et al., 1988).

Υπάρχει και η μερίδα των ερευνών όπως η έρευνα του Floyd με τους συνεργάτες του (2016), που υποστηρίζουν ότι η μεταβλητή αυτή δεν επηρεάζει ιδιαίτερα την αδελφική σχέση. Σε αντίστοιχο εύρημα κατέληξε και η μελέτη της McHale και των υπόλοιπων συνεργατών της (1986), όπου υποστηρίζεται ότι δε βρέθηκαν διαφορές ανάμεσα στα μεγαλύτερα ή μικρότερα αδέρφια.

1.2.3.3 Φύλο

Το φύλο των αδελφών, σύμφωνα με έρευνες θεωρείται ένας ιδιαίτερα καθοριστικός παράγοντας ως προς τις σχέσεις των αδελφών. Οι μελέτες που έχουν γίνει είναι εκτεταμένες και φαίνεται οι περισσότερες να υποστηρίζουν πως τα κορίτσια θεωρούνται περισσότερο θερμά και υποστηρικτικά, καθώς και να περνούν πιο πολύ χρόνο μαζί, αναπτύσσοντας περισσότερη οικειότητα στη σχέση με τα αδέρφια τους που έχουν κάποιου είδους αναπηρία (Heller & Arnold, 2010· Stoneman, 2001). Παρόλα αυτά, συχνά αναλαμβάνουν προστατευτικούς και φροντιστικούς ρόλους (Breslau, Weitzman & Messenger, 1981· Gath, 1974· Heller & Arnold, 2010). Σύμφωνα με την King (2007), εξαιτίας των διαφόρων ρόλων που αναλαμβάνουν τα κορίτσια για τη φροντίδα του ανάπηρου αδελφού, θεωρούνταν τα μεγαλύτερα αδέρφια, ακόμη κι αν ήταν νεότερα. Αυτό το γεγονός φαίνεται να επηρεάζει σημαντικά τα επίπεδα του άγχους από πλευράς των τυπικά αναπτυσσόμενων κοριτσιών. Έρευνα των McHale και Gamble (1989), διαπίστωσε χαμηλότερα επίπεδα αυτοεκτίμησης στα κορίτσια με ανάπηρο αδελφό, συγκριτικά με τις υπόλοιπες ομάδες ελέγχου. Από την άλλη πλευρά, μελέτη του Eisenberg και των συνεργατών του, (1998) υποστήριξε πως τα αγόρια φαίνεται να δείχνουν μεγαλύτερη αρνητική επίδραση ως προς την ύπαρξη αδελφού με αναπηρία απ' ότι τα κορίτσια.

Στην περίπτωση αδελφών όπου ένας εξ' αυτών έχει νοητική αναπηρία, δεν φαίνεται κατά τον Floyd και τους συνεργάτες του (2016) να εντοπίζεται καμία διαφορά ως προς τα επίπεδα θερμότητας ανάμεσα σε αδέρφια είτε αντρικού είτε γυναικείου φύλου. Παρόλα αυτά, ο ίδιος διαπίστωσε ότι στις περιπτώσεις που τα αδέρφια συγκατοικούν ακόμη, φαίνεται ότι το φύλο επηρεάζει την αδελφική σχέση, με τα κορίτσια να παρουσιάζουν πιο υψηλό βαθμό εγγύτητας (Floyd et al., 2016). Σύμφωνα με έρευνα των

Begum και Blacher (2011) όπου ρωτήθηκαν οι μητέρες για την αδελφική σχέση των παιδιών τους, διαπιστώθηκε ότι οι ενήλικοι με αδελφό/ή με νοητική αναπηρία είχαν θερμότερες σχέσεις όταν είχαν το ίδιο φύλο. Από την άλλη πλευρά, η ίδια έρευνα ανέφερε πιο θερμές σχέσεις σε δυάδες αδελφών τυπικής ανάπτυξης που είχαν διαφορετικό φύλο (Begum & Blacher, 2011). Όσον αφορά τη συναισθηματική στήριξη των αδελφών, διαπιστώθηκε από τον Greenberg και τους συνεργάτες του (1999), ότι οι αδελφές παρέχουν περισσότερη συναισθηματική στήριξη από τους αδελφούς. Το ίδιο υποστηρίζει και η έρευνα των Orsmond και Seltzer (2000), σύμφωνα με την οποία οι αδελφές προσέφεραν περισσότερη φροντίδα, συντροφικότητα και θετική επίδραση στα αδέλφια τους με αναπηρία από ότι τα αδέλφια αντρικού φύλου.

1.3. Σκοπός και Διερευνητικά Ερωτήματα

Οι αδελφικές σχέσεις τα τελευταία χρόνια αποκτούν όλο και περισσότερο ερευνητικό ενδιαφέρον. Με την πάροδο του χρόνου, το ενδιαφέρον μετατοπίστηκε και στις αδελφικές σχέσεις ατόμων με αναπηρία κυρίως στην παιδική και εφηβική ηλικία. Όμως κατά την ενηλικίωση, δεν έχει διερευνηθεί ενδελεχώς ο αντίκτυπος της αναπηρίας στην αδελφική σχέση. Επομένως, στην παρούσα διπλωματική εργασία θα μελετηθούν οι απόψεις για τις αδελφικές σχέσεις των ενήλικων τυπικής ανάπτυξης με αδελφό/ή με νοητική αναπηρία, συγκριτικά με αδέλφια τυπικής ανάπτυξης κατά τη διάρκεια της ενήλικης ζωής. Τα διερευνητικά ερωτήματα που προκύπτουν και τα οποία δύναται να δοθεί απάντηση στην παρούσα διπλωματική εργασία είναι:

1. Υπάρχουν διαφορές στο βαθμό της αδελφικής σχέσης μεταξύ αδελφών τυπικής ανάπτυξης και αδελφών με ένα μέλος διαγνωσμένο με νοητική αναπηρία;
2. Επηρεάζει το επίπεδο της νοητικής αναπηρίας του/της αδελφού/ης στο βαθμό της αδελφικής σχέσης; Και αν ναι, σε τι βαθμό;
3. Υπάρχει συσχέτιση της αδελφικής σχέσης με το φύλο, τη σειρά γέννησης και τη διαφορά ηλικίας των αδελφών είτε τυπικής ανάπτυξης είτε με νοητική αναπηρία;
4. Ο βαθμός της σχέσης των αδελφών όπου ένας εξ' αυτών έχει διαγνωστεί με νοητική αναπηρία, επηρεάζεται από τις πιθανές συννοσηρές διαταραχές; Και αν ναι, σε τι βαθμό;

2^ο Κεφάλαιο: ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

2.1 Ερευνητική Στρατηγική

Η παρούσα έρευνα στηρίχτηκε στην επιστημολογία του θετικισμού, η οποία βασίζεται σε μια αντικειμενική πραγματικότητα, λαμβάνοντας ως βάση τις θετικές επιστήμες. Λόγω της φύσης των ερευνητικών ερωτημάτων, που είναι κυρίως συγκριτικά και συσχετιστικά, αλλά και της μετρησιμότητας των υπό μελέτη εννοιών (όπως αποδείχτηκε βιβλιογραφικά), χρησιμοποιήθηκε ο ποσοτικός εμπειρικός έλεγχος, προκειμένου να απαντηθούν τα προαναφερθέντα ερευνητικά ερωτήματα αλλά και για να γενικευτούν τα συμπεράσματα για τον ευρύτερο πληθυσμό μέσω της επαγωγικής προσέγγισης. (Σταλίκας & Κυριάκος, 2019). Ως ποσοτικός εμπειρικός έλεγχος ορίζεται η μετάφραση των θεωρητικών εννοιών που έχουμε υπό εξέταση σε μεταβλητές και δείκτες που είναι εμπειρικοί και μετρήσιμοι, καθώς επίσης και ο έλεγχος των σχέσεων και των συνδέσεων αυτών των στοιχείων με τη στατιστική μέθοδο ανάλυσης (Κυριαζή, 2000). Η έρευνα είναι πρωτογενής για την άμεση εκτίμηση των απόψεων των συμμετεχόντων, ενώ ο ποσοτικός σχεδιασμός χρησιμοποιήθηκε για συσχετίσεις μεταξύ και εντός των ομάδων. Τέλος, ο σχεδιασμός δεν ήταν πειραματικός, καθώς ενδιαφέρον του ερευνητή ήταν σε πρώτο στάδιο, η διερεύνηση της αλληλεπίδρασης των μεταβλητών χωρίς να λάβει υπόψη την επίδραση εξωγενών παραγόντων (Salkind, 2010). Στην παρούσα έρευνα έλαβαν μέρος 141 συμμετέχοντες, στους οποίους δόθηκε ένα ερωτηματολόγιο αυτοαναφοράς που έπρεπε να συμπληρώσουν ηλεκτρονικά.

2.2 Συμμετέχοντες

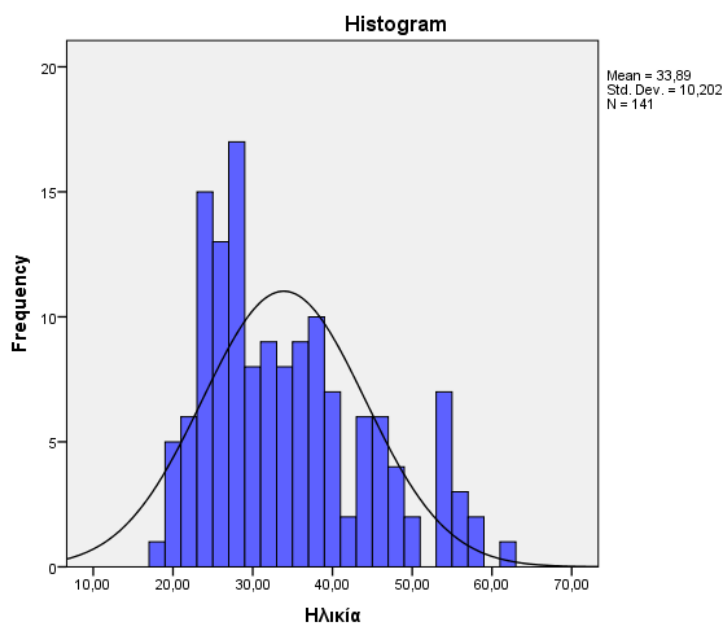
Το δείγμα αποτέλεσαν συνολικά 141 ενήλικα αδέλφια τυπικής ανάπτυξης. Τα 82 από αυτά είχαν αδελφό τυπικής ανάπτυξης (58,2%), ενώ τα υπόλοιπα 59 είχαν αδελφό/ή με νοητική αναπηρία (41,8%). Στην πλειοψηφία τους ήταν γυναίκες, με μέση ηλικία 34 ετών, με τους μισούς τουλάχιστον να είναι απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Η σειρά γέννησης των συμμετεχόντων αλλά και των αδελφών τους είναι στην πλειοψηφία των περιπτώσεων η 1^η ή η 2^η. Τα αδέλφια των συμμετεχόντων ήταν σχεδόν ισόποσα κατανομημένα ως προς το φύλο και δήλωσαν μέση ηλικία 32 ετών. Στις περισσότερες περιπτώσεις οι συμμετέχοντες δήλωσαν ότι δε μένουν μαζί με τον αδελφό/ή τους, τον συναντάνε 2-4 φορές τον μήνα ή και σπανιότερα, ωστόσο επικοινωνούν μαζί του 2-4 φορές την εβδομάδα ή συχνότερα. Το 42% των αδελφών του υπό μελέτη δείγματος έχει νοητική αναπηρία, με την πλειοψηφία αυτών να έχει και άλλες διαταραχές όπως αυτισμό και σύνδρομο Down.

Πιο συγκεκριμένα, στον Πίνακα 1 αναφέρονται τα δημογραφικά στοιχεία των ερωτηθέντων. Προκύπτει ότι, το 82,3% (N=116) είναι γυναίκες, το 17,7% (N=25) άντρες. Όσον αφορά τις σπουδές, το 33,1% (N= 46) έχει πτυχίο από ΑΕΙ/ΤΕΙ και εργάζεται σε επάγγελμα μη σχετικό με άτομα που έχουν αναπηρίες, το 18,7% (N= 26) είναι εκπαιδευτικοί ή έχουν πτυχίο από κοινωνική εργασία (π.χ. κοινωνική ανθρωπολογία/κοινωνικός λειτουργός), το 15,8% (N= 22) είναι ψυχολόγοι ή έχουν ειδικευση σε ειδική αγωγή ή το επάγγελμα τους είναι σχετικό με άτομα που έχουν αναπηρία, το 14,4% (N= 20) έχουν μεταπτυχιακό, το 5,8% (N=8) είναι επαγγελματίες υγείας, το 5% (N=7) έχουν δίπλωμα από κολλέγιο/ΙΕΚ, το 5% (N=7) έχει τελειώσει τη Δευτεροβάθμια εκπαίδευση και το 2,2% (N=3) είναι φοιτητές. Αναφορικά με το φύλο αδελφού/ής, το 55,3% (N= 78) είναι άντρες, ενώ το 44,7% (N=63) γυναίκες. Στη συνέχεια, σχετικά με τη σειρά γέννησης, το 51,8% (N=73) δηλώνει ότι είναι 1^η η σειρά γέννησης, το 32,6% (N=46) 2^η, το 10,6% (N=15) 3^η, το 2,8% (N=4) 4^η και το 2,1% (N=3) άλλη σειρά γέννησης. Κατόπιν, για τη σειρά γέννησης του/της αδελφού/ής, το 53,2% (N=75) δηλώνει ότι είναι 2^η η σειρά γέννησης, το 30,5% (N=43) 1^η, το 9,9% (N=14) 3^η, το 4,3% (N=6) άλλη σειρά γέννησης και το 2,1% (N=3) 4^η.

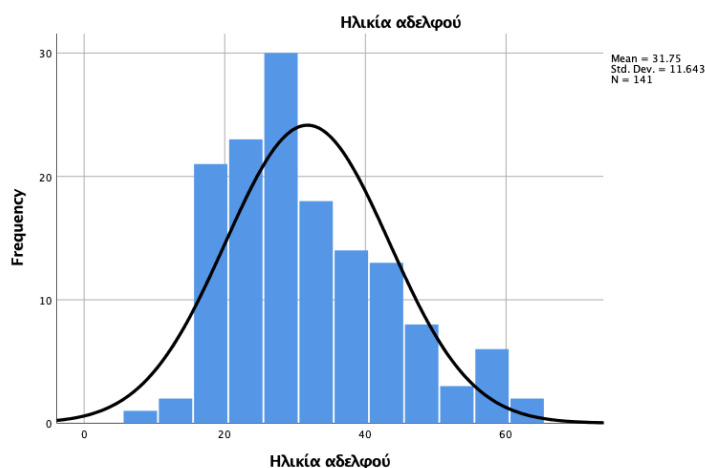
Πίνακας 1: Δημογραφικά στοιχεία

Στοιχείο	Κατηγορία	N	f%
Φύλο	Άντρας	25	17,7
	Γυναίκα	116	82,3
Σπουδές	Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	7	5
	Φοιτητής-τρια	3	2,2
	Κολλέγιο/ΙΕΚ	7	5
	ΑΕΙ/ΤΕΙ	46	33,1
	Μεταπτυχιακό	20	14,4
	Επαγγελματίας υγείας	8	5,8
	Ψυχολόγος/ Ειδική αγωγή/ Επάγγελμα σχετικό με αναπηρία Εκπαιδευτικός/Κοινωνική εργασία	22 26	15,8 18,7
Φύλο αδελφού	Άντρας	78	55,3
	Γυναίκα	63	44,7
Σειρά γέννησης	1ο	73	51,8
	2ο	46	32,6
	3ο	15	10,6
	4ο	4	2,8
	Άλλο	3	2,1
Σειρά γέννησης αδελφού	1ο	43	30,5
	2ο	75	53,2
	3ο	14	9,9
	4ο	3	2,1
	Άλλο	6	4,3

Ακόμη, προκύπτει ότι οι ερωτηθέντες είναι μέσης ηλικίας 34 ετών (Μ.Ο.= 33,89±10,20), με τον πιο νέο να είναι 18 ετών και τον πιο μεγάλο 61. Ακόμη, για τον/την αδελφό/ή του ερωτηθέντα προκύπτει ότι είναι μέσης ηλικίας 32 ετών (Μ.Ο.=31,75±11,64), με τον νεότερο να είναι 8 ετών και τον μεγαλύτερο 64 (βλ. Γράφημα 1,2).

Γράφημα 1: Ηλικία

Γράφημα 2: Ηλικία αδελφού/ής

Στον Πίνακα 2 παρουσιάζονται στοιχεία σχετικά με την επικοινωνία με τον αδελφό. Στην ερώτηση που αναφέρεται αν μένουν μαζί με τον/την αδελφό/αδελφή τους, το 74,5% (N=105) δεν μένουν και το 25,5% (N= 36) μένουν. Από τα άτομα που δεν μένουν με τον αδελφό, το 36,5% (N=38) επικοινωνεί 2-4 φορές τον χρόνο, το 32,7% (N=34) 2-4

φορές τον μήνα, το 18,3% (N=19), 2-4 φορές την εβδομάδα και το 12,5% (N=13) σχεδόν κάθε μέρα. Όσον αφορά την συχνότητα επικοινωνίας, το 51,8% (N=73) δήλωσε σχεδόν κάθε μέρα, το 25,5% (N=36) 2-4 φορές/εβδομάδα, το 19,1% (N=27) 2-4 φορές τον μήνα και το 3,5% (N=5) 2-4 φορές τον χρόνο.

Πίνακας 2: Επικοινωνία με τον αδελφό

Στοιχείο	Κατηγορία	N	f%
Μένετε μαζί με τον αδελφό/ή σας;	Όχι	105	74,5
	Ναι	36	25,5
Πόσο συχνά βλέπετε με τον/την αδελφό/ή (εάν δε μένετε μαζί);	2-4 φορές/ χρόνο	38	36,5
	2-4 φορές/ μήνα	34	32,7
	2-4 φορές/ εβδομάδα	19	18,3
	Κάθε μέρα-Σχεδόν	13	12,5
Πόσο συχνά επικοινωνείτε (π.χ. με τηλέφωνο, e - mail, κ.ά.);	2-4 χρόνο	5	3,5
	2-4 μήνα	27	19,1
	2-4 εβδομάδα	36	25,5
	Κάθε μέρα-Σχεδόν	73	51,8

Σχετικά με το επίπεδο της Νοητικής Αναπηρίας του/της αδελφού/ή τους σύμφωνα με το Δείκτη Νοημοσύνης (Δ.Ν.), το 58,2% (N=82) δήλωσε τυπική νοημοσύνη, το 12,8% (N=18) σοβαρή, το 12,1% (N=17) ήπια, το 10,6% (N=15) μέτρια και το 6,4% (N=9) βαριά νοητική αναπηρία. Αναφορικά με το αν έχουν αδελφό/ή με Νοητική Αναπηρία αν υπάρχουν και άλλες διαταραχές, το 59,3% (N=35) των ατόμων που ο αδελφός/ή τους έχει Νοητική Αναπηρία, δηλώνει ότι έχει και άλλες διαταραχές και το 40,7% (N=24) δηλώνει πως δεν έχει. Τέλος, προκύπτει ότι για εκείνους που έχουν αδελφό/ή με νοητική αναπηρία και εμφανίζουν επιπλέον διαταραχές, το 34,3% (N=12) έχουν αυτισμό, το 22,9% (N=8) σύνδρομο Down, το 5,7% (N= 2) εγκεφαλική παράλυση, το 5,7% (N=2) κινητικά προβλήματα/σωματική αναπηρία, το 2,9% (N=1) κατάθλιψη, το 2,9% (N=1) καρδιολογικά προβλήματα, το 2,9% (N=1) ημιπληγία, το 2,9% (N=1) οριζόντιο νυσταγμό, το 2,9% (N=1) προβλήματα συμπεριφοράς, το 2,9% (N=1) σχιζοφρένεια, το 2,9% (N=1) επιλεκτική αλαλία, το 2,9% (N=1) διάσπαση προσοχής, το 2,9% (N=1) κινητική αναπηρία και κώφωση, το 2,9% (N=1) εγκεφαλική παράλυση και τετραπληγία, το 2,9% (N=1) σπαστική τετραπληγία και βαριά κατάθλιψη (βλ. Πίνακα 3).

Πίνακας 3: Νοητική αναπηρία

Στοιχείο	Κατηγορία	N	f%
Επίπεδο νοητικής αναπηρίας	Ήπια	17	12,1
	Μέτρια	15	10,6
	Σοβαρή	18	12,8
	Βαριά	9	6,4
	Τυπική Νοημοσύνη	82	58,2
Αν έχετε αδελφό/ή με Νοητική Αναπηρία, υπάρχουν και άλλες διαταραχές;	Όχι	24	40,7
	Ναι	35	59,3
Περιγραφή άλλων διαταραχών (εάν υπάρχουν)	Σύνδρομο Down	8	22,9
	Αυτισμός	12	34,3
	Εγκεφαλική παράλυση	2	5,7
	Κατάθλιψη	1	2,9
	Καρδιολογικά προβλήματα	1	2,9
	Κινητικά προβλήματα/Σωματική αναπηρία	2	5,7
	Κινητική αναπηρία, κώφωση	1	2,9
	Εγκεφαλική παράλυση, τετραπληγία	1	2,9
	Σπαστική τετραπληγία, βαριά κατάθλιψη	1	2,9
	Ημιπληγία	1	2,9
	Οριζόντιο νυσταγμός	1	2,9
	Προβλήματα συμπεριφοράς	1	2,9
	Σχιζοφρένεια	1	2,9
	Επιλεκτική αλαλία	1	2,9
	Διάσπαση Προσοχής	1	2,9

2.2.1 Κριτήρια Επιλογής Συμμετεχόντων

Τα κριτήρια επιλογής των συμμετεχόντων είναι τα εξής:

- α) Να είναι τουλάχιστον δύο αδέρφια,
- β) Ο ένας τουλάχιστον εκ των αδελφών τυπικής ανάπτυξης να είναι ενήλικος/η.

Τα κριτήρια του δείγματος που αφορούσαν οικογένειες με ανάπηρο άτομο περιελάμβανε όλα τα παραπάνω καθώς επίσης και

- γ) τα ανάπηρα αδέρφια να είναι διαγνωσμένα με νοητική αναπηρία.

2.3 Εργαλείο Συλλογής Δεδομένων

Το εργαλείο το οποίο χρησιμοποιήθηκε στην έρευνα ήταν «Το Ερωτηματολόγιο για τις Σχέσεις των Ενήλικων Αδελφών» (ASRQ) το οποίο κατασκευάστηκε από τους Stocker, Lanthier και Furman, το 1997 (Stocker, et al., 1997b). Το «ASRQ» Το Ερωτηματολόγιο ASRQ μετράει τα ποιοτικά χαρακτηριστικά των σχέσεων μεταξύ των αδελφών, τόσο στην αρχή της ενηλικίωσης όσο και σε μεταγενέστερες φάσεις της ζωής (Stocker, 1995, 1). Αξιολογεί τις αντιλήψεις των αδελφών ως προς τη συμπεριφορά και το

συναίσθημα τους προς τα αδέρφια τους. Ταυτόχρονα αξιολογούνται και οι αντιλήψεις των συμμετεχόντων για τις συμπεριφορές και τα συναισθήματα των αδελφών τους προς τους ίδιους. Το παρόν ερωτηματολόγιο έχει χρησιμοποιηθεί για πρώτη φορά στην Ελλάδα από τη μεταπτυχιακή φοιτήτρια Χριστίνα Ζητοπούλου, το 2013.

Πιο συγκεκριμένα, το ερωτηματολόγιο έχει 81 ερωτήσεις. Οι βασικοί παράγοντες που διερευνώνται στο ερωτηματολόγιο είναι τρεις:

1. Η ζεστασιά
2. Η σύγκρουση
3. Η αντιζηλία

Οι παραπάνω παράγοντες χωρίζονται σε 14 υποκλίμακες. Συγκεκριμένα ο παράγοντας της ζεστασιάς περιλαμβάνει οκτώ υποκλίμακες: 1^η υποκλίμακα: ομοιότητα (ερωτήσεις 1, 27, 54, 81), 2^η υποκλίμακα: η οικειότητα (ερωτήσεις 2, 3, 28, 29, 55, 56), 3^η υποκλίμακα: η στοργή (ερωτήσεις 5, 6, 32, 33, 59, 60), 4^η υποκλίμακα: ο θαυμασμός (ερωτήσεις 9, 10, 36, 37, 63, 64), 5^η υποκλίμακα: η συναισθηματική στήριξη (ερωτήσεις 13, 14, 40, 41, 67, 68), 6^η υποκλίμακα: η υλική στήριξη (ερωτήσεις 17, 18, 44, 45, 71, 72), 7^η υποκλίμακα: η αποδοχή (ερωτήσεις 21, 22, 48, 49, 75, 76) και 8^η υποκλίμακα: η γνώση (ερωτήσεις 25, 26, 52, 53, 79, 80). Ο παράγοντας της σύγκρουσης περιλαμβάνει τέσσερις υποκλίμακες: 1^η υποκλίμακα: η κυριαρχία (ερωτήσεις 19, 20, 46, 47, 73, 74), 2^η υποκλίμακα: ο ανταγωνισμός (ερωτήσεις 15, 16, 42, 43, 69, 70), 3^η υποκλίμακα: η αντιπαλότητα (ερωτήσεις 7, 8, 34, 35, 61, 62) και 4^η υποκλίμακα: οι καβγάδες (ερωτήσεις 4, 30, 31, 57, 58). Ενώ ο παράγοντας της αντιζηλίας περιλαμβάνει δύο υποκλίμακες: 1^η υποκλίμακα: την αντιζηλία για την αγάπη της μητέρας (ερωτήσεις 11, 12, 38, 39, 65, 66) και 2^η υποκλίμακα: την αντιζηλία για την αγάπη του πατέρα (ερωτήσεις 23, 24, 50, 51, 77, 78).

Σχετικά με τη ζεστασιά και τη σύγκρουση, οι συμμετέχοντες δίνουν απάντηση σύμφωνα με μια πεντάβαθμη κλίμακα Likert από το 1 σχεδόν καθόλου μέχρι το 5 πάρα πολύ. Οι πιο χαμηλές και οι πιο υψηλές βαθμολογίες δηλώνουν πιο μικρή ή πιο μεγάλη ζεστασιά ή σύγκρουση που έχουν στη μεταξύ τους σχέση. Για τις υποκλίμακες που αφορούν την αντιζηλία, οι συμμετέχοντες απαντάνε σε μια πεντάβαθμη κλίμακα, όπου η επιλογή 1 = ο συμμετέχοντας συνήθως ευνοείται, 2 = ο συμμετέχοντας μερικές φορές ευνοείται, 3 = ούτε ο συμμετέχοντας ούτε ο αδελφός/ή ευνοείται, 4 = ο αδελφός/ή μερικές φορές ευνοείται, 5 = ο αδελφός/ή συνήθως ευνοείται. Οι απαντήσεις σ' αυτές τις υποκλίμακες επανακωδικοποιούνται και έτσι το 0 δηλώνει την απουσία αντιζηλίας

ανάμεσα στα αδέλφια (έχει αντιστοιχία με την επιλογή 3), το 1 δηλώνει ότι κάποιος από τα δύο αδέλφια μερικές φορές ευνοείται (έχει αντιστοιχία με τις επιλογές 2 και 4), ενώ το 2 δηλώνει τον μέγιστο βαθμό αντιζηλίας ανάμεσα στα αδέλφια (έχει αντιστοιχία με τις επιλογές 1 και 5). Στο δείγμα της Stocker και των συνεργατών της (1997b), το ερωτηματολόγιο είχε ικανοποιητική αξιοπιστία επαναληπτικών μετρήσεων (.73 έως .93), ενώ οι 14 υποκλίμακες είχαν ικανοποιητικές αξιοπιστίες α του Cronbach (.76 έως .90). Υψηλή αξιοπιστία είχαν και οι τρεις βασικοί παράγοντες: .97, .93, .88. για τη ζεστασιά, τη σύγκρουση και την αντιζηλία αντίστοιχα. Το Ερωτηματολόγιο για τις Σχέσεις των Ενήλικων Αδελφών έχει χρησιμοποιηθεί επίσης και σε άλλες έρευνες με ικανοποιητικές αξιοπιστίες (Finzi - Dutton & Cohen, 2010· Fortuna, Roisman, Haydon, Groh, & Holland, 2011· Milevsky, 2004) (Ζητοπούλου, 2013).

Ακόμη, χρησιμοποιήθηκε και ένα ερωτηματολόγιο δημογραφικών στοιχείων το οποίο θα συμπληρωθεί από τα αδέλφια με τυπική ανάπτυξη που είναι ενήλικα. Με βάση το ερωτηματολόγιο αυτό, θα συγκεντρωθούν δημογραφικά στοιχεία που αφορούν το φύλο, την ηλικία των συμμετεχόντων, τον αριθμό των αδελφών, τη σειρά γέννησης, την ηλικία αδελφού/ής, το βαθμό της νοητικής αναπηρίας καθώς και την ύπαρξη συννοσηρών διαταραχών.

2.3.1 Ανάλυση της Αξιοπιστίας και Εγκυρότητας του Ερωτηματολογίου

Η αξιοπιστία του ερωτηματολογίου διασφαλίζεται από τους κατασκευαστές μέσω της εγκυρότητας εννοιών. Για την ανάλυση της αξιοπιστίας του ερωτηματολογίου έχει γίνει χρήση του δείκτη α του Cronbach, ο οποίος δείχνει τον βαθμό της εσωτερικής συνοχής που έχουν οι ερωτήσεις μεταξύ τους καθώς και τη συσχέτιση συνολικά με το ψυχομετρικό χαρακτηριστικό που μετρούν. Ικανοποιητικές τιμές θεωρούνται αυτές που είναι μεγαλύτερες του 0,7 (Γαλάνης, 2012).

Ο Πίνακας 4 παρουσιάζει την αξιοπιστία των παραγόντων της έρευνας με χρήση του συντελεστή Cronbach Alpha. Διαφαίνεται ότι η αξιοπιστία ήταν ικανοποιητική σε όλες τις περιπτώσεις με τιμές άνω του 0,9. Συγκεκριμένα, ο παράγοντας «Ζεστασιά» έχει αξιοπιστία $\alpha=0,959$ και οι 8 υπό-παράγοντες αυτού: «Ομοιότητα» $\alpha=0,860$, «Οικειότητα» $\alpha=0,825$, «Στοργή» $\alpha=0,913$, «Θαυμασμός» $\alpha=0,782$, «Συναισθηματική στήριξη» $\alpha=0,796$, «Υλική στήριξη» $\alpha=0,730$, «Αποδοχή» $\alpha=0,868$, «Γνώση» $\alpha=0,826$.

Ακολούθως, ο παράγοντας «Σύγκρουση» έχει $\alpha=0,913$ και οι υπό-παράγοντες αυτού: «Κυριαρχία» $\alpha=0,705$, «Ανταγωνισμός» $\alpha=0,719$, «Αντιπαλότητα» $\alpha=0,820$, «Καβγάδες» $\alpha=0,825$.

Τέλος, ο παράγοντας «Αντιζηλία» έχει $\alpha=0,934$ και οι υπό-παράγοντες αυτού: «Αντιζηλία για την αγάπη της μητέρας» $\alpha=0,908$, «Αντιζηλία για την αγάπη του πατέρα» $\alpha=0,936$.

Πίνακας 4: Αποτελέσματα ανάλυσης αξιοπιστίας των παραγόντων

Παράγοντας	Ερωτήσεις	Cronbach Alpha
Ζεστασιά	1, 3, 5, 6, 13-14, 17,18, 21,22, 25-29, 32,33, 40,41, 44,45, 48,49, 52-56, 59,60, 67,68, 71,72, 75,76, 79-81	0,959
Ομοιότητα	1, 27, 54, 81	0,860
Οικειότητα	2, 3, 28, 29, 55, 56	0,825
Στοργή	5, 6, 32, 33, 59, 60	0,913
Θαυμασμός	9, 10, 36, 37, 63, 64	0,782
Συναισθηματική στήριξη	13, 14, 40, 41, 67, 68	0,796
Υλική στήριξη	17, 18, 44, 45, 71, 72	0,730
Αποδοχή	21, 22, 48, 49, 75, 76	0,868
Γνώση	25, 26, 52, 53, 79, 80	0,826
Σύγκρουση	4, 7, 8, 15,16, 19,20, 30,31, 34,35, 42,43, 46,47, 57,58, 61,62, 69,70, 73,74	0,913
Κυριαρχία	19, 20, 46, 47, 73, 74	0,705
Ανταγωνισμός	15, 16, 42, 43, 69, 70	0,719
Αντιπαλότητα	7, 8, 34, 35, 61, 62	0,820
Καβγάδες	4, 30, 31, 57, 58	0,825
Αντιζηλία	11, 12, 23, 24, 38, 39, 50, 51, 65, 66, 77, 78	0,934
Αντιζηλία για την αγάπη της μητέρας	11, 12, 38, 39, 65, 66	0,908
Αντιζηλία για την αγάπη του πατέρα	23, 24, 50, 51, 77, 78	0,936

2.4 Διαδικασία Συλλογής Δεδομένων

Η συλλογή δεδομένων διήρκεσε δύο μήνες, από τον Οκτώβριο έως τον Νοέμβριο του 2021. Το ερωτηματολόγιο αυτό δημιουργήθηκε σε ηλεκτρονική μορφή και συγκεκριμένα σε Google Forms (βλ. Παράρτημα). Μοιράστηκε αρχικά σε γνωστούς μέσω e-mail, ενώ στη συνέχεια διαδόθηκε μέσω των μέσων κοινωνικής δικτύωσης ή και μέσω τρίτων σε άλλα άτομα που πληρούσαν τα κριτήρια, ώστε να μπορούν να συμμετάσχουν στην έρευνα. Οι απαντήσεις των συμμετεχόντων καταγράφονταν αυτόματα. Η τεχνική η οποία ακολουθήθηκε προκειμένου να συλλεχθούν οι απαντήσεις είναι αυτή της δειγματοληψίας ευκολίας ή ευχέρειας, που αποτελεί είδος της δειγματοληψίας χωρίς πιθανότητα (Ζαφειρόπουλος, 2015), η οποία γίνεται σε περιπτώσεις που δεν μπορεί να ελεγχθεί απόλυτα ο πληθυσμός στον οποίο θα μοιραστεί το ερευνητικό εργαλείο. Αντιθέτως, το ερωτηματολόγιο μοιράζεται τυχαία και συμπληρώνεται από άτομα που είναι διαθέσιμα και διατεθειμένα να το απαντήσουν.

2.5 Ανάλυση Δεδομένων

Το πρόγραμμα με το οποίο έγινε η στατιστική ανάλυση των αποτελεσμάτων ήταν το IBM SPSS Statistics 25. Έγινε χρήση του παραμετρικού ελέγχου independent samples t-test για σύγκριση μέσων τιμών δύο ανεξάρτητων δειγμάτων και αντίστοιχα της ανάλυσης διακύμανσης (ANOVA) για σύγκριση μέσων τιμών τριών ή περισσότερων ανεξάρτητων δειγμάτων. Στις περιπτώσεις της ανάλυσης διακύμανσης, όπου βρέθηκαν στατιστικά σημαντικές διαφορές έγινε χρήση του ελέγχου πολλαπλών συγκρίσεων Post hoc analysis LSD. Τέλος, για έλεγχο συσχέτισης ποσοτικών μεταβλητών έγινε χρήση του συντελεστή Pearson (Ρούσσοι & Τσαούσης, 2011).

3^ο Κεφάλαιο: ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

3.1. Αδελφική Ζεστασιά

Στη συγκεκριμένη ενότητα παρουσιάζονται οι ερωτήσεις που αφορούν την αδελφική ζεστασιά. Η ενότητα αυτή χωρίζεται σε 8 υπο-ενότητες: «Ομοιότητα», «Οικειότητα», «Στοργή», «Θαυμασμός», «Συναισθηματική στήριξη», «Υλική στήριξη», «Αποδοχή» και «Γνώση». Οι ερωτηθέντες δήλωσαν τον βαθμό συμφωνίας τους μέσω πενταβάθμης κλίμακας (1= Σχεδόν καθόλου, 2=Λίγο, 3=Αρκετά, 4=Πολύ, 5=Πάρα πολύ).

Προέκυψε ότι υπάρχει αρκετή ζεστασιά μεταξύ των αδελφών (M.O.= 3,37±0,73).

Αναφορικά με την «Ομοιότητα» μεταξύ των αδελφών προκύπτει ότι σε αρκετό βαθμό έχουν κοινά με τον/την αδελφό/ή τους (M.O.= 2,7±1,07). Ωστόσο, σε μικρό βαθμό σκέφτονται με παρόμοιο τρόπο οι ίδιοι και ο/η αδελφός/ή τους (M.O.= 2,36±1,12), έχουν παρόμοιες προσωπικότητες με τον/την αδελφό/ή τους (M.O.=2,33±1,06) και έχουν παρόμοιο τρόπο ζωής με τον/την αδελφό/ή τους (M.O.=2,05±1,11). **Σε γενικότερες γραμμές η ομοιότητα ικανοποιείται σε μικρό βαθμό (M.O.=2,36± 0,91)** (βλ. Πίνακας 5)

Πίνακας 5: Ομοιότητα

Προτάσεις	M.O.	T.A.	Ελάχιστη	Μέγιστη
Κατά πόσο έχετε κοινά με τον/την αδελφό/ή σας;	2,70	1,07	1,00	5,00
Κατά πόσο σκέφτεστε με παρόμοιο τρόπο εσείς και ο/η αδελφός/ή σας;	2,36	1,12	1,00	5,00
Κατά πόσο έχετε παρόμοιες προσωπικότητες με τον/την αδελφό/ή σας;	2,33	1,06	1,00	5,00
Κατά πόσο έχετε παρόμοιο τρόπο ζωής με τον/την αδελφό/ή σας;	2,05	1,11	1,00	5,00
Ομοιότητα	2,36	0,91	1,00	5,00

Σχετικά με την οικειότητα μεταξύ των αδελφών προκύπτει ότι σε μεγάλο βαθμό καταλαβαίνουν πραγματικά τον/την αδελφό/ή τους (M.O.= 3,67±1,03). Επιπλέον, σε αρκετό έως μεγάλο βαθμό ο/η αδελφός/ή τους μιλάει σε εκείνους για πράγματα που είναι σημαντικά για τον ίδιο (M.O.= 3,40± 1,30). Ακόμη, σε αρκετό βαθμό συζητάει μαζί τους ο/η αδελφός/ή τους για τα συναισθήματά του/της ή τα προσωπικά του/της ζητήματα (M.O.= 3,07±1,38), τους καταλαβαίνει πραγματικά ο/η αδελφός/ή (M.O.= 2,96± 1,17), μιλάνε στον/στην αδελφό/ή τους για σημαντικά πράγματα για εκείνους (M.O.= 2,91± 1,26). Σε μικρό έως αρκετό βαθμό συζητάνε οι ερωτηθέντες για τα συναισθήματά τους ή τα προσωπικά τους ζητήματα με τον/την αδελφό/ή τους (M.O.= 2,58± 1,34). **Σε γενικότερες γραμμές η οικειότητα ικανοποιείται σε αρκετό βαθμό (M.O.=3,10± 0,91)** (βλ. Πίνακας 6).

Πίνακας 6: Οικειότητα

Προτάσεις	M.O.	T.A.	Ελάχιστη	Μέγιστη
Κατά πόσο καταλαβαίνετε πραγματικά τον/την αδελφό/ή σας;	3,67	1,03	1,00	5,00
Κατά πόσο ο/η αδελφός/ή σας μιλάει σε σας για πράγματα που είναι σημαντικά γι' αυτόν/γι' αυτήν;	3,40	1,30	1,00	5,00
Κατά πόσο συζητάει μαζί σας ο/η αδελφός/ή σας για τα συναισθήματά του/της ή τα προσωπικά του/της ζητήματα;	3,07	1,38	1,00	5,00
Κατά πόσο σας καταλαβαίνει πραγματικά ο/η αδελφός/ή σας;	2,96	1,17	1,00	5,00
Κατά πόσο μιλάτε στον/στην αδελφό/ή σας για πράγματα που είναι σημαντικά για σας;	2,91	1,26	1,00	5,00
Κατά πόσο συζητάτε για τα συναισθήματά σας ή τα προσωπικά σας ζητήματα με τον/την αδελφό/ή σας;	2,58	1,34	1,00	5,00
Οικειότητα	3,10	0,91	1,17	5,00

Όσον αφορά την στοργή μεταξύ των αδελφών, σύμφωνα με τον Πίνακα 7, προκύπτει ότι σε μεγάλο βαθμό αφήνουν τον/την αδελφό/ή τους να γνωρίζει ότι νοιάζονται γι' αυτόν/γι' αυτήν (M.O.= 3,98± 1,12), αισθάνεται ότι είναι κοντά σε εκείνους (M.O.=3,94±1,23), κοντά στον/στην αδελφό/ή τους (M.O.=3,87±1,27), ο/η αδελφός τους, τους θεωρεί καλό/ή φίλο/η (M.O.= 3,80±1,26), τους αφήνει να γνωρίζουν ότι νοιάζονται για εκείνους (M.O.= 3,70± 1,32) και αρκετά θεωρούν τον/την αδελφό/ή τους καλό/ή φίλο/η (M.O.= 3,62± 1,14). Σε γενικότερες γραμμές, **υπάρχει σε μεγάλο βαθμό στοργή (M.O.=3,82± 1,02).**

Πίνακας 7: Στοργή

Προτάσεις	M.O.	T.A.	Ελάχιστη	Μέγιστη
Κατά πόσο αφήνετε τον/την αδελφό/ή σας να γνωρίζει ότι νοιάζεστε γι' αυτόν/γι' αυτήν;	3,98	1,12	1,00	5,00
Κατά πόσο αισθάνεται ο/η αδελφός/ή σας κοντά σας;	3,94	1,23	1,00	5,00
Κατά πόσο αισθάνεστε κοντά στον/στην αδελφό/ή σας;	3,87	1,27	1,00	5,00
Κατά πόσο π/η αδελφός σας σας θεωρεί καλό/ή φίλο/η;	3,80	1,26	1,00	5,00
Κατά πόσο ο/η αδελφός/ή σας σας αφήνει να γνωρίζετε ότι νοιάζεται για σας;	3,70	1,32	1,00	5,00
Κατά πόσο εσείς θεωρείτε τον/την αδελφό/ή σας καλό/ή φίλο/η;	3,62	1,14	1,00	5,00
Στοργή	3,82	1,02	1,17	5,00

Στον Πίνακα 8 δίνονται τα αποτελέσματα αναφορικά με τον θαυμασμό μεταξύ των αδελφών. Προκύπτει ότι, σε μεγάλο βαθμό αισθάνονται περήφανοι για τον/την αδελφό/ή τους (M.O.= 4,38± 0,95), σε μεγάλο βαθμό ο/η αδελφός/ή τους αισθάνεται περήφανος/η για εκείνους (M.O.= 4,11± 1,08), οι ίδιοι σε μεγάλο βαθμό θαυμάζουν τον/την αδελφό/ή τους (M.O.= 3,84± 1,06) και πιστεύουν για εκείνους ότι είναι επιτυχημένοι στη ζωή τους ο/η αδελφός/ή τους (M.O.= 3,67± 1,15). Επιπλέον, σε αρκετό έως μεγάλο βαθμό ο/η αδελφός/ή τους, τους θαυμάζει (M.O.=3,59± 1,14) και πιστεύουν ότι τους έχει επιτύχει

στη ζωή του/της (M.O.=3,39± 1,25). Σε γενικότερες γραμμές, υπάρχει σε μεγάλο βαθμό θαυμασμός μεταξύ των αδελφών (M.O.=3,83± 0,77).

Πίνακας 8: Θαυμασμός

Προτάσεις	M.O.	T.A.	Ελάχιστη	Μέγιστη
Αισθάνεστε περήφανος/η για τον/την αδελφό/ή σας;	4,38	0,95	1,00	5,00
Ο/η αδελφός/ή σας αισθάνεται περήφανος/η για εσάς;	4,11	1,08	1,00	5,00
Κατά πόσο εσείς θαυμάζετε τον/την αδελφό/ή σας;	3,84	1,06	1,00	5,00
Κατά πόσο ο/η αδελφός/ή σας πιστεύει ότι εσείς έχετε επιτύχει στη ζωή σας;	3,67	1,15	1,00	5,00
Κατά πόσο ο/η αδελφός/ή σας σας θαυμάζει;	3,59	1,14	1,00	5,00
Κατά πόσο πιστεύετε ότι ο/η αδελφός/ή σας έχει επιτύχει στη ζωή του/της;	3,39	1,25	1,00	5,00
Θαυμασμός	3,83	0,77	1,33	5,00

Αναφορικά με τη συναισθηματική στήριξη μεταξύ των αδελφών στον Πίνακα 9 παρουσιάζονται τα αποτελέσματα που βρέθηκαν. Συγκεκριμένα, προκύπτει ότι σε μεγάλο βαθμό ο/η αδελφός/ή τους μπορεί να βασιστεί σε εκείνους για στήριξη, όταν είναι πιεσμένος/η ή αγχωμένος/η (M.O.= 4,22± 0,98), όπως και προσπαθούν οι ίδιοι να φτιάξουν τη διάθεση του/της αδελφού/ής τους όταν αυτός/ή είναι σε κακή διάθεση (M.O.= 4,05± 1,04). Επιπλέον, σε αρκετό βαθμό ο/η αδελφός/ή τους προσπαθεί να τους φτιάξει τη διάθεση όταν είναι σε κακή διάθεση (M.O.= 3,26± 1,43), συζητάει μαζί τους όταν πρόκειται να λάβει σημαντικές προσωπικές αποφάσεις (M.O.= 2,96± 1,43) και μπορούν να βασίζονται στον/στην αδελφό/ή τους για στήριξη όταν είναι πιεσμένοι ή αγχωμένοι (M.O.= 2,9± 1,45). Τέλος, σε μικρό έως αρκετό βαθμό συζητάνε με τον/την αδελφό/ή τους όταν πρόκειται να λάβουν σημαντικές προσωπικές αποφάσεις (M.O.= 2,59± 1,44). **Γενικότερα, υπάρχει σε αρκετό βαθμό συναισθηματική στήριξη (M.O.=3,33± 0,92).**

Πίνακας 9: Συναισθηματική στήριξη

Προτάσεις	M.O.	T.A.	Ελάχιστη	Μέγιστη
Κατά πόσο ο/η αδελφός/ή σας μπορεί να βασιστεί σε εσάς για στήριξη, όταν είναι πιεσμένος/η ή αγχωμένος/η;	4,22	0,98	1,00	5,00
Κατά πόσο προσπαθείτε εσείς να φτιάξετε τη διάθεση του/της αδελφού/ής σας όταν αυτός/ή είναι σε κακή διάθεση;	4,05	1,04	1,00	5,00
Κατά πόσο ο/η αδελφός/ή σας προσπαθεί να σας φτιάξει τη διάθεση όταν είστε σε κακή διάθεση;	3,26	1,43	1,00	5,00
Κατά πόσο ο/η αδελφός/ή σας συζητάει μαζί σας όταν πρόκειται να λάβει σημαντικές προσωπικές αποφάσεις;	2,96	1,43	1,00	5,00
Κατά πόσο μπορείτε να βασίζεστε στον/στην αδελφό/ή σας για στήριξη όταν είστε πιεσμένος/η ή αγχωμένος/η;	2,9	1,45	1,00	5,00
Κατά πόσο συζητάτε με τον/την αδελφό/ή σας όταν πρόκειται να λάβετε σημαντικές προσωπικές αποφάσεις;	2,59	1,44	1,00	5,00
Συναισθηματική στήριξη	3,33	0,92	1,17	5,00

Στον Πίνακα 10 παρουσιάζονται τα αποτελέσματα σε σχέση με την υλική στήριξη. Προκύπτει ότι σε μεγάλο βαθμό δίνουν πρακτικές συμβουλές στον/στην αδελφό/ή τους (π.χ. για το σπίτι ή το αυτοκίνητο) (M.O.=3,67±1,26). Ακόμη, σε αρκετό βαθμό ο/η

αδελφός/ή τους, τους ζητάει βοήθεια για μη προσωπικά προβλήματα (M.O.=3,29±1,30) και θα απευθυνόταν σε εκείνους εάν χρειαζόταν οικονομική βοήθεια (M.O.=3,28±1,53). Επιπλέον, σε μικρό βαθμό ο/η αδελφός/ή τους, τους δίνει πρακτικές συμβουλές (M.O.=2,37±1,32), ζητάνε την βοήθεια από τον/την αδελφό/ή τους για μη προσωπικά προβλήματα (M.O.=2,32±1,30), όπως και θα απευθυνόντουσαν στον/στην αδελφό/ή τους εάν χρειαζόντουσαν οικονομική βοήθεια (M.O.=2,18±1,52). Γενικότερα, υπάρχει σε **αρκετό βαθμό υλική στήριξη (M.O.=2,85± 0,89).**

Πίνακας 10: Υλική στήριξη

Προτάσεις	M.O.	T.A.	Ελάχιστη	Μέγιστη
Κατά πόσο δίνετε πρακτικές συμβουλές στον/στην αδελφό/ή σας (π.χ. για το σπίτι ή το αυτοκίνητο);	3,67	1,26	1,00	5,00
Κατά πόσο ο/η αδελφός/ή σας σας ζητάει βοήθεια για μη προσωπικά προβλήματα;	3,29	1,30	1,00	5,00
Κατά πόσο ο/η αδελφός/ή σας θα απευθυνόταν σε εσάς εάν χρειαζόταν οικονομική βοήθεια;	3,28	1,53	1,00	5,00
Κατά πόσο ο/η αδελφός/ή σας σας δίνει πρακτικές συμβουλές;	2,37	1,32	1,00	5,00
Κατά πόσο εσείς ζητάτε βοήθεια από τον/την αδελφό/ή σας για μη προσωπικά προβλήματα;	2,32	1,30	1,00	5,00
Κατά πόσο θα απευθυνόσασταν στον/στην αδελφό/ή σας εάν χρειαζόσασταν οικονομική βοήθεια;	2,18	1,52	1,00	5,00
Υλική στήριξη	2,85	0,89	1,00	5,00

Αναφορικά με την αποδοχή προκύπτει ότι σε μεγάλο βαθμό αποδέχονται οι ίδιοι την προσωπικότητα του/της αδελφού/ής (M.O.= 4,01± 1,01), ο/η αδελφός/ή τους αποδέχεται την προσωπικότητά των ερωτηθέντων (M.O.=3,91±1,19), αποδέχονται οι ίδιοι τον τρόπο ζωής του/της αδελφού/ής τους (M.O.=3,88±1,14) και ο/η αδελφός/ή τους αποδέχεται τον δικό τους τρόπο ζωής (M.O.=3,87±1,16). Τέλος, σε αρκετό έως μεγάλο βαθμό ο/η αδελφός/ή τους αποδέχεται τις ιδέες εκείνων (M.O.= 3,45± 1,20), ενώ σε αρκετό βαθμό αποδέχονται οι ίδιοι τις ιδέες του/της αδελφού/ής τους (M.O.= 3,39± 1,04).

Γενικότερα, υπάρχει σε μεγάλο βαθμό αποδοχή (M.O.=3,75± 0,87) (βλ. Πίνακας 11).

Πίνακας 11: Αποδοχή

Προτάσεις	M.O.	T.A.	Ελάχιστη	Μέγιστη
Κατά πόσο αποδέχεστε εσείς την προσωπικότητα του/της αδελφού/ής σας;	4,01	1,01	1,00	5,00
Κατά πόσο ο/η αδελφός/ή σας αποδέχεται την προσωπικότητά σας;	3,91	1,19	1,00	5,00
Κατά πόσο αποδέχεστε τον τρόπο ζωής του/της αδελφού/ής σας;	3,88	1,14	1,00	5,00
Κατά πόσο ο/η αδελφός/ή σας αποδέχεται τον δικό σας τρόπο ζωής;	3,87	1,16	1,00	5,00
Κατά πόσο ο/η αδελφός/ή σας αποδέχεται τις ιδέες σας;	3,45	1,20	1,00	5,00
Κατά πόσο αποδέχεστε τις ιδέες του/της αδελφού/ής σας;	3,39	1,04	1,00	5,00
Αποδοχή	3,75	0,87	1,17	5,00

Για την υπο-ενότητα της γνώσης προκύπτει ότι γνωρίζουν πολλά για τον/την αδελφό/ή τους (M.O.= 3,98± 1,04) και για τις ερωτικές και τις φιλικές σχέσεις του/της αδελφού/ής τους (M.O.= 3,81± 1,30). Ακόμη γνωρίζουν αρκετά έως πολλά για τις ιδέες

του/της αδελφού/ής (M.O.= 3,52± 1,26), ο/η αδελφός/ή τους γνωρίζει αρκετά έως πολλά για τις δικές τους ερωτικές και φιλικές σχέσεις (M.O.= 3,49± 1,27) καθώς και για εκείνους (M.O.= 3,49± 1,13). Επιπλέον, ο/η αδελφός/ή τους γνωρίζει για τις ιδέες τους σε αρκετό βαθμό (M.O.=3,05±1,36). **Γενικότερα, η γνώση ικανοποιείται σε αρκετό προς μεγάλο βαθμό (M.O.=3,56± 0,90)** (βλ. Πίνακας 12).

Πίνακας 12: Γνώση

Προτάσεις	M.O.	T.A.	Ελάχιστη	Μέγιστη
Πόσα γνωρίζετε εσείς για τον/την αδελφό/ή σας;	3,98	1,04	1,00	5,00
Γνωρίζετε για τις ερωτικές και τις φιλικές σχέσεις του/της αδελφού/ής σας;	3,81	1,30	1,00	5,00
Κατά πόσο γνωρίζετε για τις ιδέες του/της αδελφού/ής σας;	3,52	1,26	1,00	5,00
Γνωρίζει ο/η αδελφός/ή σας για τις δικές σας ερωτικές και φιλικές σχέσεις;	3,49	1,27	1,00	5,00
Πόσα γνωρίζει ο/η αδελφός/ή σας για εσάς;	3,49	1,13	1,00	5,00
Κατά πόσο ο/η αδελφός/ή σας γνωρίζει για τις ιδέες σας;	3,05	1,36	1,00	5,00
Γνώση	3,56	0,90	1,33	5,00

3.2 Αδελφική Σύγκρουση

Στη συγκεκριμένη ενότητα παρουσιάζονται οι ερωτήσεις, οι οποίες αφορούν τη σύγκρουση μεταξύ των αδελφών. Η ενότητα αυτή χωρίζεται σε 4 υπο-ενότητες τις: «Κυριαρχία», «Ανταγωνισμός», «Αντιπαλότητα», «Καβγάδες». Οι ερωτηθέντες δηλώνουν τον βαθμό συμφωνίας τους μέσω μίας πεντάβαθμης κλίμακας (1= Σχεδόν καθόλου, 2=Λίγο, 3=Αρκετά, 4=Πολύ, 5=Πάρα πολύ). **Προέκυψε ότι υπάρχει λίγη σύγκρουση μεταξύ των αδελφών (M.O.= 1,90±0,64).**

Συγκεκριμένα, για την υπο-ενότητα της κυριαρχίας προκύπτει ότι, λίγο έχουν κυριαρχικό ρόλο πάνω στον/στην αδελφό/ή τους (M.O.=2,18±1,33), λίγο ο/η αδελφός/ή τους έχει κυριαρχικό ρόλο πάνω τους (M.O.= 1,87± 1,10), λίγο είναι ο/η αδελφός/ή τους αυταρχικός/ή μαζί τους (M.O.= 1,75± 1,23) και είναι οι ίδιοι αυταρχικοί με τον/την αδελφό/ή τους (M.O.= 1,74± 1,00). Ακόμη, σχεδόν καθόλου έως λίγο ο/η αδελφός/ή τους συμπεριφέρεται υπεροπτικά προς εκείνους (M.O.= 1,57± 1,11), ενώ σχεδόν καθόλου συμπεριφέρονται οι ίδιοι υπεροπτικά προς τον/την αδελφό/ή τους (M.O.= 1,33± 0,69). Σε γενικότερες γραμμές, **η κυριαρχία μεταξύ των αδελφών βρίσκεται σε χαμηλά επίπεδα (M.O.=1,74± 0,70)** (βλ. Πίνακας 13).

Πίνακας 13: Κυριαρχία

Προτάσεις	M.O.	T.A.	Ελάχιστη	Μέγιστη
Κατά πόσο έχετε κυριαρχικό ρόλο πάνω στον/στην αδελφό/ή σας;	2,18	1,33	1,00	5,00
Κατά πόσο ο/η αδελφός/ή σας έχει κυριαρχικό ρόλο πάνω σας;	1,87	1,10	1,00	5,00
Κατά πόσο ο/η αδελφός/ή σας είναι αυταρχικός/ή μαζί σας;	1,75	1,23	1,00	5,00
Κατά πόσο εσείς είστε αυταρχικός/ή με τον/την αδελφό/ή σας;	1,74	1,00	1,00	5,00
Κατά πόσο ο/η αδελφός/ή σας συμπεριφέρεται με τρόπο υπεροπτικό προς εσάς;	1,57	1,11	1,00	5,00
Κατά ποσό εσείς συμπεριφέρεστε υπεροπτικά προς τον/την αδελφό/ή σας;	1,33	0,69	1,00	5,00

Αναφορικά με τον ανταγωνισμό μεταξύ των αδελφών προκύπτει ότι, λίγο τους ζηλεύει ο/η αδελφός/ή τους (M.O.=1,76± 1,15), λίγο προσπαθεί να είναι καλύτερος/η από εκείνους (M.O.= 1,71± 1,11) καθώς και λίγο είναι ανταγωνιστικοί ο/η αδελφός/ή τους με εκείνους (M.O.= 1,64± 1,01). Επιπλέον, σχεδόν καθόλου έως και λίγο προσπαθούν να είναι καλύτεροι από τον/την αδελφό/ή τους (M.O.=1,56±1,05), ενώ σχεδόν καθόλου ανταγωνίζονται τον/την αδελφό/ή τους (M.O.=1,34±0,73), όπως και ζηλεύουν τον/την αδελφό/ή τους (M.O.= 1,28± 0,63). Γενικότερα, ο **ανταγωνισμός μεταξύ των αδελφών είναι μικρός έως σχεδόν ανύπαρκτος (M.O.=1,54± 0,62)** (βλ. Πίνακας 14).

Πίνακας 14: Ανταγωνισμός

Προτάσεις	M.O.	T.A.	Ελάχιστη	Μέγιστη
Κατά πόσο σας ζηλεύει ο/η αδελφός/ή σας;	1,76	1,15	1,00	5,00
Κατά πόσο ο/η αδελφός/ή σας προσπαθεί να είναι καλύτερος/η από σας;	1,71	1,11	1,00	5,00
Κατά πόσο ανταγωνιστικός/ή είναι ο/η αδελφός/ή σας μαζί σας;	1,64	1,01	1,00	5,00
Κατά πόσο εσείς προσπαθείτε να είστε καλύτερος/η από τον/την αδελφό/ή σας;	1,56	1,05	1,00	5,00
Κατά πόσο είστε ανταγωνιστικός/ή με τον/την αδελφό/ή σας;	1,34	0,73	1,00	5,00
Κατά πόσο εσείς ζηλεύετε τον/την αδελφό/ή σας;	1,28	0,63	1,00	4,00
Ανταγωνισμός	1,54	0,62	1,00	4,50

Σχετικά με την αντιπαλότητα προκύπτει ότι, λίγο έως αρκετά τους εκνευρίζει ο/η αδελφός/ή τους (M.O.=2,54±1,34). Ταυτόχρονα, λίγο εκνευρίζουν τον/την αδελφό/ή τους (M.O.= 2,38± 1,22), (M.O.= 2,06± 1,28), τους απογοητεύει ο/η αδελφός/ή τους (M.O.= 1,86± 1,14), όπως και λίγο απογοητεύουν τον/την αδελφό/ή τους (M.O.= 1,77± 0,93). Τέλος, σχεδόν καθόλου έως λίγο κάνουν πράγματα για να φέρουν εκτός εαυτού τον/την αδελφό/ή τους (M.O.= 1,57± 0,90). **Συμπερασματικά, η αντιπαλότητα μεταξύ των αδελφών βρίσκεται σε χαμηλά επίπεδα (M.O.=2,03± 0,83)** (βλ. Πίνακας 15).

Πίνακας 15: Αντιπαλότητα

Προτάσεις	M.O.	T.A.	Ελάχιστη	Μέγιστη
Κατά πόσο σας εκνευρίζει ο/η αδελφός/ή σας;	2,54	1,34	1,00	5,00
Κατά πόσο εκνευρίζετε τον/την αδελφό/ή σας;	2,38	1,22	1,00	5,00
Κατά πόσο ο/η αδελφός/ή σας κάνει πράγματα για να σας φέρει εκτός εαυτού;	2,06	1,28	1,00	5,00
Κατά πόσο ο/η αδελφός/ή σας σας απογοητεύει;	1,86	1,14	1,00	5,00
Κατά πόσο εσείς απογοητεύετε τον/την αδελφό/ή σας;	1,77	0,93	1,00	5,00
Κατά πόσο εσείς κάνετε πράγματα για να φέρετε εκτός εαυτού τον/την αδελφό/ή σας;	1,57	0,90	1,00	5,00
Αντιπαλότητα	2,03	0,83	1,00	4,50

Ο Πίνακας 16 που ακολουθεί συγκεντρώνει τα αποτελέσματα σχετικά με τους καβγάδες. Προκύπτει ότι, αρκετά διαφωνούν με τον/την αδελφό/ή σας για διάφορα θέματα

(M.O.= 2,70± 1,07) και αρκετά διαφωνεί μαζί τους ο/η αδελφός/ή τους (M.O.=2,69±1,20). Παράλληλα, οι ερωτηθέντες συμφωνούν λίγο ότι είναι επικριτικοί με τον/την αδελφό/ή τους (M.O.= 2,16± 1,03), ότι λογομαχούν (M.O.= 2,12± 1,16), όπως και ότι λίγο είναι ο/η αδελφός/ή τους επικριτικός/ή μαζί τους (M.O.= 2,05± 1,22). Συμπερασματικά, **οι καβγάδες μεταξύ των αδελφών βρίσκονται σε χαμηλά επίπεδα (M.O.=2,34± 0,87).**

Πίνακας 16: Καβγάδες

Προτάσεις	M.O.	T.A.	Ελάχιστη	Μέγιστη
Κατά πόσο εσείς διαφωνείτε με τον/την αδελφό/ή σας για διάφορα θέματα;	2,70	1,07	1,00	5,00
Κατά πόσο διαφωνεί μαζί σας ο/η αδελφός/ή σας για διάφορα θέματα;	2,69	1,20	1,00	5,00
Κατά πόσο εσείς είστε επικριτικός/ή με τον/την αδελφό/ή σας;	2,16	1,03	1,00	5,00
Κατά πόσο λογομαχείτε με τον/την αδελφό/ή σας;	2,12	1,16	1,00	5,00
Κατά πόσο ο/η αδελφός/ή σας είναι επικριτικός/ή μαζί σας;	2,05	1,22	1,00	5,00
Καβγάδες	2,34	0,87	1,00	4,60

3.3 Αδελφική Αντιζηλία

Στη συγκεκριμένη ενότητα παρουσιάζονται οι ερωτήσεις, που έχουν σχέση με την αντιζηλία. Η ενότητα αυτή χωρίζεται σε 3 υπο-ενότητες τις: «Αντιζηλία για την αγάπη της μητέρας», «Αντιζηλία για την αγάπη του πατέρα» και «Επανακωδικοποίηση της κλίμακας».

Συγκεκριμένα, για την υπο-ενότητα «Αντιζηλία για την αγάπη της μητέρας», οι ερωτηθέντες δηλώνουν τον βαθμό συμφωνίας τους μέσω πενταβάθμιας κλίμακας (1= Συνήθως ευνοούμαι εγώ, 2= Μερικές φορές ευνοούμαι εγώ, 3= Κανένα δεν ευνοείται, 4= Μερικές φορές ευνοείται ο αδελφός/ή μου, 5= Μερικές φορές ευνοείται ο αδελφός/ή μου).

Στον Πίνακα 17 δίνονται τα αποτελέσματα που αφορούν την αντιζηλία για την αγάπη της μητέρας. Προκύπτει ότι, οι ερωτηθέντες κρίνουν ότι η μητέρα τους τείνει μερικές φορές να είναι πιο κοντά στον αδελφό τους (M.O.= 3,55± 1,12), να ευνοεί τον αδελφό τους (M.O.=3,55±1,09) καθώς και να στηρίζει (M.O.=3,42±1,14). Παράλληλα, ο/η αδελφός/ή τους πιστεύει ότι η μητέρα τους κανέναν δεν έχει πιο κοντά από τον άλλον (M.O.=3,22±1,10), δεν στηρίζει πιο πολύ (M.O.= 3,14± 1,07), όπως και δεν ευνοεί πιο πολύ (M.O.=3,01± 1,11).

Πίνακας 17: Αντιζηλία για την αγάπη της μητέρας

Προτάσεις	M.O.	T.A.	Ελάχιστη	Μέγιστη
Πιστεύετε ότι η μητέρα σας είναι πιο κοντά σε σας απ' ότι στον/στην αδελφό/ή σας;	3,55	1,12	1,00	5,00
Πιστεύετε πως η μητέρα σας ευνοεί περισσότερο εσάς ή τον/την αδελφό/ή σας;	3,55	1,09	1,00	5,00
Πιστεύετε ότι η μητέρα σας στηρίζει περισσότερο εσάς απ' ότι τον/την αδελφό/ή σας;	3,42	1,14	1,00	5,00
Ο/η αδελφός/ή σας πιστεύει ότι η μητέρα σας είναι πιο κοντά στον/στην ίδιο/α απ' ότι σε εσάς;	3,22	1,10	1,00	5,00
Ο/η αδελφός/ή σας πιστεύει ότι η μητέρα σας στηρίζει περισσότερο τον/την	3,14	1,07		

ίδιο/α απ' ότι εσάς			1,00	5,00
Ο/η αδελφός/ή σας πιστεύει πως η μητέρα σας ευνοεί περισσότερο τον/την ίδιο/α ή εσάς;	3,01	1,11	1,00	5,00

Αναφορικά με την υπο-ενότητα «Αντιζηλία για την αγάπη του πατέρα», οι ερωτηθέντες δηλώνουν τον βαθμό συμφωνίας τους μέσω πενταβάθμης κλίμακας (1= Συνήθως ευνοούμαι εγώ, 2= Μερικές φορές ευνοούμαι εγώ, 3= Κανένας δεν ευνοείται, 4= Μερικές φορές ευνοείται ο αδελφός/ή μου, 5= Μερικές φορές ευνοείται ο αδελφός/ή μου).

Ο Πίνακας 18 δείχνει τα αποτελέσματα αναφορικά με την αντιζηλία για την αγάπη του πατέρα. Προκύπτει ότι, οι συμμετέχοντες κρίνουν ότι ο πατέρας τους δεν διακρίνει κάποιον ως προς το με ποιον θα έρθει πιο κοντά (M.O.= 3,25± 0,95), ως προς την στήριξη (M.O.= 3,20± 0,99) καθώς και ως προς την ευνόηση (M.O.= 3,15± 1,02). Παράλληλα, ο/η αδελφός/ή τους πιστεύει ότι ο πατέρας τους κανέναν δεν στηρίζει πιο πολύ (M.O.=3,13±0,90), δεν έχει πιο κοντά από τον άλλον (M.O.= 3,04± 0,91), όπως και δεν ευνοεί πιο πολύ (M.O.= 2,92± 1,03).

Πίνακας 18: Αντιζηλία για την αγάπη του πατέρα

Προτάσεις	M.O.	T.A.	Ελάχιστη	Μέγιστη
Πιστεύετε ότι ο πατέρας σας είναι πιο κοντά σε σας απ' ότι στον/στην αδελφό/ή σας;	3,25	0,95	1,00	5,00
Πιστεύετε ότι ο πατέρας σας στηρίζει περισσότερο εσάς απ' ότι τον/την αδελφό/ή σας;	3,20	0,99	1,00	5,00
Πιστεύετε ότι ο πατέρας σας ευνοεί περισσότερο εσάς απ' ότι τον/την αδελφό/ή σας;	3,15	1,02	1,00	5,00
Ο/η αδελφός/ή σας πιστεύει ότι ο πατέρας σας στηρίζει περισσότερο τον/την ίδιο/α απ' ότι εσάς;	3,13	0,90	1,00	5,00
Ο/η αδελφός/ή σας πιστεύει ότι ο πατέρας σας είναι πιο κοντά στον/στην ίδιο/α απ' ότι σε εσάς;	3,04	0,91	1,00	5,00
Ο/η αδελφός/ή σας πιστεύει ότι ο πατέρας σας ευνοεί τον/την ίδιο/α περισσότερο απ' ότι εσάς;	2,92	1,03	1,00	5,00

Αναφορικά με την κλίμακα της Αντιζηλίας, οι απαντήσεις των παραπάνω επανακωδικοποιούνται και έτσι οι απαντήσεις ερμηνεύονται με βάση την τριτοβάθμια κλίμακα (0= Απουσία αντιζηλίας, 1= Κάποιο από τα δύο αδέλφια μερικές φορές ευνοείται, 2= Μέγιστος βαθμό αντιζηλίας ανάμεσα στα αδέλφια). Στον Πίνακα 19 δίνονται τα αποτελέσματα με βάση την αλλαγή της κλίμακας, από όπου προκύπτει ότι, σε γενικότερες γραμμές, μέτρια προς χαμηλά επίπεδα αντιζηλίας για την αγάπη της μητέρας (M.O.=0,78±0,71) και χαμηλά επίπεδα αντιζηλίας για την αγάπη του πατέρα (M.O.=0,57±0,69). Συμπερασματικά, υπάρχουν χαμηλά επίπεδα αντιζηλίας (M.O.=0,67±0,62)

Πίνακας 19: Ερμηνεία αποτελεσμάτων με βάση τη νέα κλίμακα για την αντιζηλία

Προτάσεις	M.O.	T.A.	Ελάχιστη	Μέγιστη
Αντιζηλία για την αγάπη της μητέρας	0,78	0,71	0,00	2,00
Αντιζηλία για την αγάπη του πατέρα	0,57	0,69	0,00	2,00
Αντιζηλία	0,67	0,62	0,00	2,00

3.4 Επαγωγική Στατιστική

3.4.1 Αναλύσεις t-test μεταξύ αδελφών τυπικής ανάπτυξης και με νοητική αναπηρία

Ο Πίνακας 20 παρουσιάζει τα αποτελέσματα από τους ελέγχους independent samples t-test των παραγόντων ως προς το αν είναι ο αδελφός διαγνωσμένος με νοητική αναπηρία, όπου εντοπίστηκε στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση των μέσων τιμών με τους παράγοντες: «Στοργή» ($t(139) = -3,868$, $p < 0,001$), «Θαυμασμός» ($t(139) = -2,249$, $p = 0,026 < 0,05$), «Συναισθηματική στήριξη» ($t(136,696) = 2,326$, $p = 0,022 < 0,05$), «Υλική στήριξη» ($t(139) = 3,607$, $p < 0,001$), «Αποδοχή» ($t(139) = -2,727$, $p = 0,007 < 0,05$), «Καβγάδες» ($t(139) = 4,219$, $p < 0,001$) και «Αντιζηλία για την αγάπη του πατέρα» ($t(110,230) = -2,564$, $p = 0,012 < 0,05$).

Πίνακας 20: Έλεγχοι independent samples t-test των παραγόντων ως προς το αν είναι ο αδελφός διαγνωσμένος με νοητική αναπηρία

Παράγοντες	t	df	p-value
Ζεστασιά	-0,195	137,697	0,846
Ομοιότητα	1,832	139	0,069
Οικειότητα	0,873	139	0,384
Στοργή	-3,868	139	<0,001
Θαυμασμός	-2,249	139	0,026
Συναισθηματική στήριξη	2,326	136,696	0,022
Υλική στήριξη	3,607	139	<0,001
Αποδοχή	-2,727	139	0,007
Γνώση	-0,340	139	0,734
Σύγκρουση	1,483	139	0,14
Κυριαρχία	-1,545	139	0,125
Ανταγωνισμός	0,578	139	0,564
Αντιπαλότητα	1,723	139	0,087
Καβγάδες	4,219	139	<0,001
Αντιζηλία	-1,876	104,387	0,063
Αντιζηλία για την αγάπη της μητέρας	-0,898	113,552	0,371
Αντιζηλία για την αγάπη του πατέρα	-2,564	110,230	0,012

Από τον Πίνακα 21 προκύπτει ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά στον παράγοντα «Στοργή» ($t(139) = -3,868$, $p < 0,001$) ανάμεσα στους ερωτηθέντες με αδελφία με (M.O.=4,19) και χωρίς νοητική αναπηρία (M.O.=3,55).

Πίνακας 21: «Στοργή»* Διάγνωση αδελφού/ής με νοητική αναπηρία, independent samples t-test

Παράγοντας	Διάγνωση αδελφού/ής με νοητική αναπηρία	N	M.O.	t (139)	p
Στοργή	Όχι	82	3,55	-3,868	<0,001
	Ναι	59	4,19		

Από τον Πίνακα 22 προκύπτει ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά στον παράγοντα «Θαυμασμός» ($t(139) = -2,249$, $p < 0,001$) ανάμεσα στους ερωτηθέντες με αδέρφια με (M.O.=4,00) και χωρίς νοητική αναπηρία (M.O.=3,71).

Πίνακας 22: «Θαυμασμός»*Διάγνωση αδελφού/ής με νοητική αναπηρία, independent samples t-test

Παράγοντας	Διάγνωση αδελφού/ής με νοητική αναπηρία	N	M.O.	t (139)	p
Θαυμασμός	Όχι	82	3,71	-2,249	0,026
	Ναι	59	4,00		

Από τον Πίνακα 23 προκύπτει ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά στον παράγοντα «Συναισθηματική στήριξη» ($t(136,696) = 2,326$, $p = 0,022$) ανάμεσα στους ερωτηθέντες με αδέρφια με (M.O.=3,13) και χωρίς νοητική αναπηρία (M.O.=3,48).

Πίνακας 23: «Συναισθηματική στήριξη»*Διάγνωση αδελφού/ής με νοητική αναπηρία, independent samples t-test

Παράγοντας	Διάγνωση αδελφού/ής με νοητική αναπηρία	N	M.O.	t (136,696)	p
Συναισθηματική στήριξη	Όχι	82	3,48	2,326	0,022
	Ναι	59	3,13		

Από τον Πίνακα 24 προκύπτει ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά στον παράγοντα «Υλική στήριξη» ($t(139) = 3,607$, $p < 0,001$) ανάμεσα στους ερωτηθέντες με αδέρφια με (M.O.=2,54) και χωρίς νοητική αναπηρία (M.O.=3,07).

Πίνακας 24: «Υλική στήριξη»*Διάγνωση αδελφού/ής με νοητική αναπηρία, independent samples t-test

Παράγοντας	Διάγνωση αδελφού/ής με νοητική αναπηρία	N	M.O.	t (139)	p
Υλική στήριξη	Όχι	82	3,07	3,607	<0,001
	Ναι	59	2,54		

Από τον Πίνακα 25 προκύπτει ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά στον παράγοντα «Αποδοχή» ($t(139) = -2,727$, $p = 0,007$) ανάμεσα στους ερωτηθέντες με αδέρφια με (M.O.=3,98) και χωρίς νοητική αναπηρία (M.O.=3,59).

Πίνακας 25: «Αποδοχή»*Διάγνωση αδελφού/ής με νοητική αναπηρία, independent samples t-test

Παράγοντας	Διάγνωση αδελφού/ής με νοητική αναπηρία	N	M.O.	t (139)	p
Αποδοχή	Όχι	82	3,59	-2,727	0,007
	Ναι	59	3,98		

Από τον Πίνακα 26 προκύπτει ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά στον παράγοντα «Καβγάδες» ($t(139)=4,219$, $p<0,001$) ανάμεσα στους ερωτηθέντες με αδέρφια με (M.O.=2,00) και χωρίς νοητική αναπηρία (M.O.=2,59).

Πίνακας 26: «Καβγάδες»*Διάγνωση αδελφού/ής με νοητική αναπηρία, independent samples t-test

Παράγοντας	Διάγνωση αδελφού/ής με νοητική αναπηρία	N	M.O.	t (139)	p
Καβγάδες	Όχι	82	2,59	4,219	<0,001
	Ναι	59	2,00		

Από τον Πίνακα 27 προκύπτει ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά στον παράγοντα «Αντιζηλία για την αγάπη του πατέρα» ($t(110,230)=-2,564$, $p=0,012$) ανάμεσα στους ερωτηθέντες με αδέρφια με (M.O.=0,75) και χωρίς νοητική αναπηρία (M.O.=0,45).

Πίνακας 27: «Αντιζηλία για την αγάπη του πατέρα»*Διάγνωση αδελφού/ής με νοητική αναπηρία, independent samples t-test

Παράγοντας	Διάγνωση αδελφού/ής με νοητική αναπηρία	N	M.O.	t (110,230)	p
Αντιζηλία για την αγάπη του πατέρα	Όχι	82	0,45	-2,564	0,012
	Ναι	59	0,75		

3.4.2 Αναλύσεις ANOVA ως προς το επίπεδο νοητικής αναπηρίας του αδελφού

Στον Πίνακα 28 παρουσιάζονται τα αποτελέσματα από τον έλεγχο ANOVA των παραγόντων ως προς το επίπεδο νοητικής αναπηρίας, όπου υπήρξε στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση των μέσων τιμών με τους παράγοντες: «Ζεστασιά» ($F(3,55)= 2,913$, $p= 0,042<0,05$), «Ομοιότητα» ($F(3,55)= 5,334$, $p= 0,003<0,05$), «Οικειότητα» ($F(3,55)= 4,733$, $p= 0,005<0,05$), «Υλική στήριξη» ($F(3,55)= 6,446$, $p= 0,001<0,05$), «Σύγκρουση» ($F(3,55)= 2,792$, $p= 0,049<0,05$), «Καβγάδες» ($F(3,55)= 6,029$, $p= 0,001<0,05$).

Πίνακας 28: Αποτελέσματα του ελέγχου ANOVA των παραγόντων ως προς το επίπεδο νοητικής αναπηρίας

Παράγοντες	F(3,55)	p-value
Ζεστασιά	2,913	0,042
Ομοιότητα	5,334	0,003
Οικειότητα	4,733	0,005
Στοργή	0,965	0,416
Θαυμασμός	1,149	0,337
Συναισθηματική στήριξη	1,451	0,238
Υλική στήριξη	6,446	0,001
Αποδοχή	2,276	0,09
Γνώση	2,444	0,074
Σύγκρουση	2,792	0,049
Κυριαρχία	1,364	0,264
Ανταγωνισμός	2,258	0,092
Αντιπαλότητα	2,026	0,121
Καβγάδες	6,029	0,001
Αντιζηλία	0,495	0,688
Αντιζηλία για την αγάπη της μητέρας	0,158	0,924

Αντιζηλία για την αγάπη του πατέρα	0,899	0,448
------------------------------------	-------	-------

Από τους Πίνακες 29 και 30 προκύπτει ότι στον παράγοντα «Ζεστασιά» προκύπτει στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των ατόμων που έχουν αδελφό με βαριά νοητική αναπηρία (Μ.Ο.= 2,86) και εκείνων που έχουν αδελφό με σοβαρή (Μ.Ο.= 3,51, $p=0,010$) και ήπια (Μ.Ο.= 3,53, $p=0,009$).

Πίνακας 29: «Ζεστασιά»* Επίπεδο νοητικής αναπηρίας, ANOVA

Παράγοντες	Επίπεδο νοητικής αναπηρίας	N	M.O.	F (3,55)	p
Ζεστασιά	Ήπια	17	3,53	2,913	0,042
	Μέτρια	15	3,36		
	Σοβαρή	18	3,51		
	Βαριά	9	2,86		

Πίνακας 30: Post hoc analysis LSD για «Ζεστασιά»* Επίπεδο νοητικής αναπηρίας

Παράγοντας	Επίπεδο νοητικής αναπηρίας I	Επίπεδο νοητικής αναπηρίας J	Μέση διαφορά (I-J)	p-value
Ζεστασιά	Ήπια	Μέτρια	0,16965	0,428
		Σοβαρή	0,01989	0,922
		Βαριά	,67207*	0,009
	Μέτρια	Ήπια	-0,16965	0,428
		Σοβαρή	-0,14976	0,478
		Βαριά	0,50242	0,052
	Σοβαρή	Ήπια	-0,01989	0,922
		Μέτρια	0,14976	0,478
		Βαριά	,65217*	0,010
	Βαριά	Ήπια	-,67207*	0,009
		Μέτρια	-0,50242	0,052
		Σοβαρή	-,65217*	0,010

Από τους Πίνακες 31 και 32 προκύπτει ότι στον παράγοντα «Ομοιότητα» υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των ατόμων με αδελφό που έχει βαριά νοητική αναπηρία (Μ.Ο.= 1,50) και εκείνων που έχουν αδελφό με σοβαρή (Μ.Ο.= 2,47, $p=0,005$) και ήπια (Μ.Ο.= 2,60, $p=0,002$). Ακόμη, υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των ατόμων με αδελφό που έχει μέτρια νοητική αναπηρία (Μ.Ο.= 1,82) και εκείνων που έχουν αδελφό με σοβαρή (Μ.Ο.= 2,47, $p=0,026$) και ήπια (Μ.Ο.= 2,60, $p=0,009$).

Πίνακας 31: «Ομοιότητα»* Επίπεδο νοητικής αναπηρίας, ANOVA

Παράγοντες	Επίπεδο νοητικής αναπηρίας	N	M.O.	F (3,55)	p
Ομοιότητα	Ήπια	17	2,60	5,334	0,003
	Μέτρια	15	1,82		
	Σοβαρή	18	2,47		
	Βαριά	9	1,50		

Πίνακας 32: Post hoc analysis LSD για «Ομοιότητα»* Επίπεδο νοητικής αναπηρίας

Παράγοντας	Επίπεδο νοητικής αναπηρίας I	Επίπεδο νοητικής αναπηρίας J	Μέση διαφορά (I-J)	p-value
Ομοιότητα	Ήπια	Μέτρια	,78627*	0,009
		Σοβαρή	0,13072	0,638
		Βαριά	1,10294*	0,002
	Μέτρια	Ήπια	-,78627*	0,009
		Σοβαρή	-,65556*	0,026
		Βαριά	0,31667	0,363
	Σοβαρή	Ήπια	-0,13072	0,638
		Μέτρια	,65556*	0,026
		Βαριά	,97222*	0,005
	Βαριά	Ήπια	-1,10294*	0,002
		Μέτρια	-0,31667	0,363
		Σοβαρή	-,97222*	0,005

Από τους Πίνακες 33, 34 προκύπτει ότι στον παράγοντα «Οικειότητα» υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των ατόμων με αδελφό που έχει βαριά νοητική αναπηρία (Μ.Ο.= 2,20) και εκείνων που έχουν αδελφό με μέτρια (Μ.Ο.=3,02, $p=0,011$), σοβαρή (Μ.Ο.= 3,15, $p=0,003$) και ήπια (Μ.Ο.= 3,31, $p=0,001$).

Πίνακας 33: «Οικειότητα»* Επίπεδο νοητικής αναπηρίας, ANOVA

Παράγοντες	Επίπεδο νοητικής αναπηρίας	N	Μ.Ο.	F (3,55)	p
Οικειότητα	Ήπια	17	3,31	4,733	0,005
	Μέτρια	15	3,02		
	Σοβαρή	18	3,15		
	Βαριά	9	2,20		

Πίνακας 34: Post hoc analysis LSD για «Οικειότητα»* Επίπεδο νοητικής αναπηρίας

Παράγοντας	Επίπεδο νοητικής αναπηρίας I	Επίπεδο νοητικής αναπηρίας J	Μέση διαφορά (I-J)	p-value
Οικειότητα	Ήπια	Μέτρια	0,29145	0,271
		Σοβαρή	0,16467	0,513
		Βαριά	1,10967*	0,001
	Μέτρια	Ήπια	-0,29145	0,271
		Σοβαρή	-0,12678	0,626
		Βαριά	,81822*	0,011
	Σοβαρή	Ήπια	-0,16467	0,513
		Μέτρια	0,12678	0,626
		Βαριά	,94500*	0,003
	Βαριά	Ήπια	-1,10967*	0,001
		Μέτρια	-,81822*	0,011
		Σοβαρή	-,94500*	0,003

Από τους Πίνακες 35,36 προκύπτει ότι στον παράγοντα «Υλική στήριξη» υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των ατόμων με αδελφό που έχει βαριά νοητική αναπηρία (Μ.Ο.=1,72) και εκείνων που έχουν αδελφό με σοβαρή (Μ.Ο.= 2,45, $p=0,012$), μέτρια (Μ.Ο.=2,76, $p=0,001$) και ήπια (Μ.Ο.=2,89, $p<0,001$).

Πίνακας 35: «Υλική στήριξη»* Επίπεδο νοητικής αναπηρίας, ANOVA

Παράγοντες	Επίπεδο νοητικής αναπηρίας	N	M.O.	F (3,55)	p
Υλική στήριξη	Ήπια	17	2,89	6,446	0,001
	Μέτρια	15	2,76		
	Σοβαρή	18	2,45		
	Βαριά	9	1,72		

Πίνακας 36: Post hoc analysis LSD για «Υλική στήριξη»* Επίπεδο νοητικής αναπηρίας

Παράγοντας	Επίπεδο νοητικής αναπηρίας I	Επίπεδο νοητικής αναπηρίας J	Μέση διαφορά (I-J)	p-value
Υλική στήριξη	Ήπια	Μέτρια	0,13459	0,579
		Σοβαρή	0,44503	0,058
		Βαριά	1,16837*	<0,001
	Μέτρια	Ήπια	-0,13459	0,579
		Σοβαρή	0,31044	0,198
		Βαριά	1,03378*	0,001
	Σοβαρή	Ήπια	-0,44503	0,058
		Μέτρια	-0,31044	0,198
		Βαριά	,72333*	0,012
	Βαριά	Ήπια	-1,16837*	<0,001
		Μέτρια	-1,03378*	0,001
		Σοβαρή	-,72333*	0,012

Από τους Πίνακες 37, 38 προκύπτει ότι στον παράγοντα «Σύγκρουση» υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των ατόμων με αδελφό που έχει ήπια νοητική αναπηρία (M.O.= 2,12) και εκείνων με μέτρια (M.O.=1,66, p=0,024) και βαριά (M.O.=1,56, p=0,018).

Πίνακας 37:«Σύγκρουση»* Επίπεδο νοητικής αναπηρίας, ANOVA

Παράγοντες	Επίπεδο νοητικής αναπηρίας	N	M.O.	F (3,55)	p
Σύγκρουση	Ήπια	17	2,12	2,792	0,049
	Μέτρια	15	1,66		
	Σοβαρή	18	1,75		
	Βαριά	9	1,56		

Πίνακας 38: Post hoc analysis LSD για «Σύγκρουση»* Επίπεδο νοητικής αναπηρίας

Παράγοντας	Επίπεδο νοητικής αναπηρίας I	Επίπεδο νοητικής αναπηρίας J	Μέση διαφορά (I-J)	p-value
Σύγκρουση	Ήπια	Μέτρια	,45934*	0,024
		Σοβαρή	0,37383	0,053
		Βαριά	,56465*	0,018
	Μέτρια	Ήπια	-,45934*	0,024
		Σοβαρή	-0,08551	0,664
		Βαριά	0,10531	0,657
	Σοβαρή	Ήπια	-0,37383	0,053
		Μέτρια	0,08551	0,664
		Βαριά	0,19082	0,407
	Βαριά	Ήπια	-,56465*	0,018
		Μέτρια	-0,10531	0,657
		Σοβαρή	-0,19082	0,407

Από τους Πίνακες 39, 40 προκύπτει ότι στον παράγοντα «Καβγάδες» υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των ατόμων με αδελφό που έχει βαριά νοητική αναπηρία (Μ.Ο.= 1,40) και εκείνων που έχουν αδελφό με μέτρια (Μ.Ο.= 2,08, $p=0,027$) και ήπια (Μ.Ο.= 2,52, $p<0,001$). Επιπλέον, υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά ($p=0,002$) μεταξύ των ατόμων με αδελφό που έχει σοβαρή νοητική αναπηρία (Μ.Ο.=1,74) και εκείνων που έχουν αδελφό με ήπια (Μ.Ο.= 2,52).

Πίνακας 39: «Καβγάδες»* Επίπεδο νοητικής αναπηρίας, ANOVA

Παράγοντες	Επίπεδο νοητικής αναπηρίας	N	M.O.	F (3,55)	p
Καβγάδες	Ήπια	17	2,52	6,029	0,001
	Μέτρια	15	2,08		
	Σοβαρή	18	1,74		
	Βαριά	9	1,40		

Πίνακας 40: Post hoc analysis LSD για «Καβγάδες»* Επίπεδο νοητικής αναπηρίας

Παράγοντας	Επίπεδο νοητικής αναπηρίας I	Επίπεδο νοητικής αναπηρίας J	Μέση διαφορά (I-J)	p-value
Καβγάδες	Ήπια	Μέτρια	0,43765	0,087
		Σοβαρή	,77320*	0,002
		Βαριά	1,11765*	<0,001
	Μέτρια	Ήπια	-0,43765	0,087
		Σοβαρή	0,33556	0,181
		Βαριά	,68000*	0,027
	Σοβαρή	Ήπια	-,77320*	0,002
		Μέτρια	-0,33556	0,181
		Βαριά	0,34444	0,239
	Βαριά	Ήπια	-1,11765*	<0,001
		Μέτρια	-,68000*	0,027
			Σοβαρή	-0,34444

3.4.3 Αναλύσεις t-test ως προς το φύλο του αδελφού

Δεν εντοπίστηκε καμία στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση των μέσων τιμών με τους παράγοντες ($p\geq 0,093$) είτε στην περίπτωση της τυπικής ανάπτυξης είτε της νοητικής αναπηρίας (βλέπε Παράρτημα).

3.4.4 Αναλύσεις ANOVA ως προς τη σειρά γέννησης του αδελφού

Στον Πίνακα 41 παρουσιάζονται τα αποτελέσματα του ελέγχου ANOVA t των παραγόντων ως προς τη σειρά γέννησης του/της αδελφού/ής, όπου εντοπίστηκε στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση των μέσων τιμών στη περίπτωση που ο αδελφός έχει νοητική αναπηρία, με τους παράγοντες: «Ζεστασιά» ($F(3,55)= 5,362$, $p= 0,003<0,05$), «Ομοιότητα» ($F(3,55)= 4,022$, $p= 0,012<0,05$), «Οικειότητα» ($F(3,55)= 3,288$, $p= 0,027<0,05$), «Στοργή» ($F(3,55)= 2,820$, $p= 0,047<0,05$), «Συναισθηματική στήριξη» ($F(3,55)= 4,354$, $p= 0,008<0,05$), «Αποδοχή» ($F(3,55)= 3,859$, $p= 0,014<0,05$), «Γνώση» ($F(3,55)= 4,901$, $p= 0,004<0,05$).

Πίνακας 41: Αποτελέσματα ANOVA των παραγόντων ως προς τη σειρά γέννησης του/της αδελφού/ής

Παράγοντες	Τυπική Ανάπτυξη		Νοητική Αναπηρία	
	F(3,78)	p-value	F (3,55)	p-value
Ζεστασιά	0,664	0,577	5,362	0,003
Ομοιότητα	0,114	0,952	4,022	0,012
Οικειότητα	1,758	0,162	3,288	0,027
Στοργή	0,776	0,511	2,820	0,047
Θαυμασμός	0,364	0,779	1,851	0,149
Συναισθηματική στήριξη	0,292	0,831	4,354	0,008
Υλική στήριξη	0,896	0,447	2,655	0,057
Αποδοχή	0,708	0,55	3,859	0,014
Γνώση	1,036	0,381	4,901	0,004
Σύγκρουση	0,602	0,616	0,229	0,876
Κυριαρχία	0,38	0,767	0,217	0,884
Ανταγωνισμός	0,925	0,433	0,202	0,895
Αντιπαλότητα	0,702	0,554	0,337	0,799
Καβγάδες	0,644	0,589	0,476	0,7
Αντιζηλία	1,353	0,264	0,721	0,544
Αντιζηλία για την αγάπη της μητέρας	0,983	0,405	0,437	0,727
Αντιζηλία για την αγάπη του πατέρα	1,539	0,211	1,072	0,369

Από τους Πίνακες 42, 43 προκύπτει ότι στον παράγοντα «Ζεστασιά» υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των ατόμων με αδελφό/ή που έχει νοητική αναπηρία και γεννήθηκε 2^{ος}/η (M.O.= 3,59) και εκείνων που γεννήθηκε 1^{ος}/η (M.O.= 3,03, p=0,003) και 3^{ος}/η (M.O.= 2,89, p=0,004).

Πίνακας 42: «Ζεστασιά»* Σειρά γέννησης του/της αδελφού/ής με νοητική αναπηρία, ANOVA

Παράγοντες	Σειρά γέννησης του/της αδελφού/ής με νοητική αναπηρία	N	M.O.	F (3,55)	p
Ζεστασιά	1ο	14	3,03	5,362	0,003
	2ο	35	3,59		
	3ο	7	2,89		
	4ο και άνω	3	3,67		

Πίνακας 43: Post hoc analysis LSD για «Ζεστασιά»* Σειρά γέννησης του/της αδελφού/ής με νοητική αναπηρία

Παράγοντας	Σειρά γέννησης του/της αδελφού/ής με νοητική αναπηρία I	Σειρά γέννησης του/της αδελφού/ής με νοητική αναπηρία J	Μέση διαφορά (I-J)	p-value
Ζεστασιά	1ο	2ο	-,55932*	0,003
		3ο	0,1413	0,593
		4ο και άνω	-0,6413	0,082
	2ο	1ο	,55932*	0,003
		3ο	,70062*	0,004
		4ο και άνω	-0,08199	0,811
	3ο	1ο	-0,1413	0,593
		2ο	-,70062*	0,004
		4ο και άνω	-0,78261	0,051
	4ο και άνω	1ο	0,6413	0,082
		2ο	0,08199	0,811
		3ο	0,78261	0,051

Από τους Πίνακες 44, 45 προκύπτει ότι στον παράγοντα «Ομοιότητα» υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των ατόμων με αδελφό/ή που έχει νοητική

αναπηρία και γεννήθηκε 2^{ος}/η (M.O.= 2,45) και εκείνων που γεννήθηκε 1^{ος}/η (M.O.=1,70, p=0,006) και 3^{ος}/η (M.O.= 1,68, p=0,031).

Πίνακας 44: «Ομοιότητα»* Σειρά γέννησης του/της αδελφού/ής με νοητική αναπηρία, ANOVA

Παράγοντες	Σειρά γέννησης του/της αδελφού/ής με νοητική αναπηρία	N	M.O.	F (3,55)	p
Ομοιότητα	1ο	14	1,70	4,022	0,012
	2ο	35	2,45		
	3ο	7	1,68		
	4ο και άνω	3	2,75		

Πίνακας 45: Post hoc analysis LSD για «Ομοιότητα»* Σειρά γέννησης του/της αδελφού/ής με νοητική αναπηρία

Παράγοντας	Σειρά γέννησης του/της αδελφού/ής με νοητική αναπηρία I	Σειρά γέννησης του/της αδελφού/ής με νοητική αναπηρία J	Μέση διαφορά (I-J)	p-value
Ομοιότητα	1ο	2ο	-,75357*	0,006
		3ο	0,01786	0,964
		4ο και άνω	-1,05357	0,054
	2ο	1ο	,75357*	0,006
		3ο	,77143*	0,031
		4ο και άνω	-0,3	0,556
	3ο	1ο	-0,01786	0,964
		2ο	-,77143*	0,031
		4ο και άνω	-1,07143	0,07
	4ο και άνω	1ο	1,05357	0,054
		2ο	0,3	0,556
		3ο	1,07143	0,07

Από τους Πίνακες 46, 47 προκύπτει ότι στον παράγοντα «Οικειότητα» υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά (p=0,013) μεταξύ των ατόμων με αδελφό/ή που έχει νοητική αναπηρία και γεννήθηκε 2^{ος}/η (M.O.= 3,22) και εκείνων που γεννήθηκε 1^{ος}/η (M.O.=2,60).

Πίνακας 46: «Οικειότητα»* Σειρά γέννησης του/της αδελφού/ής με νοητική αναπηρία, ANOVA

Παράγοντες	Σειρά γέννησης του/της αδελφού/ής με νοητική αναπηρία	N	M.O.	F (3,55)	p
Οικειότητα	1ο	14	2,60	3,288	0,027
	2ο:	35	3,22		
	3ο	7	2,64		
	4ο και άνω	3	3,55		

Πίνακας 47: Post hoc analysis LSD για «Οικειότητα»* Σειρά γέννησης του/της αδελφού/ής με νοητική αναπηρία

Παράγοντας	Σειρά γέννησης του/της αδελφού/ής με νοητική αναπηρία I	Σειρά γέννησης του/της αδελφού/ής με νοητική αναπηρία J	Μέση διαφορά (I-J)	p-value
Οικειότητα	1ο	2ο	-,62329*	0,013
		3ο	-0,04786	0,893

		4ο και άνω	-0,9569	0,054
		1ο	,62329*	0,013
	2ο	3ο	0,57543	0,074
		4ο και άνω	-0,33362	0,471
		1ο	0,04786	0,893
	3ο	2ο	-0,57543	0,074
		4ο και άνω	-0,90905	0,09
		1ο	0,9569	0,054
	4ο και άνω	2ο	0,33362	0,471
		3ο	0,90905	0,09

Από τους Πίνακες 48, 49 προκύπτει ότι στον παράγοντα «Στοργή» υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των ατόμων με αδελφό/ή που έχει νοητική αναπηρία και γεννήθηκε 2^{ος}/η (M.O.= 4,21) και εκείνων που γεννήθηκε 1^{ος}/η (M.O.= 3,80, p=0,030) και 3^{ος}/η (M.O.= 3,67, p=0,044).

Πίνακας 48: «Στοργή»* Σειρά γέννησης του/της αδελφού/ής με νοητική αναπηρία, ANOVA

Παράγοντες	Σειρά γέννησης του/της αδελφού/ής με νοητική αναπηρία	N	M.O.	F (3,55)	p
Στοργή	1ο	14	3,80	2,820	0,047
	2ο	35	4,21		
	3ο	7	3,67		
	4ο και άνω	3	4,67		

Πίνακας 49: Post hoc analysis LSD για «Στοργή»* Σειρά γέννησης του/της αδελφού/ής με νοητική αναπηρία

Παράγοντας	Σειρά γέννησης του/της αδελφού/ής με νοητική αναπηρία I	Σειρά γέννησης του/της αδελφού/ής με νοητική αναπηρία J	Μέση διαφορά (I-J)	p-value
Στοργή	1ο	2ο	-,61643*	0,030
		3ο	0,13071	0,749
		4ο και άνω	-0,86881	0,125
	2ο	1ο	,61643*	0,030
		3ο	,74714*	0,044
		4ο και άνω	-0,25238	0,634
	3ο	1ο	-0,13071	0,749
		2ο	-,74714*	0,044
		4ο και άνω	-0,99952	0,104
	4ο και άνω	1ο	0,86881	0,125
		2ο	0,25238	0,634
		3ο	0,99952	0,104

Από τους Πίνακες 50, 51 προκύπτει ότι στον παράγοντα «Συναισθηματική» υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των ατόμων με αδελφό/ή που έχει νοητική αναπηρία και γεννήθηκε 1^{ος}/η (M.O.= 2,69) και εκείνων που γεννήθηκε 2^{ος}/η (M.O.=3,31, p=0,010) και 4^{ος}/η (M.O.=3,95, p=0,010). Επιπλέον, υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά (p=0,019) μεταξύ των ατόμων με αδελφό/ή που έχει νοητική αναπηρία και γεννήθηκε 3^{ος}/η (M.O.= 2,71) και εκείνων που γεννήθηκε 4^{ος}/η (M.O.=3,95).

Πίνακας 50: «Συναισθηματική στήριξη»* Σειρά γέννησης του/της αδελφού/ής με νοητική αναπηρία, ANOVA

Παράγοντες	Σειρά γέννησης του/της αδελφού/ής με νοητική αναπηρία	N	M.O.	F (3,55)	p
Συναισθηματική στήριξη	1ο	14	2,69	4,354	0,008
	2ο	35	3,31		
	3ο	7	2,71		
	4ο και άνω	3	3,95		

Πίνακας 51: Post hoc analysis LSD για «Συναισθηματική στήριξη»* Σειρά γέννησης του/της αδελφού/ής με νοητική αναπηρία

Παράγοντας	Σειρά γέννησης του/της αδελφού/ής με νοητική αναπηρία I	Σειρά γέννησης του/της αδελφού/ής με νοητική αναπηρία J	Μέση διαφορά (I-J)	p-value
Συναισθηματική στήριξη	1ο	2ο	-,62400*	0,010
		3ο	-0,02429	0,944
		4ο και άνω	-1,25667*	0,010
	2ο	1ο	,62400*	0,010
		3ο	0,59971	0,055
		4ο και άνω	-0,63267	0,16
	3ο	1ο	0,02429	0,944
		2ο	-0,59971	0,055
		4ο και άνω	-1,23238*	0,019
	4ο και άνω	1ο	1,25667*	0,010
		2ο	0,63267	0,16
		3ο	1,23238*	0,019

Από τους Πίνακες 52, 53 προκύπτει ότι στον παράγοντα «Αποδοχή» υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των ατόμων με αδελφό/ή που έχει νοητική αναπηρία και γεννήθηκε 2^{ος/η} (M.O.= 4,21) και εκείνων που γεννήθηκε 1^{ος/η} (M.O.=3,61, p=0,008) και 3^{ος/η} (M.O.= 3,50, p=0,016).

Πίνακας 52: «Αποδοχή»* Σειρά γέννησης του/της αδελφού/ής με νοητική αναπηρία, ANOVA

Παράγοντες	Σειρά γέννησης του/της αδελφού/ής με νοητική αναπηρία	N	M.O.	F (3,55)	p
Αποδοχή	1ο	14	3,61	3,859	0,014
	2ο	35	4,21		
	3ο	7	3,50		
	4ο και άνω	3	4,17		

Πίνακας 53: Post hoc analysis LSD για «Αποδοχή»* Σειρά γέννησης του/της αδελφού/ής με νοητική αναπηρία

Παράγοντας	Σειρά γέννησης του/της αδελφού/ής με νοητική αναπηρία I	Σειρά γέννησης του/της αδελφού/ής με νοητική αναπηρία J	Μέση διαφορά (I-J)	p-value
Αποδοχή	1ο	2ο	-,60743*	0,008
		3ο	0,10714	0,74
		4ο και άνω	-0,55952	0,211
	2ο	1ο	,60743*	0,008
		3ο	,71457*	0,016
		4ο και άνω	0,0479	0,909
3ο	1ο	-0,10714	0,74	
	2ο	-,71457*	0,016	

	4ο και άνω	-0,66667	0,17
	1ο	0,55952	0,211
4ο και άνω	2ο	-0,0479	0,909
	3ο	0,66667	0,17

Από τους Πίνακες 54, 55 προκύπτει ότι στον παράγοντα «Γνώση» υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των ατόμων με αδελφό/ή που έχει νοητική αναπηρία και γεννήθηκε 3^ο/^η (Μ.Ο.= 2,63) και εκείνων που έχουν αδελφό/ή γεννημένο/η 1^ο/^η (Μ.Ο.= 3,45, p=0,025) και 2^ο/^η (Μ.Ο.= 3,83, p<0,001).

Πίνακας 54: «Γνώση»* Σειρά γέννησης του/της αδελφού/ής με νοητική αναπηρία, ANOVA

Παράγοντες	Σειρά γέννησης του/της αδελφού/ής με νοητική αναπηρία	N	M.O.	F (3,55)	p
Γνώση	1ο	14	3,45	4,901	0,004
	2ο	35	3,83		
	3ο	7	2,63		
	4ο και άνω	3	3,61		

Πίνακας 55: Post hoc analysis LSD για «Γνώση»* Σειρά γέννησης του/της αδελφού/ής με νοητική αναπηρία

Παράγοντας	Σειρά γέννησης του/της αδελφού/ής με νοητική αναπηρία I	Σειρά γέννησης του/της αδελφού/ής με νοητική αναπηρία J	Μέση διαφορά (I-J)	p-value
Γνώση	1ο	2ο	-0,381	0,128
		3ο	,83357*	0,025
		4ο και άνω	-0,15786	0,752
	2ο	1ο	0,381	0,128
		3ο	1,21457*	<0,001
		4ο και άνω	0,22314	0,636
	3ο	1ο	-,83357*	0,025
		2ο	-1,21457*	<0,001
		4ο και άνω	-0,99143	0,071
	4ο και άνω	1ο	0,15786	0,752
		2ο	-0,22314	0,636
		3ο	0,99143	0,071

3.4.5 Αναλύσεις Pearson με την διαφορά ηλικίας του αδελφού

Στον Πίνακα 56 παρουσιάζονται οι συσχετίσεις Pearson των παραγόντων με τη διαφορά ηλικίας του/της αδελφού/ής, όπου εντοπίστηκε στατιστικά σημαντική συσχέτιση στη περίπτωση που ο αδελφός έχει νοητική αναπηρία, με τους παράγοντες: «Αντιζηλία» (rho (59)= -0,315 , p<0,05), «Αντιζηλία για την αγάπη της μητέρας» (rho (59)= -0,284 , p<0,05) και «Αντιζηλία για την αγάπη του πατέρα» (rho (59)= -0,307 , p<0,05)

Πίνακας 56: Συσχετίσεις Pearson των παραγόντων με τη διαφορά ηλικίας μεταξύ των αδελφών

Παράγοντες	Τυπική Ανάπτυξη		Νοητική Αναπηρία	
	rho (82)	p-value	rho (59)	p-value
Ζεστασιά	0,155	0,164	0,046	0,728
Ομοιότητα	0,117	0,295	-0,03	0,822
Οικειότητα	0,118	0,292	-0,001	0,994

Στοργή	0,186	0,094	0,108	0,414
Θαυμασμός	0,106	0,343	0,089	0,505
Συναισθηματική στήριξη	0,183	0,099	0,063	0,636
Υλική στήριξη	0,048	0,670	0,053	0,688
Αποδοχή	0,182	0,101	0,178	0,176
Γνώση	0,098	0,383	-0,163	0,216
Σύγκρουση	-0,164	0,142	-0,03	0,822
Κυριαρχία	-0,072	0,519	-0,087	0,513
Ανταγωνισμός	-0,190	0,088	0,121	0,361
Αντιπαλότητα	-0,162	0,147	0,01	0,941
Καβγάδες	-0,145	0,192	-0,12	0,366
Αντιζηλία	-0,143	0,200	-,315*	0,015
Αντιζηλία για την αγάπη της μητέρας	-0,113	0,311	-,284*	0,029
Αντιζηλία για την αγάπη του πατέρα	-0,132	0,239	-,307*	0,018

*p<0,05

3.4.6 Αναλύσεις t-test με τις συννοσηρές διαταραχές

Στον Πίνακα 57 παρουσιάζονται τα αποτελέσματα των ελέγχων independent samples t-test των παραγόντων ως προς την ύπαρξη επιπλέον διαταραχών στα άτομα με νοητική αναπηρία, όπου εντοπίστηκε στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση των μέσων τιμών με τους παράγοντες: «Ζεστασιά» ($t(57)= 3,059, p=0,003<0,05$), «Ομοιότητα» ($t(57)= 2,298, p=0,025<0,05$), «Οικειότητα» ($t(57)= 2,594, p=0,012<0,05$), «Στοργή» ($t(46,905)= 2,724, p=0,009<0,05$), «Θαυμασμός» ($t(57)= 2,674, p=0,01<0,05$), «Υλική στήριξη» ($t(56,746)= 2,104, p=0,04<0,05$), «Αποδοχή» ($t(55,702)= 2,093, p=0,041<0,05$) και «Γνώση» ($t(57)= 2,868, p=0,006<0,05$).

Πίνακας 57: Έλεγχοι independent samples t-test των παραγόντων ως προς την ύπαρξη επιπλέον διαταραχών στα άτομα με νοητική αναπηρία

Παράγοντες	t	df	p-value
Ζεστασιά	3,059	57	0,003
Ομοιότητα	2,298	57	0,025
Οικειότητα	2,594	57	0,012
Στοργή	2,724	46,905	0,009
Θαυμασμός	2,674	57	0,01
Συναισθηματική στήριξη	1,904	57	0,062
Υλική στήριξη	2,104	56,746	0,04
Αποδοχή	2,093	55,702	0,041
Γνώση	2,868	57	0,006
Σύγκρουση	0,129	57	0,898
Κυριαρχία	0,235	57	0,815
Ανταγωνισμός	0,187	57	0,853
Αντιπαλότητα	-0,752	57	0,455
Καβγάδες	0,865	57	0,391
Αντιζηλία	0,14	57	0,889
Αντιζηλία για την αγάπη της μητέρας	-0,239	57	0,812
Αντιζηλία για την αγάπη του πατέρα	0,518	57	0,607

Από τον Πίνακα 58 προκύπτει ότι στον παράγοντα «Ζεστασιά» υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά ($t(57)= 3,059, p=0,003$) μεταξύ των ατόμων που ο αδελφός τους δεν

έχει επιπλέον διαταραχές εκτός της νοητικής αναπηρίας (M.O.= 3,66) και εκείνων που ο αδελφός τους έχει (M.O.= 3,19).

Πίνακας 58: «Ζεστασιά»*Υπαρξη επιπλέον διαταραχών στα άτομα με νοητική αναπηρία, independent samples t-test

Παράγοντας	Υπαρξη επιπλέον διαταραχών στα άτομα με νοητική αναπηρία	N	M.O.	t (57)	p
Ζεστασιά	Όχι	24	3,66	3,059	0,003
	Ναι	35	3,19		

Από τον Πίνακα 59 προκύπτει ότι στον παράγοντα «Ομοιότητα» υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά ($t(57)= 2,298$, $p=0,025$) μεταξύ των ατόμων που ο αδελφός τους δεν έχει επιπλέον διαταραχές εκτός της νοητικής αναπηρίας (M.O.= 2,51) και εκείνων που ο αδελφός τους έχει (M.O.= 1,98).

Πίνακας 59:«Ομοιότητα»*Υπαρξη επιπλέον διαταραχών στα άτομα με νοητική αναπηρία, independent samples t-test

Παράγοντας	Υπαρξη επιπλέον διαταραχών στα άτομα με νοητική αναπηρία	N	M.O.	t (57)	p
Ομοιότητα	Όχι	24	2,51	2,298	0,025
	Ναι	35	1,98		

Από τον Πίνακα 60 προκύπτει ότι στον παράγοντα «Οικειότητα» υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά ($t(57)= 2,594$, $p=0,012$) μεταξύ των ατόμων που ο αδελφός τους δεν έχει επιπλέον διαταραχές εκτός της νοητικής αναπηρίας (M.O.= 3,33) και εκείνων που ο αδελφός τους έχει (M.O.= 2,81).

Πίνακας 60: «Οικειότητα»*Υπαρξη επιπλέον διαταραχών στα άτομα με νοητική αναπηρία, independent samples t-test

Παράγοντας	Υπαρξη επιπλέον διαταραχών στα άτομα με νοητική αναπηρία	N	M.O.	t (57)	p
Οικειότητα	Όχι	24	3,33	2,594	0,012
	Ναι	35	2,81		

Από τον Πίνακα 61 προκύπτει ότι στον παράγοντα «Στοργή» υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά ($t(46,905)= 2,724$, $p=0,009$) μεταξύ των ατόμων που ο αδελφός τους δεν έχει επιπλέον διαταραχές εκτός της νοητικής αναπηρίας (M.O.=4,52) και εκείνων που ο αδελφός τους έχει (M.O.= 3,97).

Πίνακας 61: «Στοργή»*Υπαρξη επιπλέον διαταραχών στα άτομα με νοητική αναπηρία, independent samples t-test

Παράγοντας	Υπαρξη επιπλέον διαταραχών στα άτομα με νοητική αναπηρία	N	M.O.	t (46,905)	p
Στοργή	Όχι	24	4,52	2,724	0,009
	Ναι	35	3,97		

Από τον Πίνακα 62 προκύπτει ότι στον παράγοντα «Θαυμασμός» υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά ($t(57)= 2,674, p=0,010$) μεταξύ των ατόμων που ο αδελφός τους δεν έχει επιπλέον διαταραχές εκτός της νοητικής αναπηρίας (M.O.= 4,27) και εκείνων που ο αδελφός τους έχει (M.O.= 3,82).

Πίνακας 62: «Θαυμασμός»*Υπαρξη επιπλέον διαταραχών στα άτομα με νοητική αναπηρία, independent samples t-test

Παράγοντας	Υπαρξη επιπλέον διαταραχών στα άτομα με νοητική αναπηρία	N	M.O.	t (57)	p
Θαυμασμός	Όχι	24	4,27	2,674	0,010
	Ναι	35	3,82		

Από τον Πίνακα 63 προκύπτει ότι στον παράγοντα «Υλική στήριξη» υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά ($t(56,746)= 2,104, p=0,040$) μεταξύ των ατόμων που ο αδελφός τους δεν έχει επιπλέον διαταραχές εκτός της νοητικής αναπηρίας (M.O.= 2,78) και εκείνων που ο αδελφός τους έχει (M.O.= 2,38).

Πίνακας 63: «Υλική στήριξη»*Υπαρξη επιπλέον διαταραχών στα άτομα με νοητική αναπηρία, independent samples t-test

Παράγοντας	Υπαρξη επιπλέον διαταραχών στα άτομα με νοητική αναπηρία	N	M.O.	t (56,746)	p
Υλική στήριξη	Όχι	24	2,78	2,104	0,040
	Ναι	35	2,38		

Από τον Πίνακα 64 προκύπτει ότι στον παράγοντα «Αποδοχή» υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά ($t(55,702)= 2,093, p=0,041$) μεταξύ των ατόμων που ο αδελφός δεν έχει επιπλέον διαταραχές εκτός της νοητικής αναπηρίας (M.O.=4,20) και εκείνων που ο αδελφός τους έχει (M.O.= 3,83).

Πίνακας 64: «Αποδοχή»*Υπαρξη επιπλέον διαταραχών στα άτομα με νοητική αναπηρία, independent samples t-test

Παράγοντας	Υπαρξη επιπλέον διαταραχών στα άτομα με νοητική αναπηρία	N	M.O.	t (55,702)	p
Αποδοχή	Όχι	24	4,20	2,093	0,041
	Ναι	35	3,83		

Από τον Πίνακα 65 προκύπτει ότι στον παράγοντα «Γνώση» υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά ($t(57)= 2,868, p=0,006$) μεταξύ των ατόμων που ο αδελφός τους δεν έχει επιπλέον διαταραχές εκτός της νοητικής αναπηρίας (M.O.= 3,95) και εκείνων που ο αδελφός τους έχει (M.O.= 3,34).

Πίνακας 65: «Γνώση»*Υπαρξη επιπλέον διαταραχών στα άτομα με νοητική αναπηρία, independent samples t-test

Παράγοντας	Υπαρξη επιπλέον διαταραχών στα άτομα με νοητική αναπηρία	N	M.O.	t (57)	p
------------	--	---	------	--------	---

Γνώση	Όχι	24	3,95	2,868	0,006
	Ναι	35	3,34		

4^ο κεφάλαιο: Συζήτηση – Συμπεράσματα – Προτάσεις

4.1 Συζήτηση

Αρχικά μελετήθηκε ο παράγοντας της αδελφικής ζεστασιάς, από όπου προέκυψε ότι ικανοποιείται σε μέτριο βαθμό. Η αδελφική ζεστασιά μετρήθηκε με βάση τους υποπαράγοντες ομοιότητα, οικειότητα, στοργή, θαυμασμό, συναισθηματική στήριξη, υλική στήριξη, αποδοχή και γνώση.

Υψηλότερα από όλους τους παράγοντες βαθμολογήθηκε ο θαυμασμός. Πιο συγκεκριμένα, σε μεγάλο βαθμό θαυμάζουν-αισθάνονται περήφανοι για τον/την αδελφό/ή τους και αντίστροφα και θεωρούν ότι στα μάτια των αδελφών τους είναι πετυχημένοι. Σε αυτό συμφωνούν και οι Tao et al (2012), οι οποίοι υποστηρίζουν ότι οι θετικές συνέπειες που σχετίζονται με την ύπαρξη ενός αδελφού με αναπηρία μπορεί να περιλαμβάνουν μεγαλύτερο θαυμασμό, περισσότερη αποδοχή (Roeyers & Mycke 1995), κανένα έλλειμμα στην κοινωνική ικανότητα (Kaminsky & Dewey, 2002) χωρίς ανταγωνισμό και διαμάχες (Knott et al. 1995). Τα ευρήματα της τρέχουσας μελέτης συνάδουν με προηγούμενες έρευνες σε παιδιά με αδέρφια με νοητική αναπηρία, που αποδεικνύουν ότι αποδέχονται τον αδελφό τους και νιώθουν περήφανοι γι' αυτόν (Angell et al, 2012· Petalas et al, 2009).

Επίσης, προέκυψε ότι σε μεγάλο βαθμό τα αδέρφια που ένα μέλος έχει νοητική αναπηρία είναι κοντά μεταξύ τους και νοιάζονται ο ένας για τον άλλον, σε βαθμό που να θεωρούνται και καλοί φίλοι. Αυτό είναι εμφανές, καθώς τόσο οι γονείς, όσο και τα αδέρφια, αναφέρονταν συχνά στον υποστηρικτικό ρόλο των αδελφών προς τους αδελφούς τους με νοητική αναπηρία. Αρκετοί γονείς περιγράφουν μια ζεστή και στοργική σχέση μεταξύ των παιδιών, με τα αδέρφια χωρίς αναπηρία να φαίνεται ότι νοιάζονται και φροντίζουν τα αδέρφια τους με νοητική αναπηρία (Diener et al, 2015). Η σχέση στοργής αναφέρεται και στη μελέτη των Orsmond et al, (2009), αν και σε αυτή τη μελέτη, τα κορίτσια αναφέρονται ως πιο στοργικά προς τα αδέρφια τους με νοητική αναπηρία.

Η αποδοχή μεταξύ των αδελφών με νοητική αναπηρία φαίνεται να υπάρχει σε υψηλά επίπεδα. Δηλαδή τα αδέρφια αποδέχονται την προσωπικότητα του καθενός, τον τρόπο ζωής τους αλλά και τις ιδέες τους. Η θετική αποδοχή από τα τυπικά μέλη της οικογένειας (παιδιά), που αποδείχθηκε μέσω της υποστήριξης και της βοήθειας, ενίσχυσε τη σχέση της οικογένειας, και στην έρευνα των Ali και Sarullah, (2010). Οι γονείς έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη μιας τέτοιας σχέσης. Η ίση και αμέριστη προσοχή τους

σε όλα τα μέλη της οικογένειας, συμπεριλαμβανομένων εκείνων με ειδικές ανάγκες, παρείχε ένα ισχυρό έδαφος για την ανάπτυξη θετικών σχέσεων μεταξύ των αδελφών, όπου τα αδέρφια με τυπική ανάπτυξη αποδέχονται την προσωπικότητα και τον ιδιαίτερο τρόπο ζωής των αδελφών με νοητική αναπηρία.

Ακόμη, τα αδέρφια που έχουν νοητικά ανάπηρο/η αδελφό/ή δήλωσαν πως γνωρίζουν πολλά για τον/την αδελφό/ή τους σχετικά με τις ερωτικές ή φιλικές σχέσεις τους και αντίστροφα. Σε αυτό συμφωνούν και άλλες έρευνες, αφού όπως υποστηρίζουν τα τυπικά αδέρφια, αυτό θεωρείται βασικό για να μπορούν να προσφέρουν στήριξη σε ολόκληρη τη ζωή τους (Brady, 2017). Τα αδέρφια ατόμων με νοητική αναπηρία, συχνά δρουν σαν κηδεμόνες σε μεγαλύτερες ηλικίες, με αποτέλεσμα ακόμα και να επεμβαίνουν στις κοινωνικές τους σχέσεις (Appelbaum, 2007).

Επιπλέον στα θετικά της έρευνας συγκαταλέγεται και το γεγονός ότι ο/η αδελφός/ή με νοητική αναπηρία μπορεί να βασιστεί σε αυτούς για στήριξη, όταν είναι πιεσμένος/η ή αγχωμένος/η και ότι οι ίδιοι προσπαθούν να φτιάξουν την διάθεση του αδελφού όταν έχει κακή διάθεση. Παρόλα αυτά και στην παρούσα έρευνα αλλά και σε άλλες, διαφαίνεται η συναισθηματική στήριξη να υπάρχει σε μέτριο βαθμό (Diener et al, 2015), γι' αυτό το λόγο οι Diener και οι συνεργάτες του προτείνουν συγκεκριμένα προγράμματα στα οποία θα συμμετέχει η οικογένεια, με στόχο να ενισχυθεί η συναισθηματική στήριξη.

Μέτρια υπήρξε και η οικειότητα μεταξύ των αδελφών και χαμηλή η ομοιότητα. Παρόλα αυτά, σε μεγάλο βαθμό καταλαβαίνουν πραγματικά τον/την αδελφό/ή τους και σε αρκετό έως μεγάλο βαθμό ο/η αδελφός/ή τους μιλάει σε εκείνους για πράγματα που είναι σημαντικά γι' αυτόν/γι' αυτήν. Αυτό είναι αναμενόμενο, καθώς η σχέση με έναν αδελφό ή μια αδελφή με αναπηρία είναι πιο πιθανό να βασίζεται στη φροντίδα και όχι στη συντροφικότητα και στην αμοιβαία ανταλλαγή, κάτι που θα μπορούσε να επηρεάσει την οικειότητα και τη συναισθηματική εγγύτητα της σχέσης. Πράγματι, μελέτες της σχέσης αδελφών υποδηλώνουν ότι αυτές οι συνθήκες μπορούν να μειώσουν την ποιότητα της αδελφικής σχέσης (Cicerelli, 1996). Η μόνη μελέτη που εξέτασε τη σχέση μεταξύ των αδελφών πέρα από την παιδική ηλικία όταν κάποιος είχε νοητική αναπηρία που περιλάμβανε μια μη επηρεασμένη ομάδα σύγκρισης επιβεβαιώνει αυτή την υπόθεση. Η Begun (1989) διαπίστωσε ότι υπήρχε λιγότερη οικειότητα και αντίληψη της οικειότητας στη σχέση των αδελφών όταν κάποιος είχε αναπηρία, παρόλο που τα αδέρφια ανέφεραν ίσα επίπεδα συναισθηματικής εγγύτητας όπως στις δυάδες χωρίς αναπηρία.

Τέλος η υλική στήριξη παρατηρήθηκε σε μέτριο βαθμό, η οποία περιορίζεται σε πρακτικές συμβουλές. Τα αδέρφια τείνουν να αναφέρουν ότι αισθάνονται πιο κοντά το ένα στο άλλο καθώς μεγαλώνουν και η οργανική και ψυχολογική υποστήριξη των αδελφών γίνεται πιο σημαντική (Cicirelli, 1996). Αν και ελάχιστη έρευνα έχει εξετάσει τη σχέση αδελφών σε μεταγενέστερη ενήλικη ζωή, όταν ένα μέλος έχει νοητική αναπηρία, τέτοιες σχέσεις είναι πιθανώς διαφορετικές από τον κανόνα. Αυτές οι σχέσεις τείνουν να είναι λιγότερο ισότιμες με τον αδελφό χωρίς αναπηρία να παρέχει υλική και συναισθηματική υποστήριξη που μπορεί να μην είναι πλήρως ανταποδοτική (Seltzer et al, 1991).

Αναφορικά με τις συγκρούσεις μεταξύ των αδελφών, διαφαίνεται ότι ήταν ελάχιστες και στα αδέρφια τυπικής ανάπτυξης και στα αδέρφια όπου ένας εξ' αυτών έχει νοητική αναπηρία. Συγκεκριμένα, σπάνια παρατηρούνται καβγάδες, αντιπαλότητα, κυριαρχία και ανταγωνισμός του ενός αδελφού στον άλλον. Η έρευνα άλλωστε αναφέρει ότι η σχέση μεταξύ αδελφών, όταν ο ένας/μία έχει νοητική αναπηρία, χαρακτηρίζονται από λιγότερες πιθανότητες ανάπτυξης συγκρουσιακών σχέσεων από ζήλια (Nixon & Cummings 1999 ·Stoneman 2001).

Σε μέτρια προς χαμηλά επίπεδα υπήρξε και η αντιζηλία για την αγάπη της μητέρας, με τους συμμετέχοντες να δηλώνουν ότι πιθανότατα μερικές φορές η μητέρα τους να είναι πιο κοντά στον αδελφό τους, να τον ευνοεί και να τον στηρίζει. Σε χαμηλά επίπεδα βαθμολογήθηκε η αντιζηλία για την αγάπη του πατέρα. Ακόμη και όταν οι γονείς εργάζονται σκληρά για να φέρονται στα παιδιά τους ισότιμα, αρνητικές συνέπειες μπορεί να προκύψουν εάν τα παιδιά αντιληφθούν ότι η μεταχείριση είναι άνιση. Μια πιθανή συνέπεια αυτής της αντιληπτής αδικίας στη μεταχείριση από τους γονείς είναι η ζήλια των αδελφών (Brody, 1998). Η ζήλια στην αδελφική σχέση έχει συχνά θεωρηθεί ως προϊόν διαφορετικής γονικής μέριμνας (Brody, 1998), όπου ένα παιδί λαμβάνει προνομιακή μεταχείριση σε σύγκριση με ένα άλλο λιγότερο ευνοημένο παιδί. Στην περίπτωση των αδελφών με αναπηρία, η αντιζηλία της αγάπης προς τη μητέρα ήταν χαμηλή (Faux, 1991), ενώ μέτρια ήταν η αντιζηλία αναφορικά με τον πατέρα (Desautels, 2008). Η διαφορά ίσως οφείλεται στη συναισθηματική ρύθμιση που προκαλείται από τη σχέση με τη μητέρα ή τον πατέρα (Desautels, 2008).

Συγκριτικά οι δύο μελετώμενες ομάδες, είχαν διαφορές ως προς την αδελφική τους σχέση. Συγκεκριμένα, για τους ερωτηθέντες που ο αδελφός τους έχει διαγνωστεί με νοητική αναπηρία, υπάρχει σε μεγαλύτερο βαθμό στοργή, θαυμασμός, αποδοχή μεταξύ

τους, καθώς και λιγότεροι καυγάδες. Ομοίως, οι Kim, McHale, Crouter και Osgood (2007) ανέφεραν ότι η σύγκρουση μεταξύ αδελφών συνδέθηκε με αύξηση των συμπτωμάτων κατάθλιψης. Ωστόσο, για τους εφήβους με νοητική αναπηρία, η σύγκρουση σχετιζόταν με προβλήματα συμπεριφοράς εξωτερίκευσης. Μια πιθανή εξήγηση για αυτό το εύρημα είναι ότι, δεδομένης της περιορισμένης κοινωνικής τους σφαίρας (Guralnick et al., 2007), οι έφηβοι με νοητικές αναπηρίες έμαθαν να στηρίζονται στην αδελφική σχέση. Συγκεκριμένα, η σύγκρουση μεταξύ αδελφών μπορεί να διδάσκει ένα πιο καταναγκαστικό στυλ αλληλεπίδρασης (Bank, Patterson, & Reid, 1996). Ωστόσο, για τους εφήβους με νοητική αναπηρία, οι συγκρούσεις στο σπίτι μπορεί να είναι ένας τρόπος «επεξεργασίας» διαφορών σε ένα ασφαλές περιβάλλον (π.χ. στο σπίτι) που δεν εκφράζονται αλλού (π.χ. στο σχολείο). Συνεπώς, από τα παραπάνω εξάγεται το συμπέρασμα ότι οι λιγότεροι καυγάδες και ο μεγαλύτερος θαυμασμός που φάνηκε στην παρούσα έρευνα, συνδέεται με την καλύτερη εξωτερίκευση των συναισθημάτων των παιδιών με αναπηρία στο δείγμα που μελετάμε.

Αναφορικά με την υψηλή στοργή και αποδοχή φαίνεται να είναι αναμενόμενη, καθώς σε έρευνα κέντρου αυτισμού το 2020, παρατηρήθηκε ότι η αλληλεπίδραση μεταξύ αδελφών που βασίζεται στην στοργή και την αποδοχή, είναι μεγαλύτερη μεταξύ αδελφών, όταν ο ένας παρουσιάζει κάποια νοητική αναπηρία (Centre for Autism, 2020). Τα αδέρφια συχνά θεωρούνται κύρια πηγή συντροφικότητας, βοήθειας και συναισθηματικής υποστήριξης (Tsao et al., 2012).

Έρευνα με τυπικές δυάδες με ειδικές ανάγκες υποδηλώνει ότι η ποιότητα της σχέσης αδελφών σχετίζεται με την προσαρμογή των τυπικών αναπτυσσόμενων παιδιών. Επί του παρόντος, υπάρχουν ασυνεπή ευρήματα σχετικά με το πώς τα παιδιά με αναπηρίες επηρεάζουν τα τυπικά αναπτυσσόμενα αδέρφια τους. Υπάρχουν κάποιες μελέτες που αναφέρουν αρνητικό αντίκτυπο στα αδέρφια. Για παράδειγμα, τα αδέρφια των παιδιών με αναπηρίες έχουν αναφερθεί ότι έχουν περισσότερα προβλήματα συμπεριφοράς εξωτερίκευσης (Ishizaki et al., 2005 · Petalas et al., 2009) και εσωτερίκευσης (Fisman et al., 1996 · Ishizaki et al., 2005 · Lobato, Kao, & Plante, 2005 · Orsmond & Seltzer 2007 · Sharpe & Rossiter, 2002), κοινωνικά προβλήματα (Bagenholm & Gillberg, 1991 · Sharpe & Rossiter, 2002) και ακαδημαϊκά προβλήματα (Sanders, 2004) από αδέρφια παιδιών χωρίς αναπηρία.

Ωστόσο, δεν έχουν αναφέρει όλες οι μελέτες αρνητικό αντίκτυπο στα αδέρφια. Μερικές μελέτες διαπίστωσαν ότι τα αδέρφια των παιδιών με αναπηρία δεν διακρίνονται από τους συνομηλίκους τους. Για παράδειγμα, μια μετα-ανάλυση από τους Rossiter και Sharpe (2001) βρήκε ότι η διαφορά μεταξύ των αδελφών με νοητική αναπηρία και των τυπικά αναπτυσσόμενων αδελφών όσον αφορά την ψυχολογική προσαρμογή ήταν μικρή (μέγεθος επίδρασης = -.03). Οι ερευνητές έχουν επίσης αναφέρει για τον θετικό αντίκτυπο του να μεγαλώνεις με έναν αδελφό ή μια αδελφή με αναπηρία. Συγκεκριμένα, τα αδέρφια των παιδιών με αναπηρίες έδειξαν αυξημένη ανοχή στις διαφορές, υψηλότερα επίπεδα ενσυναίσθησης, περισσότερη ωριμότητα, μεγαλύτερη αίσθηση ευθύνης, περισσότερη αυτοπεποίθηση και μεγαλύτερη εκτίμηση της υγείας και της νοημοσύνης τους από αδέρφια παιδιών χωρίς αναπηρία (Begum & Blacher, 2011). Τα παραπάνω εξηγούν και γιατί στην παρούσα έρευνα η συναισθηματική και υλική στήριξη ήταν μικρότερη.

Σημαντικό εύρημα αποτέλεσε και η υψηλότερη αντιζηλία αναφορικά με την αγάπη του πατέρα των αδελφών με νοητική αναπηρία συγκριτικά με τα αδέρφια χωρίς αναπηρία. Σε έρευνα που σύγκρινε αδέρφια τυπικής ανάπτυξης και αδέρφια που το ένα παιδί αντιμετώπιζε κάποια νοητική αναπηρία (ηλικίας κάτω των δέκα ετών), παρατηρήθηκε ότι τα αδέρφια τυπικής ανάπτυξης παρουσιάζουν μεγαλύτερα επίπεδα στήριξης μεταξύ τους και λιγότερες συμπεριφορές αντιζηλίας, ίσως λόγω του γεγονότος ότι οι γονείς τείνουν να δείχνουν περισσότερη προσοχή στο παιδί με νοητική αναπηρία. Παρόλα αυτά, οι ερευνητές αναφέρουν ότι η έκφραση αρνητικών συμπεριφορών από τα αδέρφια τυπικής ανάπτυξης μειώνεται με την πάροδο του χρόνου (Neece et al, 2010).

Αξιοσημείωτο είναι και το γεγονός ότι τα τυπικά ενήλικα αδέρφια που έχουν αδελφό με βαριά νοητική αναπηρία παρουσίασαν χαμηλότερα επίπεδα ζεστασιάς, ομοιότητας, οικειότητας και υλικής στήριξης, ίσως εξαιτίας των χαρακτηριστικών της βαριάς αναπηρίας. Όμως φαίνεται ότι τα άτομα με μεγαλύτερα επίπεδα νοητικής αναπηρίας, επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό τα παιδιά με τυπική ανάπτυξη, ιδιαίτερα στον τρόπο που αντιμετωπίζουν όλα τα άτομα με νοητικές αναπηρίες, καθιστώντας τα πιο ανεκτικά και με μεγαλύτερη προσαρμογή (Petalas et al, 2009). Σύμφωνα με τους Kaminsky και Dewey (2001), τα νοητικά ανάπηρα παιδιά και τα αδέρφια τους έχουν σχέσεις οι οποίες τείνουν να έχουν λιγότερη οικειότητα, λιγότερη φιλοκοινωνική συμπεριφορά και λιγότερη αμεσότητα (Kaminsky & Dewey, 2001). Η έρευνα δείχνει ότι τα άτομα με νοητική αναπηρία περνούν λιγότερο χρόνο με τα αδέρφια τους σε σύγκριση

με τυπικά αναπτυσσόμενα αδέρφια (Dyson, 1999 ·Hastings, 2007 ·Kaminsky & Dewey, 2001· Tsao et al., 2012).

Παρόλα αυτά υψηλότερο επίπεδο συγκρούσεων-καυγάδων παρατηρήθηκε μεταξύ αδελφών όπου υπάρχει παιδί με ήπια νοητική αναπηρία. Διαφαίνεται δηλαδή ότι το υψηλό επίπεδο νοητικής αναπηρίας λειτουργεί αρνητικά στις αδελφικές σχέσεις, όχι όμως στον βαθμό που να δημιουργεί συγκρούσεις. Αυτό είναι επίσης αναμενόμενο, καθώς πολλές μελέτες δείχνουν ότι τα παιδιά με ήπια αναπηρία δεν διαχωρίζονται από τα αδέρφια τους μέσα στην οικογένεια, με αποτέλεσμα μεγαλύτερη αλληλεπίδραση αλλά και περισσότερες συγκρούσεις, ιδιαίτερα κατά την διάρκεια της εφηβείας (Begum & Blacher, 2011).

Ωστόσο, θα ήταν χρήσιμο να γνωρίζουμε εάν ή πώς αλλάζει αυτή η αρνητική επίδραση στη διάρκεια της ζωής αυτών των αδελφών. Για παράδειγμα, σε νεαρή ηλικία τα αδέρφια μπορεί να βιώσουν αυξημένο άγχος λόγω των αυξημένων προβλημάτων συμπεριφοράς του παιδιού με νοητική αναπηρία, ενώ αργότερα στη ζωή μπορεί να βιώσουν αυξημένο άγχος από τις μεγαλύτερες απαιτήσεις και ευθύνες για τη φροντίδα των αδελφών καθώς οι γονείς τους εισέρχονται σε μεταγενέστερα στάδια της ζωής (Greenberg et al, 1999 ·Seltzer et al, 2005).

Οι Findler και Vardi (2009), περιγράφουν μοτίβα που υποδηλώνουν τα θετικά αποτελέσματα σε έναν αδελφό όταν ο αδελφός τους ή αδελφή τους έχει νοητική αναπηρία. Χαρακτηρίζοντας τη μελέτη τους ως μελέτη της ανάπτυξης, αυτή η έρευνα απομακρύνθηκε από μοντέλα που βασίζονται στην ψυχοπαθολογία. Οι συγγραφείς εξέτασαν το επίπεδο της θεραπείας/προτίμησης των γονέων, το άγχος και τους πόρους αντιμετώπισης όσον αφορά την αυτοδιαφοροποίηση. Τα αποτελέσματά τους είναι εντυπωσιακά, καθώς προτείνουν μεγαλύτερη ευθύνη, περισσότερη ευαισθησία και περισσότερη προσωπική δύναμη σε εφήβους που έχουν αδέρφια με νοητική αναπηρία (Findler & Vardi, 2009).

Ο Shivers βρήκε λίγες διαφορές στην ανάπτυξη αδελφών με παιδί που παρουσιάζει νοητική αναπηρία στην οικογένεια και στην ανάπτυξη τυπικών αδελφών. Τα αδέρφια παιδιών με νοητική αναπηρία δεν ήταν πιο συμπονετικά, όπως κάποιοι έχουν θεωρήσει. Αντίθετα, τα δεδομένα έδειξαν ότι τα αδέρφια ήταν πιο πιθανό να αισθάνονται άγχος σχετικά με τον αδελφό ή την αδελφή τους εάν ο αδελφός είχε νοητική αναπηρία. Άλλα αποτελέσματα έχουν ρίξει φως και στη δυναμική της οικογένειας στο παιχνίδι. Αυτά τα

στοιχεία έδειχναν ότι τα τυπικά παιδιά σε οικογένειες με παιδί με νοητική αναπηρία είναι πολύ πιο επιρρεπή στις στάσεις των γονέων για την ανάπτυξή τους (Shivers, 2013).

Από την μελέτη αναδείχθηκε επίσης, ότι στην περίπτωση που ο/η αδελφός/ή έχει νοητική αναπηρία οι απόψεις των ερωτηθέντων διαφοροποιούνται. Συγκεκριμένα, στις περιπτώσεις αδελφού με νοητική αναπηρία ο οποίος έχει γεννηθεί 2ος/η υπάρχει σε μεγαλύτερο βαθμό ζεστασιά, ομοιότητα, οικειότητα, στοργή και αποδοχή μεταξύ τους και γνώση. Επίσης παρουσιάζεται περισσότερη συναισθηματική στήριξη σε παιδιά με νοητική αναπηρία που είναι μικρότερα, δηλαδή έχουν γεννηθεί σε 4η ή μεγαλύτερη σειρά αδελφών. Ακόμη, όταν ο αδελφός έχει νοητική αναπηρία παρατηρήθηκε ότι όσο μεγαλύτερη διαφορά ηλικίας υπάρχει μεταξύ των αδελφών τόσο μικρότερη είναι σε γενικές γραμμές η αντιζηλία για την αγάπη της μητέρας ή του πατέρα. Σε αντίστοιχο συμπέρασμα καταλήγει και η έρευνα κέντρου αυτισμού (Centre for Autism, 2020), που μάλιστα τονίζει, ότι όσο μεγαλύτερος είναι ο αδελφός/ή τυπικής ανάπτυξης, τόσο υψηλότερα επίπεδα συναισθηματικής στήριξης εκφράζει. Αντίστοιχα ευρήματα υπάρχουν και από τους Dyke, Mulroy και Leonard (2009), οι οποίοι μάλιστα αναφέρουν ότι όχι μόνο η διαφορά της ηλικίας των αδελφών αλλά και η αύξηση της διαφοράς ηλικίας συμβάλλει στην μεγαλύτερη δεκτικότητα του αδελφού τυπικής ανάπτυξης και σε μικρότερο αριθμό συγκρούσεων λόγω αντιζηλίας ή άλλων διεκδικήσεων (Dyke, P., Mulroy, S., & Leonard, H., 2009). Παρόλα αυτά, η αύξηση της ηλικίας του αδελφού/ής τυπικής ανάπτυξης, συνδέθηκε με λιγότερες αλληλεπιδράσεις κατά το παιχνίδι. Στην έρευνα που παρουσιάστηκε παραπάνω (Centre for Autism, 2020), ο αριθμός παιδιών στην οικογένεια έπαιξε σημαντικό ρόλο στο επίπεδο συναισθηματικής στήριξης, αλλά στην έρευνα δεν αναφέρθηκε η σειρά του παιδιού με νοητικό πρόβλημα. Επιπλέον οι Dyke, Mulroy και Leonard (2009), επίσης τονίζουν ότι μεγάλο ρόλο παίζει ο αριθμός των παιδιών στην οικογένεια και όχι η σειρά γέννησης των παιδιών.

Για τους έφηβους με τυπική ανάπτυξη, οι μητέρες στην έρευνα του Felson, (1983) ανέφεραν περισσότερες διαφορές κατάστασης/δύναμης όταν το αδελφάκι με νοητική αναπηρία ήταν μικρότερο από ό,τι όταν ήταν μεγαλύτερο. Είναι πιθανό ότι το να έχει το παιδί τυπικής ανάπτυξης ένα μικρότερο αδελφάκι, σχετίζεται με περισσότερες διαφορές θέσης/δύναμης λόγω της αυξημένης σύγκρουσης που εμφανίζεται για απτά αγαθά (π.χ. παιχνίδια) και δουλειές στις δυάδες (Felson, 1983). Για τους εφήβους με νοητική αναπηρία, η σειρά γέννησης δεν επηρέασε την κατάσταση/ισχύ στην αδελφική σχέση (Begum & Blacher, 2011). Αυτό δεν συνάδει με προηγούμενη μελέτη των Bischoff &

Tingstrom (1991), η οποία ανέφερε περισσότερες διαφορές θέσης/δύναμης μεταξύ των παιδιών με αναπηρίες και του μικρότερου αδελφού τους.

Ένα ακόμη συμπέρασμα της παρούσας έρευνας είναι ότι σε παιδιά που υπάρχουν συννοσηρές διαταραχές εκτός της νοητικής αναπηρίας, υπάρχει μεταξύ αδελφών σε μικρότερο βαθμό ζεστασιά, ομοιότητα, οικειότητα, στοργή, θαυμασμός, υλική στήριξη, αποδοχή και γνώση. Δηλαδή η ύπαρξη επιπλέον διαταραχών σε άτομα με νοητική αναπηρία φαίνεται να δρα αρνητικά στο βαθμό της σχέσης μεταξύ των αδελφών. Όπως αναφέρουν οι Marquis, McGrail, και Hayes, (2019), οι σχέσεις μεταξύ αδελφών τυπικής ανάπτυξης και με κάποιο νοητικό πρόβλημα, επηρεάζεται από πολλούς παράγοντες, όπως οι σχέσεις μέσα στην οικογένεια, το φύλο των παιδιών αλλά ακόμα και τη μορφή της νοητικής αναπηρίας. Είναι λοιπόν αναμενόμενο, όταν υπάρχουν συννοσηρότητες, η κατάσταση να γίνεται ακόμα πιο πολύπλοκη και να απαιτεί περισσότερη προσοχή από τους γονείς, ή την εμφάνιση μιας πιο βαριάς κλινικής κατάστασης. Ένα άλλο θέμα που διαφαίνεται σε τέτοιες περιπτώσεις είναι η επίδραση στη συναισθηματική κατάσταση των παιδιών με τυπική ανάπτυξη, λόγω συμπεριφορών των γονέων (Burke & Fujiura, 2013), η οποία επηρεάζεται αρνητικά, όσο μεγαλύτερο πρόβλημα παρουσιάζει ο αδελφός/ή με νοητική αναπηρία. Σαν αποτέλεσμα είναι αναμενόμενο ότι η ύπαρξη επιπλέον διαταραχών επηρεάζει ακόμα πιο αρνητικά τη συναισθηματική κατάσταση των παιδιών με τυπική ανάπτυξη και το επίπεδο αποδοχής της αδελφικής σχέσης.

4.2 Συμπεράσματα

Στο σύνολο του δείγματος ο θαυμασμός, η στοργή και η αποδοχή μεταξύ των αδελφών ήταν υψηλή και μέτρια προς υψηλή η μεταξύ τους γνώση. Η συναισθηματική και υλική στήριξη ανάμεσα στα αδέρφια είτε τυπικής ανάπτυξης είτε με νοητική αναπηρία παρατηρήθηκε σε μέτριο βαθμό, όπως και η οικειότητα, ενώ η ομοιότητα σε μικρό. Τέλος, χαμηλά ήταν τα επίπεδα συγκρούσεων και αντιζηλίας.

Αναφορικά με το 1^ο ερευνητικό ερώτημα, στις περιπτώσεις όπου ο αδελφός έχει νοητική αναπηρία, παρατηρήθηκαν υψηλότερα επίπεδα στοργής, θαυμασμού, αποδοχής, λιγότεροι καυγάδες αλλά ταυτόχρονα χαμηλότερη συναισθηματική-υλική στήριξη και πιο μεγάλη αντιζηλία για την αγάπη του πατέρα συγκριτικά με τον αδελφό τυπικής ανάπτυξης.

Επιπλέον, σχετικά με το 2^ο ερευνητικό ερώτημα φάνηκε να επηρεάζει το επίπεδο της νοητικής αναπηρίας την αδελφική σχέση. Συγκεκριμένα, διαπιστώθηκε ότι το υψηλό επίπεδο νοητικής αναπηρίας λειτούργησε αρνητικά στις αδελφικές σχέσεις, όσον αφορά

την ζεστασιά, την ομοιότητα, την οικειότητα και την υλική στήριξη, όχι όμως στον βαθμό που να δημιουργεί συγκρούσεις, οι οποίες είναι αξιοσημείωτο να αναφερθεί ότι παρατηρήθηκαν σε παιδιά με ήπια νοητική αναπηρία.

Ακόμη, σχετικά με τη σειρά γέννησης και τη διαφορά ηλικίας, δηλαδή τους δημογραφικούς παράγοντες που μελετήθηκαν σύμφωνα με το 3^ο ερευνητικό ερώτημα, διαφαίνεται ότι στις περιπτώσεις αδελφού με νοητική αναπηρία μικρότερης ηλικίας παρατηρήθηκε μεγαλύτερη ζεστασιά, ομοιότητα, οικειότητα, στοργή, αποδοχή, γνώση και συναισθηματική στήριξη και μικρότερη αντιζηλία.

Τέλος, σύμφωνα με το 4^ο ερευνητικό ερώτημα, διαπιστώθηκε ότι η ύπαρξη επιπλέον διαταραχών σε άτομα με νοητική αναπηρία φαίνεται να δρα αρνητικά στο βαθμό της σχέσης μεταξύ των αδελφών. Συγκεκριμένα, σε νοητικά ανάπηρα άτομα όπου υπάρχουν συννοσηρές διαταραχές υπάρχει μεταξύ αδελφών σε μικρότερο βαθμό ζεστασιά, ομοιότητα, οικειότητα, στοργή, θαυμασμός, υλική στήριξη, αποδοχή και γνώση.

4.3 Περιορισμοί

Τα αποτελέσματα της έρευνας δεν δύναται να γενικευτούν για παραπλήσιο δείγμα, δηλαδή για γυναίκες, μέσης ηλικίας 34 ετών, υψηλού μορφωτικού επιπέδου τουλάχιστον τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, που ήταν το 1^ο ή το 2^ο παιδί και έχουν αδελφό αντίστοιχα πρωτότοκο ή δευτερότοκο μέσης ηλικίας 32 ετών. Επίσης τα αποτελέσματα αναφέρονται γενικότερα για αδέρφια που έχουν μέτριο προς υψηλό επίπεδο σχέσεων, χωρίς ιδιαίτερες συγκρούσεις. Ακόμη, στο δείγμα των συμμετεχόντων που είχαν αδελφό με νοητική αναπηρία, παρατηρήθηκαν και άλλες διαταραχές όπως αυτισμός και σύνδρομο Down. Επιπλέον περιορισμό αποτελεί το μικρό μέγεθος που έχει το δείγμα, με αποτέλεσμα να μην είναι επαρκές για τη χρήση παραμετρικών ελέγχων με την απαραίτητη στατιστικά ισχύ. Ακόμη, δεν υπήρξε και ισόποση εκπροσώπηση μεταξύ των συμμετεχόντων που είχαν αδελφό τυπικής ανάπτυξης και αυτών που είχαν αδελφό με νοητική αναπηρία. Τέλος, η έρευνα δεν είναι πειραματική δηλαδή δεν έχει πραγματοποιηθεί εξομοίωση των 2 δειγμάτων για εξάλειψη τυχόν εξωγενών παραγόντων που επηρεάζουν τις μετρήσεις. Επίσης η πολλαπλή ύπαρξη συννοσηροτήτων, δυσκολεύει την γενίκευση των συγκεκριμένων αποτελεσμάτων.

4.4 Συνέπειες της Έρευνας στην Ειδική Αγωγή και Αποκατάσταση

Διαφαίνεται ότι στις περιπτώσεις παιδιών που έχουν αδελφό με νοητική αναπηρία πρέπει να δοθεί μεγαλύτερη συναισθηματική στήριξη. Οι εκπαιδευτικοί είτε ειδικής είτε γενικής αγωγής, πρέπει να στηρίζουν συναισθηματικά τον τυπικό αδελφό με στόχο την απομάκρυνση των αρνητικών του σκέψεων και συναισθημάτων, όπως είναι η ενοχή, το άγχος και η πίεση που νιώθει για τον ρόλο του προστάτη που έχει επωμιστεί. Ιδιαίτερη στήριξη μάλιστα πρέπει να δοθεί στις περιπτώσεις όπου υπάρχει υψηλό επίπεδο νοητικής αναπηρίας, σε παιδιά μεγαλύτερης ηλικίας και σε παιδιά όπου εντοπίζονται συννοσηρές διαταραχές. Η συμμετοχή των αδελφών στη θεραπεία των νοητικά ανάπηρων παιδιών μπορεί να είναι επωφελής για την αύξηση της κοινωνικής υποστήριξης μέσα στη σχέση. Μπορεί επίσης να χρησιμεύσει για την αύξηση των θετικών αλληλεπιδράσεων μεταξύ των αδελφών, ενώ παράλληλα μειώνεται η συχνότητα αρνητικών αλληλεπιδράσεων. Οι εκπαιδευτικοί οφείλουν να ενισχύσουν τις σχέσεις των αδελφών, γεγονός που φαίνεται να είναι ένα κλειδί στην προσπάθεια βελτίωσης της οικογενειακής υγείας. Για παράδειγμα, οι θετικές σχέσεις έχουν βρεθεί ότι είναι ρυθμιστικές κατά του άγχους και του στρες για αδέρφια παιδιών στο φάσμα του αυτισμού (Pollard et al., 2013). Μία από τις προκλήσεις του παιδιού με νοητική αναπηρία είναι ο εντοπισμός της κατάλληλης στρατηγικής για την αντιμετώπιση κάθε επιπέδου συμπτωμάτων. Όπως φάνηκε και στο θεωρητικό μέρος, οι ειδικοί προτείνουν να αξιολογηθούν προσεκτικά οι τρόποι που μπορεί η οικογένεια να συμμετέχει στην προσαρμογή της θεραπείας στις διαφορετικές ανάγκες των παιδιών με υψηλή λειτουργικότητα έναντι χαμηλής λειτουργικότητας. Τα αδέρφια βοηθούν στη διαμόρφωση εμπειριών και ευκαιριών μάθησης στην οικογένεια, οι οποίες μπορούν να βοηθήσουν τα παιδιά με νοητική αναπηρία να αναπτύξουν κοινωνικές δεξιότητες και εμπειρίες, μέσα από την επεξεργασία της σχέσης που αναπτύσσεται μεταξύ τους. Για να συμβεί αυτό, οι εκπαιδευτικοί πρέπει να επιμορφωθούν σε διάφορα εκπαιδευτικά προγράμματα σχετικά με τη νοητική αναπηρία και τα χαρακτηριστικά της, καθώς και τις προεκτάσεις στον ψυχισμό του τυπικού αδελφού και της οικογένειας γενικότερα. Ο απώτερος στόχος των επιμορφώσεων θα είναι οι εκπαιδευτικοί να μιλούν στα παιδιά για τη νοητική αναπηρία, τα είδη και τα χαρακτηριστικά που μπορεί να φέρει ένα παιδί, προκειμένου να υπάρχει ευκολότερη ένταξη και κοινωνικοποίηση του ανάπηρου ατόμου αλλά και του τυπικού αδελφού, ο οποίος όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, συχνά βιώνει κοινωνικό στιγματισμό.

Τα ευρήματα αυτής της μελέτης θα πρέπει να είναι ενθαρρυντικά για τους παρόχους υπηρεσιών και για τις παρεμβάσεις σε παιδιά τυπικής ανάπτυξης με προβλήματα συμπεριφοράς, τα οποία αποδίδονται στην ύπαρξη αδελφών με νοητική αναπηρία. Η έρευνα προτείνει τα θετικά αποτελέσματα είναι πιο πιθανά για αδέρφια παιδιών με νοητική αναπηρία που δεν έχουν επίσης κλινικά σημαντικά προβλήματα συμπεριφοράς, παρά για αδέρφια παιδιών χωρίς νοητική αναπηρία από μόνα τους.

Αυτό που αρχικά φαίνεται να είναι απόδειξη ότι ένα παιδί με νοητική αναπηρία έχει αρνητικό αντίκτυπο στα αδέρφια του, κάτι που συνάδει με τις παραδοσιακές απόψεις στη βιβλιογραφία, μπορεί να είναι εσφαλμένη αντίληψη. Στην ανάλυσή μας διαπιστώσαμε ότι τα προβλήματα νοητικής αναπηρίας του παιδιού είχαν αρνητικό αντίκτυπο στα αδέρφια, όταν υπήρχαν και άλλες συννοσηρότητες. Ένας στόχος για τους μελλοντικούς ερευνητές θα ήταν να διακρίνουν πώς μπορούν να λειτουργήσουν οι προστατευτικοί παράγοντες για να μετριάσουν την παρουσία προβλημάτων συμπεριφοράς στα παιδιά, όταν τα αδέρφια τους έχουν ήπια νοητική αναπηρία, ώστε η αδελφική σχέση να είναι παρόμοια με των αδελφών τυπικής ανάπτυξης.

Η συγκεκριμένη έρευνα συνεισφέρει στην απομάκρυνση της ιδέας ότι ένα παιδί με νοητική αναπηρία στην οικογένεια είναι ένας de facto παράγοντας κινδύνου για όλους στην οικογένεια. Σίγουρα, είναι απαραίτητη η ανάπτυξη πιο εξελιγμένων εμπειρικών τεχνικών για να ενισχύσουν την έρευνα σε αυτόν τον τομέα. Σύμφωνα με την τρέχουσα έρευνα, τα αδέρφια ατόμων με νοητικές αναπηρίες φαίνεται να έχουν αναπτυξιακές τροχιές που είναι μοναδικές σε ορισμένες περιπτώσεις και αναμενόμενες σε άλλες.

4.5 Προτάσεις για Μελλοντική Έρευνα

Καθώς στην Ελλάδα η έρευνα αναφορικά με τις αδελφικές σχέσεις είναι αρκετά περιορισμένη, προτείνεται μελλοντικά να μελετηθούν οι αδελφικές σχέσεις ατόμων με και χωρίς νοητική αναπηρία σε όλες τις ηλικιακές ομάδες ξεχωριστά. Στόχος είναι να διαπιστωθούν οι διαφορές που υπάρχουν αναλογικά με την ηλικία και να διερευνηθούν οι μεταβλητές που επηρεάζουν την αδελφική σχέση, οι οποίες έχει διαπιστωθεί ότι είναι ποικίλες. Επίσης, σημαντικό θα ήταν σε μελλοντική έρευνα να εξεταστούν συγκριτικά και άλλες αναπηρίες ως προς την αδελφική σχέση, όπως ο αυτισμός και το σύνδρομο Down, προκειμένου να διαπιστωθούν τα ποιοτικά χαρακτηριστικά της κάθε αναπηρίας, τα οποία συνδέονται, επηρεάζουν και μεταβάλλουν τη σχέση μεταξύ αδελφών.

Βιβλιογραφία

- Ali, M.B.M., & Sarullah, S. (2010). Typical Siblings' acceptance of siblings with special needs. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 9,517-521.
- Angell, M. E., Meadan, H., & Stoner, J. B. (2012). Experiences of Siblings of Individuals with Autism Spectrum Disorders. *Autism Research and Treatment*, 2012, 1–11. Doi: 10.1155/2012/949586.
- Appelbaum, P. S. (2007). Assessment of patients' competence to consent to treatment. *The New England Journal of Medicine*, 357(18), 1834-1840.
- Badger, A. (1988). The brothers and sisters' group: A group for siblings of children with physical disabilities. *Groupwork*, 1(3), 262-268. Doi: 10.1921/gpwk.v1i3.1380.
- Bagenholm, A., & Gillberg, C. (1991). Psychosocial effects on siblings of children with autism and mental retardation: A population-based study. *Journal of Mental Deficiency Research*, 35, 291–307.
- Bank, L., Patterson, G., & Reid, J. (1996). Negative sibling interaction patterns as predictors of later adjustment problems in adolescent and young males. In G. H. Brody (Ed.), *Sibling relationships: Their causes and consequences*. Norwood. Ablex Publishing Corporation
- Bedford, H. V. (1989). Ambivalence in adult sibling relationships. *Journal of Family Issues*, 10, 211 - 224.
- Bedford, V., & Volling, B. (2004). A dynamic ecological systems perspective on emotion regulation development within the sibling relationship. In F. Lang & K. Fingerman (Eds.), *Growing together: Personal relationships across the lifespan* (pp. 76–101). New York: Cambridge University Press.
- Begum, G., & Blacher, J. (2011). The sibling relationship of adolescents with and without intellectual disabilities. *Research in Developmental Disabilities*, 32, 1580-1588. Doi: 10.1016/j.ridd.2011.01.056.
- Begun, A. L. (1989). Sibling relationships involving developmentally disabled people. *American Journal on Mental Retardation*, 93(5), 566–574.
- Βελιβασάκη, Γ., & Τσιβαλιού, Α. (2007). Βοηθητική τεχνολογία προγράμματος σπουδών για μαθητές με ελαφρά νοητική καθυστέρησης (Μεταπτυχιακή εργασία). Ανακτήθηκε από: <https://nemertes.lis.upatras.gr/jspui/handle/10889/615>.
- Bischoff, L. G., & Tingstrom, D. H. (1991). Siblings of children with disabilities: Psychological and behavioral characteristics. *Counseling Psychology Quarterly Special Issue: Disability and the Family: Research, Theory and Practice*, 4, 311–321.
- Boer, F., & Dunn, J. (Eds.). (1992). *Children's sibling relationships: Developmental and clinical issues*. Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Boll, T., Ferring, D., & Filipp, S.H. (2003). Perceived Parental Differential Treatment in Middle Adulthood: Curvilinear Relations With Individuals' Experienced Relationship Quality to Sibling and Parents. *Journal of Family Psychology*, 17(4), 472–487. Doi: 10.1037/0893-3200.17.4.472.

- Bowerman, C. E., & Dobash, R. M. (1974). Structural variations in inter - sibling affect. *Journal of Marriage and Family*, 36(1), 48 - 54. Doi: 10.2307/350993.
- Brady, A.M. (2017). *Siblings of Adults with Intellectual Disabilities: Their Perspectives On Guardianship and Its Alternatives*. Utah State University.
- Breslau, N., Weitzman, M., & Messenger, K. (1981). Psychologic Functioning of Siblings of Disabled Children. *Pediatric*, 67(3), 344-353.
- Brody, G. H. (Ed.). (1996). *Sibling relationships: Their causes and consequences*. Norwood, NJ: Ablex.
- Brody, G. H. (1998). Sibling relationship quality: its causes and consequences. *Annual Review of Psychology*, 49(1), 1-24. Doi: 10.1146/annurev.psych.49.1.1.
- Brody, G. H., & Shaffer D. R. (1982). Contributions of parents and peers to children's moral socialization. *Developmental Review*, 2, 31-75.
- Brody, G. H., Stoneman, Z., & McCoy, J. K. (1992). Associations of maternal and paternal direct and differential behavior with sibling relationships: Contemporaneous and longitudinal analyses. *Child Development*, 63, 82- 92.
- Brody, G. H., Stoneman, Z., & McCoy, J. K. (1994). Contributions of family relationships and child temperaments to longitudinal variations in sibling relationship quality and sibling relationship styles. *Journal of Family Psychology*, 8(3), 274 - 286.
- Brody, L. R., Copeland, A. P., Sutton, L. S., Richardson, D. R., & Guyer, M. (1998). Mommy and daddy like you best: Perceived family favoritism in relation to affect, adjustment and family process. *Journal of Family Therapy*, 20, 269- 291. Doi: 10.1111/1467-6427.00087.
- Buhrmester, D., & Furman, W. (1990). Perceptions of sibling relationships during middle childhood and adolescence. *Child Development*, 61, 1387-1398.
- Burbidge, J., & Minnes, P. (2014). Relationship quality in adult siblings with and without developmental disabilities. *Family Relations*, 63(1), 148-162. Doi: 10.1111/fare.12047.
- Burke, M.M., & Fujiura G.T. . (2013). Using the survey of income and program participation to compare the physical health of non-caregivers to caregivers of individuals with intellectual and developmental disabilities. *International Review of Research in Developmental Disabilities*, 45, pp. 257-280.
- Bush, J. E., & Ehrenberg, M. F. (2003). Young persons perspectives on the influence of family transitions on sibling relationships. *Journal of Divorce & Remarriage*, 39(3 - 4), 1-35. Doi: 10.1300/J087v39n03_01.
- Γαλάνης (2012). Εγκυρότητα και αξιοπιστία των ερωτηματολογίων στις επιδημιολογικές μελέτες. *Εφαρμοσμένη Ιατρική Έρευνα*.
- Caspi, J. (2011). *Sibling aggression: Assessment and treatment*. New York: Springer.
- Centre for Autism. (2020). *Autism and Siblings Volume 2*. Middletown: Centre for Autism Research Bulletin Issue No. 33. Available at: <https://www.middletownautism.com/files/uploads/0a4a5b917bdea85f3d3064c26ab b0824.pdf>.

- Cicirelli, V. G. (1980). A comparison of college women's feelings toward their siblings and parents. *Journal of Marriage and Family*, 42(1), 111 - 118. Doi: 10.2307/351939.
- Cicirelli, V. G. (1982). Sibling influence throughout the lifespan. In M. E. Lamb & B. Sutton-Smith (Eds.), *Sibling relationships: Their nature and significance across the lifespan* (pp. 267–284). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Cicirelli, V. G. (1989). Feelings of attachment to siblings and well - being in later life. *Psychology and Aging*, 4(2), 211 - 216. Doi: 10.1037/0882-7974.4.2.211.
- Cicirelli, V. G. (1991). Sibling relations in adulthood. *Marriage & Family Review*, 16(3-4), 291-310. Doi: 10.1300/J002v16n03_05.
- Cicirelli, V. G. (1996). Sibling relationships in middle and old age. In G. H. Brody (Ed.), *Sibling relationships: Their causes and consequences* (pp. 47–73). Ablex Publishing.
- Cleveland, D.W., & Miller, N. (1977). Attitudes and life commitments of older siblings of mentally retarded adults: an exploratory study. *Mental Retardation*, 15, 38–41.
- Conger, K. J., & Little, W. M. (2010). Sibling relationships during the transition to adulthood. *Child Development Perspectives*, 4, 87-94. Doi: 10.1111/j.1750-8606.2010.00123.x.
- Conger, R. D., Conger, K. J., & Martin, M. J. (2010). Socioeconomic status, family processes, and individual development. *Journal of Marriage and Family*, 72(3), 685-704. Doi: 10.1111/j.1741-3737.2010.00725. x.
- Connidis, I. A. (1994). Sibling support in older age. *Journal of Gerontology*, 49(6), 309 - 317. Doi: 10.1093/geronj/49.6.s309.
- Crnic, K. A., Friedrich, W. N., & Greenberg, M. T. (1983). Adaptation of families with mentally retarded children: A model of stress, coping, and family ecology. *American journal of mental deficiency*, 88(2), 125-138.
- Dallas, E., Stevenson, J., & McGurk, H. (1993). Cerebral-palsied Children's Interactions with Siblings-II. Interactional Structure. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 34(5), 649–671. Doi: 10.1111/j.1469-7610.1993.tb01063.x.
- Desautels, M. (2008). *Simbling Relationships*. University of Birmingham
- Diener, M., Anderson, L., Wright, C., & Dunn, L. (2014). Sibling Relationships of Children with Autism Spectrum Disorder in the Context of Everyday Life and a Strength-Based Program. *Journal of Child and Family Studies*, 24(4).
- Doody, M. A., Hastings, R. P., O'Neil, I S., & Grey, I. M. (2010). Sibling relationships in adults who have siblings with or without intellectual disabilities. *Research in Developmental Disabilities*, 31(1), 224-31. Doi: 10.1016/j.ridd.2009.09.007.
- Dunn, J. (1983). Sibling relationships in early childhood. *Child Development*, 54(4), 787–811. Doi: 10.2307/1129886.
- Dunn, J. (1992). Sibling and development. *Current Direction in Psychological Science*, 1(1), 6-9. Doi: 10.1111/1467-8721.ep10767741.

- Dunn, J. (1995). Children as psychologists: The later correlates of individual differences in understanding of emotions and other minds. *Cognition and Emotion*, 9(2-3), 187–201. Doi: 10.1080/02699939508409008.
- Dunn, J. (1999). Making sense of the social world: Mindreading, emotion and relationships. In P. D. Zelazo, J. W. Astington, & D. R. Olson (Eds.), *Developing theories of intention, social understanding and self control* (pp. 229–242). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Dunn, J. (2000). State of the art: Siblings. *The Psychologist*, 13, 244–248.
- Dunn, J., & Munn, P. (1986). Sibling quarrels and maternal intervention: individual differences in understanding and aggression. *J. Child Psychology Psychiatry*, 27, 583–95. Doi: 10.1111/j.1469-7610.1986.tb00184.x.
- Dyke, P., Mulroy, S., & Leonard, H. (2009). Siblings of children with disabilities: challenges and opportunities. *Acta Paediatrica*, 98.
- Dyson, L. L. (1999). The psychosocial functioning of school-age children who have siblings with developmental disabilities. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 20(2), 253-271.
- Eisenberg, L., Baker, B. L., & Blacher, J. (1998). Siblings of children with mental retardation living at home or in residential placement. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 39(3), 355 - 363. Doi: 10.1111/1469-7610.00331.
- Faux, S.A. (1991). Sibling relationships in families with congenitally impaired children. *Journal of Pediatric Nursing*, 6(3), 175-184.
- Feinberg, M. E., & Hetherington, E. M. (2000). Sibling differentiation in adolescence: Implications for behavioral genetic theory. *Child Development*, 71(6), 1512 - 1524.
- Findler, L., & Vardi, A. (2009). Psychological growth among siblings of children with and without intellectual disabilities. *Intellectual and Developmental Disabilities*, 47(1), 1–12.
- Finzi - Datton, R., & Cohen, O. (2010). Young adult sibling relations: The effects of perceived parental favoritism and narcissism. *The Journal of Psychology*, 145(1), 1-22. Doi: 10.1080/00223980.2010.528073.
- Fisman, S., Wolf, L., Ellison, D., Gillis, B., Freeman, T., & Szatmari, P. (1996). Risk and protective factors affecting the adjustment of siblings of children with chronic disabilities. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 35(11), 1532–1541. Doi: 10.1097/00004583-199611000-00023.
- Floyd, F. J., Costigan, C. L., & Richardson, S. S. (2016). Sibling relationships in adolescence and early adulthood with people who have intellectual disability. *American Journal on Intellectual and Developmental Disabilities*, 121(95), 383-397. Doi: 10.1352/1944-7558-121.5.383.
- Floyd, K. (1995). Gender and closeness among friends and siblings. *Journal of Psychology*, 129, 193 – 202. Doi: 10.1080/00223980.1995.9914958.
- Floyd, K. (1996). Communicating closeness among siblings: An application of the gendered closeness perspective. *Communication Research Reports*, 13(1), 27 - 34. Doi: <https://doi.org/10.1080/08824099609362067>.

- Fortuna, K., Roisman, G. I., Haydon, K. C., Groh, A. M., & Holland, A. S. (2011). Attachment states of mind and the quality of young adults' sibling relationships. *Developmental Psychology*, 47(5), 1366 - 1373.
- Freedman, R. I., Krauss, M. W., & Seltzer, M. M. (1997). Aging Parents' Residential Plans for Adult Children With Mental Retardation. *Mental Retardation*, 35(2), 114–123. Doi: 10.1352/0047-6765(1997)035%3C0114:APRPFA%3E2.0.CO;2.
- Furman, W., & Buhrmester, D. (1985). Children's perceptions of the qualities of sibling relationships. *Child Development*, 56(2), 448-461. Doi: 10.2307/1129733.
- Gath, A. (1974). Sibling reactions to mental handicap: A comparison of the brothers and sisters of mongol children. *Journal of child psychology and psychiatry*, 15(3), 187-198.
- Gath, A., & Gumlev, D. (1987). Retarded children and their siblings. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 28(5), 715-730. Doi: 10.1111/j.1469-7610.1987.tb01554.x.
- Gibbs, B. (1993). Providing support to sisters and brothers of children with disabilities. In G. H. S. Singer, & L. E. Powers (Eds.), *Families, disability, and empowerment* (pp. 343-363). Baltimore: Paul H. Brookes.
- Goetting, A. (1986). The developmental tasks of siblingship over the life cycle. *Journal of Marriage and the Family*, 48(4), 703-714. Doi: 10.2307/352563.
- Gold, D. T. (1989). Sibling relations in old age: A typology. *International Journal of Aging and Human Development*, 28(1), 37-51. Doi: 10.2190%2FVGYX-BRHN-J51V-0V39.
- Gold, D. T., Woodbury, M. A., & George, L. K. (1990). Relationship classification using grade of membership analysis: A typology of sibling relationships in later life. *Journal of Gerontology*, 45(2), 43 – 51. Doi: 10.1093/geronj/45.2.s43.
- Gold, N. (1993). Depression and social adjustment in siblings of boys with autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 23(1), 147-163.
- Green, L. (2013). The well-being of siblings of individuals with autism. *ISRN Neurology*, 2013, 1-7. Doi: 10.1155/2013/417194.
- Griffiths, D. L., & Unger, D. G. (1994). Views about Planning for the Future among Parents and Siblings of Adults with Mental Retardation. *Family Relations*, 43(2), 221. Doi: 10.2307/585326.
- Guralnick, M.J., Neville, B., Hammond, M.A., & Conner, R.T. (2007).The friendships of young children with developmental delays. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 28, 64–79.
- Harmer Cox, A., Marshall, E., Mandlesco, B., Olsen, S. (2003). Coping responses to daily life stressors of children who have a sibling with a disability. *Journal of Family Nursing*, 9(4), 397-413.
- Hastings, R. P. (2007). Longitudinal relationships between sibling behavioral adjustment and behavioral problems of children with developmental disabilities. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 37(8), 1485-1492

- Hastings, R. P. & Petalas, M. A. (2014), Sibling self- reports. *Child Care Health Dev*, 40, 833-839. Doi: 10.1111/cch.12131.
- Hayden, V. (1993). The other children. In S. D. Klien & M.J. Schleiffer (Eds.), *It isn't fair: Siblings of children with disabilities* (pp. 91-96). Westport, CT: Bergin & Gravey
- Heller, T., & Arnold, C. K. (2010). Siblings of adults with developmental disabilities: psychosocial outcomes, relationships, and future planning. *Journal of Policy and Practice in Intellectual Disabilities*, 7(1), 16-25. Doi: 10.1111/j.1741-1130.2010.00243.x.
- Heller, T., & Kramer, J. (2009). Involvement of Adult Siblings of Persons With Developmental Disabilities in Future Planning. *Intellectual and Developmental Disabilities*, 47(3), 208–219. Doi: 10.1352/1934-9556-47.3.208.
- Hodapp, R. M., & Urbano, R. C. (2007). Adult siblings of individuals with Down syndrome versus with autism: Findings from a large-scale US survey. *Journal of Intellectual Disability Research*, 51, 1018–1029. Doi: 10.1111/j.1365-2788.2007.00994.x.
- Howe, G. W. (1993). Siblings of children with physical disabilities and chronic illnesses: Studies of risk and social ecology. In Z. Stoneman & P. W. Berman (Eds.), *The effects of mental retardation, disability, and illness on sibling relationships: Research issues and challenges* (pp. 185–213). Paul H. Brookes Publishing.
- Ishizaki, Y., Ishizaki, T., Ozawa, K., Fukai, Y., Hattori, Y., Taniuchi, S., & Kobayaski, Y. (2005). Psychosocial problems among siblings of children with disabilities in Japan: Psychosocial association between mothers and siblings. *Journal of Developmental and Physical Disabilities*, 17(2), 119–132.
- Jenkins, J.M. (1992). Sibling relationships in disharmonious homes: Potential difficulties and protective effects. In: Boer F., Dunn J., editors. *Children's sibling relationships: Developmental and clinical issues*. Hillsdale, NJ: Erlbaum. pp. 125–138.
- Johnson Silver, E., & Frohlinger-Graham, J., (2000). Brief report: Psychological symptoms in healthy female siblings of adolescents with and without chronic conditions. *Journal of Pediatric Psychology*, 25(4), 279-284.
- Kaminsky, L., & Dewey, D. (2001). Siblings' relationship of children with autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 31(4), 399-410.
- Kaminsky, L., & Dewey, D. (2002). Psychosocial adjustment in siblings of children with autism. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 43(2), 225-232. Doi: 10.1111/1469-7610.00015.
- Kaplan, L., Ade-Ridder, L., & Hennon, C. B. (1991). Issues of split custody: Siblings separated by divorce. *Journal of Divorce and Remarriage*, 16(3-4), 253–274. Doi: 10.1300/J087v16n03_06.
- Kim, J.Y., McHale, S. M., Osgood, D. W., & Crouter, A. C. (2006). Longitudinal Course and Family Correlates of Sibling Relationships From Childhood Through Adolescence. *Child Development*, 77(6), 1746–1761. Doi: 10.1111/j.1467-8624.2006.00971.x.

- Kim, J.Y., McHale, S. M., Osgood, D. W., & Crouter, A. C. (2007). Longitudinal linkages between sibling relationships and adjustment from middle childhood through adolescence, *Developmental Psychology*, 43(4), 960–973. Doi: 10.1037/0012-1649.43.4.960.
- King, D.L. (2007). *How non-disabled children respond to a sibling with disability? : the challenges they may or may not have faced* (Μεταπτυχιακή εργασία). Ανακτήθηκε από: <https://scholarworks.smith.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2414&context=theses>.
- Koch, H. L. (1960). *The Relation of Certain Formal Attributes of Siblings to Attitudes Held toward Each Other and toward Their Parents*. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 25(4), 1. Doi: 10.2307/1165605.
- Kolak, A. M., & Volling, B. L. (2011). Sibling jealousy in early childhood: Longitudinal links to sibling relationship quality. *Infant and Child Development*, 20, 213 – 226. Doi: 10.1002/icd.690.
- Krauss, M. W., Seltzer, M. M., Gordon, R., & Friedman, D. H. (1996). Binding ties: The roles of adult siblings of persons with mental retardation. *Mental Retardation*, 34(2), 83–93.
- Κυριαζή, Ν. (2000). *Η κοινωνιολογική έρευνα: Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών* (Β' έκδοση). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Λαδά, Ε. (2019). *Η ικανοποίηση από το γάμο και η ποιότητα της αδελφικής σχέσης σε οικογένειες με παιδιά με ειδικές ανάγκες – Συγκριτική Μελέτη* (Μεταπτυχιακή εργασία). Ανακτήθηκε από: <https://ir.lib.uth.gr/xmlui/handle/11615/49968?locale-attribute=it>.
- Lee, T. R., Mancini, J. A., & Maxwell, J. W. (1990). Sibling relationships in adulthood: Contact patterns and motivations. *Journal of Marriage and the Family*, 5(2), 431-440. Doi: 10.2307/353037.
- Lobato, D.J., Kao, B.T., & Plante, W. (2005). Latino siblings knowledge and adjustment to chronic disability. *Journal of Family Psychology*, 19(4), 625–632.
- Mander, G. (1991). Some thoughts on sibling rivalry and competitiveness. *British Journal of Psychotherapy*, 7(4), 365-379. Doi: 10.1111/J.1752-0118.1991.TB01142.X.
- Marquis, S. M., McGrail, K., & Hayes, M. V. (2019). A population-level study of the mental health of siblings of children who have a developmental disability. *SSM - population health*, 8.
- Marks, S. U., Matson, A., & Barraza, L. (2005). The Impact of Siblings with Disabilities on Their Brothers and Sisters Pursuing a Career in Special Education. *Research and Practice for Persons with Severe Disabilities*, 30(4), 205–218. Doi: 10.2511/rpsd.30.4.205.
- Mascha, K., & Boyrcher, J. (2006). Preliminary investigation of a qualitative method of examining siblings' experiences of living with a child with ASD. *Journal of Intellectual and Developmental Disabilities*, 52(102), 19-28. Doi: 10.1179/096979506799103659.

- McHale, S. M., & Gamble, W. C. (1989). Sibling relationships of children with disabled and nondisabled brothers and sisters. *Developmental Psychology*, 25(3), 421–429. Doi: 10.1037/0012-1649.25.3.421.
- McHale, S.M., Sloan, J., & Simeonsson, R.J. (1986). Sibling relationships of children with autistic, mentally retarded, and nonhandicapped brothers and sisters. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 16, 399–413.
- McHale, S. M., Updegraff, K. A., & Whiteman, S. D. (2012). Sibling relationships and influences in childhood and adolescence. *Journal of Marriage and Family*, 74(5), 913-930. Doi: 10.1111/j.1741-3737.2012.01011.x.
- McGuire, S., McHale, S. M., & Updegraff, K. (1996). Children's perceptions of the sibling relationship in middle childhood: Connections within and between family relationships. *Personal Relationships*, 3(3), 229 - 239. Doi: 10.1111/j.1475-6811.1996.tb00114.x.
- Milevsky, A. (2004). Perceived parental marital satisfaction and divorce: Effects on sibling relations in emerging adults. *Journal of Divorce & Remarriage*, 41, 115 – 128.
- Milevsky, A. (2005). Compensatory patterns of sibling support in emerging adulthood: Variations in loneliness, self - esteem, depression and life satisfaction. *Journal of Social and Personal Relationships*, 22(6), 743-755. Doi: 10.1177/0265407505056447.
- Milevsky, A., Smoot, K., Leh, M., & Ruppe, R. (2005). Familial and contextual variables and the nature of sibling relationships in emerging adulthood. *Marriage & Family Review*, 37(4), 123 – 141. Doi: 10.1300/J002v37n04_07.
- Minnett, A. M., Vandell, D. L., & Santrock, J. W. (1983). The effects of sibling status on sibling interaction: Influence of birth order, age spacing, sex of child, and sex of sibling. *Child Development*, 54(4), 1064-1072. Doi: 10.2307/1129910.
- Modry - Mandell, K. L., Gamble, W. C., & Taylor, A. R. (2007). Family emotional climate and sibling relationship quality: Influences on behavioral problems and adaptation in preschool - aged children. *Journal of Child and Family Studies*, 16, 61 - 73.
- Moore, M. L., Howard, V.F., & McLaughlin, T.F (2002). Siblings of children with disabilities: A review and analysis. *International Journal of Special Education*, 7(1), 49-64.
- Myers, S. A., & Bryant, L. E. (2008). The use of behavioral indicators of sibling commitment among emerging adults. *Journal of Family Communication*, 8(2), 101 - 125. Doi: 10.1080/15267430701857364.
- Nandwanna, S., & Katoch, M. (2009). Perception of sibling relationship during middle adulthood years: A typology. *Journal of Social Science*, 21(1), 67-72. doi: 10.1080/09718923.2009.11892752.
- National Research Council (2002). *Mental retardation: Determining eligibility for social security benefits. Committee on Disability Determination for Mental Retardation, Division of Behavioral and Social Sciences and Education*. Washington, DC: National Academy Press.

- Neece, C., Blacher, J., & Baker, B.L. (2010). Impact on Siblings of Children With Intellectual Disability: The Role of Child Behavior Problems. *American Journal on Intellectual and Developmental Disabilities, 115*(4), pp. 291-306.
- Newman, J. (1991). College students' relationships with siblings. *Journal of youth and adolescence, 20*(6), 629-644. Doi: 10.1007/BF01537366.
- Nixon, C., & Cummings, E. (1999). Sibling disability and children's reactivity to conflicts involving family members. *Journal of Family Psychology, 13*, 274-85.
- Noller, P. (2005). Sibling relationships in adolescence: Learning and growing together. *Personal Relationships, 12*(1), 1-22. Doi: 10.1111/j.1350-4126.2005.00099.x.
- O'Brien, K., Slaughter, V., & Peterson, C. C. (2011). Sibling influences on theory of mind development for children with ASD. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 52*(6), 713-719. Doi: 10.1111/j.1469-7610.2011.02389.x.
- Oliva, A., & Arranz, E. (2005). Sibling relationships during adolescence. *European Journal of Developmental Psychology, 2*(3), 253-270. Doi: 10.1080/17405620544000002.
- Orsmond, G. I., Kuo, H.Y., & Seltzer, M. M. (2009). Siblings of individuals with an autism spectrum disorder. *Autism, 13*(1), 59–80. Doi: 10.1177/1362361308097119.
- Orsmond, G. I., & Seltzer, M. M. (2000). Brothers and Sisters of Adults With Mental Retardation: Gendered Nature of the Sibling Relationship. *American Journal on Mental Retardation, 105*(6), 486. Doi: 10.1352/0895-8017(2000)105%3C0486:BASOAW%3E2.0.CO;2.
- Orsmond, G. I., & Seltzer, M. M. (2007). Siblings of individuals with autism or Down syndrome: effects on adult lives. *Journal of Intellectual Disability Research, 51*(9), 682–696. Doi: 10.1111/j.1365-2788.2007.00954.x.
- Patterson G., R. (1984). Siblings: Fellow travelers in coercive family processes. In: Blanchard RJ, editor. *Advances in the study of aggression*. New York, NY: Academic. pp. 174–214.
- Patterson, G. R. (1986). The contribution of siblings to training for fighting. A microsocial analysis. In D. Olweus, J. Block, & M. Radke-Yarrow (Eds.), *Development of antisocial and prosocial behavior* (pp. 235–261). New York: Academic Press.
- Petalas, M.A., Hastings, R.P., Nash, S., Lloyd, T., & Dowey, A. (2009). Emotional and behavioral adjustment in siblings of children with intellectual disability with and without autism. *Autism, 13*(5), pp. 471-83.
- Pike, A., Coldwell, J., & Dunn, F., J. (2006). Sibling Relationships in Early/Middle Childhood: Links With Individual Adjustment. *Journal of Family Psychology, 19*(4), 523–532. Doi: 10.1037/0893-3200.19.4.523.
- Pit-Ten Cate, I., & Loots, G., (2000). Experiences of siblings of children with physical disabilities: empirical investigation. *Disabilities and Rehabilitation, 22*(9), 399-408. Doi: 10.1080/096382800406013.
- Pollard, C. A., Barry, C. M., Freedman, B. H., & Kotchick, B.A. (2013). Relationship quality as a moderator of anxiety in siblings of children diagnosed with autism spectrum disorders or down syndrome. *Journal of Child and Family Studies, 22*(5), 647- 657. Doi: 10.1007/s10826-012-9618-9.

- Portner, C. L., & Riggs, S. A. (2016). Sibling relationships in emerging adulthood: Associations with parent-child relationship. *Journal of Child and Family Studies*, 25(6), 1755-1764. Doi: 10.1007/s10826-015-0358-5.
- Powell, T. H., & Gallagher, P. A. (1993). *Brothers & sisters--A special part of exceptional families* (2nd ed.). Paul H. Brookes Publishing.
- Pruchno, R. A., Patrick, J. H., & Burant, C. J. (1996). Aging Women and Their Children with Chronic Disabilities: Perceptions of Sibling Involvement and Effects on Well-Being. *Family Relations*, 45(3), 318. Doi: 10.2307/585504.
- Pulakos, J. (1987). Brothers and sisters: Nature and importance of the adult bond. *Journal of Psychology*, 121(5), 521-522. Doi: 10.1080/00223980.1987.9915506.
- Pulakos, J. (1989). Young adult relationships: Siblings and friends. *Journal of Psychology*, 123(3), 237 - 244. Doi: 10.1080/00223980.1989.10542978.
- Richmond, M. K., Stocker, C. M., & Rienks, S. L. (2005). Longitudinal associations between sibling relationship quality, parental differential treatment, and children's adjustment. *Journal of Family Psychology*, 19(4), 550-559. Doi: 10.1037/0893-3200.19.4.550.
- Riggio, H. R. (2006). Structural features of sibling dyads and attitudes toward sibling relationships in young adulthood. *Journal of Family Issues*, 27(9), 1233 – 1254. Doi: 10.1177/0192513X06289103.
- Rivers, J. W. & Stoneman, Z. (2003). Sibling Relationships When a Child Has Autism: Marital Stress and Support Coping. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 33, 383–394.
- Rodrigue, J. R., Geffken, G. R., & Morgan, S. B. (1993). Perceived competence and behavioral adjustment of siblings of children with autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 23(4), 665–674. Doi: 10.1007/bf01046108.
- Roeyers, H., & Mycke, K. (1995). Siblings of a child with autism, with mental retardation and with a normal development. *Child: Care, Health and Development*, 21(5), 305–319. Doi: 10.1111/j.1365-2214.1995.tb00760.x.
- Rossetti, Z., & Hall, S. (2015). Adult sibling relationships with brothers and sisters with severe disabilities. *Research and Practice for Persons with Severe Disabilities*, 40(2), 120-137. Doi: 10.1177/1540796915592829.
- Rossiter, L., & Sharpe, D. (2001). The sibling of individuals with mental retardation: A quantitative integration of the literature. *Journal of Child and Family Studies*, 10(1), 65–84.
- Ρούσσοις, Π. Α., & Τσαούσης, Γ. (2011). *Στατιστική στις Επιστήμες της Συμπεριφοράς με τη Χρήση του SPSS*, 1η Έκδοση. Αθήνα: Τόπος
- Salkind, N. J. (2010). *Encyclopedia of research design*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Samuels, H. R. (1980). The Effect of an Older Sibling on Infant Locomotor Exploration of a New Environment. *Child Development*, 51(2), 607. Doi: 10.2307/1129305.
- Sanders R. (2004). *Sibling relationships*. New York. Palgrave Macmillian.

- Schachter, F. F., Shore, E., Feldman - Portman, S., Marquis, R. E., & Campbell, S. (1976). Sibling deidentification. *Developmental Psychology*, 12(5), 418- 427.
- Scharf, M., Shulman, S., & Avigad-Spitz, L. (2005). Sibling relationships in emerging adulthood and in adolescence. *Journal of Adolescent Research*, 20(1), 64-90. Doi: 10.1177/0743558404271133.
- Seltzer, G. B., Begun, A., Seltzer, M. M., & Krauss, M. W. (1991). Adults with Mental Retardation and Their Aging Mothers: Impacts of Siblings. *Family Relations*, 40(3), 310. Doi: 10.2307/585017.
- Seltzer, M. M., Greenberg, J. S., Krauss, M. W., Gordon, R. M., & Judge, K. (1997). Siblings of adults with mental retardation or mental illness: Effects on lifestyle and psychological well-being. *Family Relations*, 46, 395–405.
- Shanahan, L., McHale, S.M., Crouter, A.C., Osgood, D.W. (2008). Linkages between parents' differential treatment, youth depressive symptoms, and sibling relationships. *Journal of Marriage and Family*, 70, 480–494.
- Sharpe, D. & Rossiter, L.(2002). Siblings of children with a chronic illness: A meta-analysis. *Journal of Pediatric Psychology*, 27(8), 699–710.
- Sharpe, S. A., & Rosenblatt, A. D. (1994). Oedipal sibling triangles. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 42, 491-523. Doi: 10.1177/000306519404200208.
- Shivers, C. M. (2013). *Risk and protective factors predicting sibling emotional intelligence among adolescent siblings of individuals with and without intellectual and developmental disabilities*. Vanderbilt University. Available at: <https://ir.vanderbilt.edu/handle/1803/12225>.
- Shivers, C. M., & Dykens, M. E. (2017) Adolescent siblings of individuals with and without intellectual and developmental disabilities: Self-reported empathy and feelings about their brothers and sisters. *American Journal on Intellectual and Developmental Disabilities*, 122(1), 62-77. Doi: 10.1352/1944-7558-122.1.62.
- Shortt, J. W. & Gottman, J. M. (1997). Closeness in young adult sibling relationships: Affective and physiological processes. *Social Development*, 6(2), 142–164. Doi: 10.1111/j.1467-9507.1997.tb00099.x.
- Skotko, B. G., Levine, S. P., & Goldstein, R. (2011). Having a brother or sister with down syndrome: Perspectives from siblings. *American Journal of Medical Genetics Part A*, 155(10), 2348-2359. Doi: 10.1002/ajmg.a.34228.
- Solmeyer, A. R., McHale, S. M., & Crouter, A. C. (2014). Longitudinal associations between sibling relationship qualities and risky behavior across adolescence. *Developmental Psychology*, 50(2), 600-610. Doi: 10.1037/a0033207.
- Sroufe, L. A. (1996). *Emotional development: The organization of emotional life in the early years*. New York: Cambridge University Press.
- Stach, W. (2007). Sister sister: Interpreting intimacy in sibling relationships. *Journal of Undergraduate Research*, 1 - 15.

- Stawski, M., Auerbach, J.G., Barasch, M., Lerner, Y., & Zimin, R. (1997). Behavioural problems of children with chronic physical illness and their siblings. *European Child and Adolescent Psychiatry*, 6, 20-25.
- Stewart, R. B., Verbrugge, K. M., & Beilfuss, M. C. (1998). Sibling relationships in early adulthood: A typology. *Personal Relationships*, 5, 59-74. Doi: 10.1111/j.1475-6811.1998.tb00159.x.
- Stocker, C. M. (1994). Children's perceptions of relationships with siblings, friends, and mothers: Compensatory processes and links with adjustment. *Journal of Child Psychology*, 35(8), 1447 - 1459. Doi: 10.1111/j.1469-7610.1994.tb01286.x.
- Stocker, C. M., Lanthier, R. P., & Furman, W. (1997b). Sibling relationships in early adulthood. *Journal of Family Psychology*, 11(2), 210-221. Doi:10.1037/0893-3200.11.2.210.
- Stoneman, Z. (2001). Supporting positive sibling relationships during childhood. *Mental Retardation and Developmental Disabilities Research Reviews*, 7(2), 134-142. Doi: 10.1002/mrdd.1019.
- Stoneman, Z., Brody, G. H., Davis, C. H., & Crapps, J. M. (1987). Mentally retarded children and their older same-sex siblings: Naturalistic in-home observations. *American Journal on Mental Retardation*, 92(3), 290–298.
- Stoneman, Z., Brody, G. H., Davis, C. H., & Crapps, J. M. (1988). Childcare responsibilities, peer relations, and sibling conflict: Older siblings of mentally retarded children. *American Journal on Mental Retardation*, 93(2), 174–183.
- Stoneman, Z., Brody, G. H., Davis, C. H., & Crapps, J. M. (1989). Role relations between children who are mentally retarded and their older siblings: Observations in three in-home contexts. *Research in Developmental Disabilities*, 10(1), 61–76. Doi: 10.1016/0891-4222(89)90029-2
- Stoneman, Z., Brody, G. H., & MacKinnon, C. (1984). Naturalistic observations of children's activities and roles while playing with their siblings and friends. *Child Development*, 55(2), 617–627. Doi: 10.2307/1129973.
- Stormshak, E. A., & Bellanti, C. J., & Bierman, K. L. (1996). The quality of sibling relationships and development of social competence and behavioral control in aggressive children. *Developmental Psychology*, 32(1), 79 - 89. Doi: 10.1037/0012-1649.32.1.79.
- Stocker, C. M., Lanthier, R. P., & Furman, W. (1995). Adult Sibling Relationship Questionnaire („ASRQ“). Originalvorlage des „ASRQ“. Bezugsadresse : lanthier@gwu.edu.
- Stocker, C. M., Lanthier, R. P., & Furman, W. (1997). Sibling relationships in early adulthood. *Journal of Family Psychology*, 11(2), 210 - 221. Doi: 10.1037/0893-3200.11.2.210.
- Tafoya, M. A., & Hamilton, M. A. (2012). Relational dynamics and the expression of aggression and comforting between siblings. *Journal of Language and Social Psychology*, 31(1), 49- 74.

- Τετράδη, Ε. (2016). *Διερεύνηση της αδελφικής σχέσης και αυτοεκτίμησης έφηβων αδελφών με ΔΑΦ-Συγκριτική Μελέτη* (Μεταπτυχιακή εργασία). Ανακτήθηκε από: <http://ikee.lib.auth.gr/record/285069?ln=el>.
- Tomeny, T. S., Barry, T. D., Bader, S. H. (2012). Are typically-developing siblings of children with an autism spectrum disorder at risk for behavioral, emotional, and social maladjustment? *Research in Autism Spectrum Disorders*, 6(1), 508-518. Doi: 10.1016/j.rasd.2011.07.012.
- Trim, R. S., Leuthe, E., & Chassin, L. (2006). Sibling influence on alcohol use in a young adult, high - risk sample. *Journal of Studies on Alcohol*, 67(3), 391 - 398. Doi: 10.15288/jsa.2006.67.391.
- Tronick, E. Z. (1989). Emotions and emotional communication in infants. *American Psychologist*, 44, 112-119.
- Tsao, L. L., Davenport, R., & Schmiede, C. (2012). Supporting siblings of children with autism spectrum disorders. *Early Childhood Education Journal*, 40(1), 47-54.
- Tucker, C. J., McHale, S. M., & Crouter, A. C. (2003). Dimensions of mothers' and fathers' differential treatment of siblings: Links with adolescents' sex - typed personal qualities. *Family Relations*, 52, 82 - 89.
- Tucker, C. J., Updegraff, K. A., & Baril, M. E. (2010). Who's the boss? Patterns of control in adolescents' sibling relationships. *Family relations*, 59(5), 520-532. Doi: 10.1111/j.1741-3729.2010.00620.x.
- Updegraff, K. A., McHale, S. M., Whiteman, S. D., Thayer, S. M., & Delgado, M. Y. (2005). Adolescent sibling relationships in Mexican American families: Exploring the role of familism. *Journal of Family Psychology*, 19(4), 512 - 522. Doi: 10.1037/0893-3200.19.4.512.
- Vivona, J. M. (2007). Sibling differentiation, identity development, and lateral dimension of psychic life. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 55(4), 1191-1215. Doi: 10.1177/000306510705500405.
- Vogt Yuan, A. S. (2009). Sibling relationships and adolescents' mental health. *Journal of Family Issues*, 30(9), 1221 - 1244. Doi: 10.1177/0192513X09334906.
- Voorpostel, M., & Blieszner, R. (2008). Intergenerational solidarity and support between adult siblings. *Journal of Marriage and Family*, 70(1), 157-167. Doi: 10.1111/j.1741-3737.2007.00468.x.
- Voorpostel, M., & Van Der Lippe, T. (2007). Support between siblings and between friends: Two worlds apart? *Journal of Marriage & Family*, 69(5), 1271 - 1282. Doi: 10.1111/j.1741-3737.2007.00446.x.
- Voorpostel, M., Van Der Lippe, T., Dykstra, P. A. & Flap, H. (2007). Similar or different? The importance of similarities and differences for support between siblings. *Journal of Family Issues*, 28(8), 1026 - 1053. Doi: 10.1177/0192513X07300713.
- Voorpostel, M., Van Der Lippe, T., & Flap, H. (2012). For better or worse: Negative life events and sibling relationships. *International Sociology*, 27(3), 330 - 348.
- White, L. K. (2001). Sibling relations over the life course: A panel analysis. *Journal of Marriage and Family*, 63(2), 555-568. Doi: 10.1111/j.1741-3737.2001.00555.x.

- Whiteman, S. D., McHale, S. M., & Soli, A. (2011). Theoretical Perspectives on Sibling Relationships. *Journal of Family Theory & Review*, 3, 124-139. Doi: 10.1111/j.1756-2589.2011.00087.x.
- Wilson, C. J., Blacher, J., & Baker, B. L. (1989). Siblings of children with severe handicaps. *Mental Retardation*, 27(3), 167-173.
- World Health Organization (1980). International Classification for Impairments, Disabilities and Handicaps. A manual of classification relating to the consequences of disease. Geneva: WHO.
- World Health Organization. (2011). World Report on Disability. Malta.
- Ζαφειρόπουλος Κ. (2015). *Πώς γίνεται μια επιστημονική εργασία; Επιστημονική έρευνα και συγγραφή εργασιών*. Αθήνα: Κριτική.
- Ζερβάνος, Κ. (2009). *Τα οικογενειακά συστήματα. Εισαγωγή στη θεωρία συστημάτων οικογένειας (Bowen Theory)*. Αθήνα: Αίολος.
- Ζητοπούλου, Χ. (2013). *Σχέσεις νεαρών ενηλίκων με τα αδέρφια τους και αυτοαποκάλυψη (Μεταπτυχιακή εργασία)*. Ανακτήθηκε από: <http://ikee.lib.auth.gr/record/134677?ln=el>.
- Σταλίκας, Α. & Κυριάκος, Θ. (2019). *Μεθοδολογίας έρευνας και στατιστική*. Εκδόσεις: Τόπος.

Παράρτημα

Αδελφικές σχέσεις ενηλίκων με και χωρίς νοητική αναπηρία: μια διερευνητική μελέτη των απόψεων των αδελφών χωρίς αναπηρία

Επιστολή προς συμμετέχοντες:

Αγαπητές/οί,

Το ερωτηματολόγιο που ακολουθεί εντάσσεται στο πλαίσιο της Μεταπτυχιακής μου Διπλωματικής Εργασίας του ΠΜΣ "Επιστήμες της Αγωγής: Ειδική Αγωγή, Εκπαίδευση και Αποκατάσταση" του τμήματος Εκπαιδευτικής και Κοινωνικής Πολιτικής και έχει σχεδιαστεί για τη διερεύνηση των απόψεων των ενήλικων αδελφών που έχουν αδελφό/ή με ή χωρίς Νοητική Αναπηρία. Παρακαλείσθε να απαντήσετε σε όλες τις ερωτήσεις με ειλικρίνεια, ακολουθώντας τις οδηγίες. Δεν υπάρχουν σωστές ή λανθασμένες απαντήσεις. Όλες οι απαντήσεις είναι αποδεκτές. Το ερωτηματολόγιο δε θα διαρκέσει περισσότερο από 15 λεπτά για να ολοκληρωθεί. Η συμμετοχή σας είναι οικειοθελής, ανώνυμη και τα στοιχεία που συλλέγονται είναι εμπιστευτικά και θα χρησιμοποιηθούν αποκλειστικά για ερευνητικούς σκοπούς. Μπορείτε να επιλέξετε να συμμετέχετε ή όχι στην παρούσα έρευνα και μπορείτε να αποχωρήσετε οποιαδήποτε στιγμή χωρίς καμία συνέπεια. Για οποιαδήποτε απορία ή διευκρίνιση παρακαλώ, μη διστάσετε να επικοινωνήσετε μαζί μου. Σας ευχαριστώ εκ των προτέρων για τη συνεργασία σας και τον πολύτιμο χρόνο, που αφιερώσατε.

Με εκτίμηση, Δανίδου Λαμπρινή, Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια,

Πανεπιστήμιο Μακεδονίας

e-mail: mea20053@uom.edu.gr

Έχω ενημερωθεί για την έρευνα και δέχομαι να συμμετέχω.

1. ΝΑΙ

2. ΟΧΙ

Γνωρίζω ότι η συμμετοχή μου είναι εθελοντική και ότι μπορώ οποιαδήποτε στιγμή να αποχωρήσω.

1. ΝΑΙ

2. ΟΧΙ

ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

1. Φύλο:

Άντρας

Γυναίκα

2. Ηλικία:

.....
.....

3. Αναφέρετε τις σπουδές σας:

.....
.....

4. Φύλο του/της αδελφού/ής για τον οποίο/την οποία συμπληρώνεται το ερωτηματολόγιο:

Άντρας

Γυναίκα

5. Ηλικία του/της αδελφού/ής για τον οποίο/την οποία συμπληρώνεται το ερωτηματολόγιο:

.....

6. Σειρά γέννησης:

Δική μου: Του/της αδελφού/ής μου:

1^ο παιδί 1^ο παιδί

2^ο παιδί 2^ο παιδί

3^ο παιδί 3^ο παιδί

4^ο παιδί 4^ο παιδί

Άλλο Άλλο

7. Μένετε μαζί με τον αδελφό ή την αδελφή σας;

ΝΑΙ

ΟΧΙ

8. Σε περίπτωση που στην προηγούμενη ερώτηση απαντήσατε όχι παρακαλώ σημειώστε παρακάτω, πόσο συχνά βλέπεστε με τον/την αδελφό/ή;

Κάθε μέρα ή σχεδόν κάθε μέρα

2-4 φορές την εβδομάδα

2-4 φορές τον μήνα

2-4 φορές τον χρόνο

9. Πόσο συχνά επικοινωνείτε (π.χ. με τηλέφωνο, e - mail, κ.ά.);

Κάθε μέρα ή σχεδόν κάθε μέρα

2-4 φορές την εβδομάδα

2-4 φορές τον μήνα

2-4 φορές τον χρόνο

10. Αν έχετε αδελφό/ αδελφή με Νοητική Αναπηρία, ποιο είναι το επίπεδο της Νοητικής του Αναπηρίας σύμφωνα με το Δείκτη Νοημοσύνης (Δ.Ν.);

Ήπια Νοητική Αναπηρία (Δ.Ν.: 50 έως 70)

Μέτρια Νοητική Αναπηρία (Δ.Ν.: 35 έως 50)

Σοβαρή Νοητική Αναπηρία (Δ.Ν.: 20 έως 35)

Βαριά Νοητική Αναπηρία (Δ.Ν.: Κάτω από 20)

11. Αν έχετε αδελφό/ αδελφή με Νοητική Αναπηρία, υπάρχουν και άλλες διαταραχές;

ΝΑΙ

ΟΧΙ

12. Αν απαντήσετε ΝΑΙ στην προηγούμενη ερώτηση, παρακαλώ περιγράψτε ή αναφέρετε τις διαταραχές:

.....

ΟΔΗΓΙΕΣ: Το ερωτηματολόγιο αυτό μελετά τη σχέση μεταξύ ενήλικων αδελφών. Το ζητούμενο είναι να ταξινομήσετε τις συμπεριφορές και τα συναισθήματα που ισχύουν στη δική σας σχέση. Προσπαθήστε να απαντήσετε στις ερωτήσεις όσο πιο γρήγορα και όσο πιο σωστά μπορείτε. Απαντήστε σύμφωνα με το πως είναι η σχέση σας αυτή τη χρονική περίοδο και όχι όπως ήταν στο παρελθόν ή όπως νομίζετε ότι μπορεί να είναι στο μέλλον. Όταν θα αναφέρεται στο ερωτηματολόγιο ο/η αδελφός/ή σας, θα εννοείται ο συγκεκριμένος αδελφός ή αδελφή τον/την οποίο/α έχετε επιλέξει για να απαντήσετε στις ερωτήσεις. Το ερωτηματολόγιο αρχίζει με κάποιες γενικές ερωτήσεις για τον/την αδελφό/ή σας και για εσάς. Σας παρακαλώ να συμπληρώσετε την απάντησή σας στο κουτί που βρίσκεται μετά από κάθε ερώτηση, με βάση την πεντάβαθμη κλίμακα.

	Σχεδόν καθόλου	Λίγο	Αρκετά	Πολύ	Πάρα πολύ
1. Κατά πόσο έχετε κοινά με τον/την αδελφό/ή σας;					
2. Κατά πόσο μιλάτε στον/στην αδελφό/ή σας για πράγματα που είναι σημαντικά για σας;					
3. Κατά πόσο ο/η αδελφός/ή σας μιλάει σε σας για πράγματα που είναι σημαντικά γι' αυτόν/γι' αυτήν;					
4. Κατά πόσο λογομαχείτε με τον/την αδελφό/ή σας;					
5. Κατά πόσο π/η αδελφός σας σάς θεωρεί καλό/ή φίλο/η;					
6. Κατά πόσο εσείς θεωρείτε τον/την αδελφό/ή σας καλό/ή φίλο/η;					

7. Κατά πόσο εκνευρίζετε τον/την αδελφό/ή σας;					
8. Κατά πόσο σας εκνευρίζει ο/η αδελφός/ή σας;					
9. Κατά πόσο ο/η αδελφός/ή σας σας θαυμάζει;					
10. Κατά πόσο εσείς θαυμάζετε τον/την αδελφό/ή σας;					

	<i>Συνήθως ευνοούμαι εγώ</i>	<i>Μερικές φορές ευνοούμαι εγώ</i>	<i>Κανένας μας δεν ευνοείται</i>	<i>Ο/η αδελφός/ή μου μερικές φορές ευνοείται</i>	<i>Ο/η αδελφός/ή μου συνήθως ευνοείται</i>
11. Πιστεύετε πως η μητέρα σας ευνοεί περισσότερο εσάς ή τον/την αδελφό/ή σας;					
12. Ο/η αδελφός/ή σας πιστεύει πως η μητέρα σας ευνοεί περισσότερο τον/την ίδιο/α ή εσάς;					

	<i>Σχεδόν καθόλου</i>	<i>Λίγο</i>	<i>Αρκετά</i>	<i>Πολύ</i>	<i>Πάρα πολύ</i>
13. Κατά πόσο ο/η αδελφός/ή σας προσπαθεί να σας φτιάξει τη διάθεση όταν είστε σε κακή διάθεση;					
14. Κατά πόσο προσπαθείτε εσείς να φτιάξετε τη διάθεση του/της αδελφού/ής σας όταν αυτός/ή είναι σε κακή διάθεση;					

15. Κατά πόσο είστε ανταγωνιστικός/ή με τον/την αδελφό/ή σας;					
16. Κατά πόσο ανταγωνιστικός/ή είναι ο/η αδελφός/ή σας μαζί σας;					
17. Κατά πόσο ο/η αδελφός/ή σας σάς ζητάει βοήθεια για μη προσωπικά προβλήματα;					
18. Κατά πόσο εσείς ζητάτε βοήθεια από τον/την αδελφό/ή σας για μη προσωπικά προβλήματα;					
19. Κατά πόσο έχετε κυριαρχικό ρόλο πάνω στον/στην αδελφό/ή σας;					
20. Κατά πόσο ο/η αδελφός/ή σας έχει κυριαρχικό ρόλο πάνω σας;					
21. Κατά πόσο ο/η αδελφός/ή σας αποδέχεται την προσωπικότητά σας;					
22. Κατά πόσο αποδέχεστε εσείς την προσωπικότητα του/της αδελφού/ής σας;					

	<i>Συνήθως ευνοούμαι εγώ</i>	<i>Μερικές φορές ευνοούμαι εγώ</i>	<i>Κανένας μας δεν ευνοείται</i>	<i>Ο/η αδελφός/ή μου μερικές φορές ευνοείται</i>	<i>Ο/η αδελφός/ή μου συνήθως ευνοείται</i>
23. Πιστεύετε ότι ο πατέρας σας ευνοεί περισσότερο εσάς απ' ότι τον/την αδελφό/ή σας;					
24. Ο/η αδελφός/ή σας πιστεύει ότι ο πατέρας σας ευνοεί τον/την ίδιο/α περισσότερο					

απ' ότι εσάς;					
---------------	--	--	--	--	--

	Σχεδόν καθόλου	Λίγο	Αρκετά	Πολύ	Πάρα πολύ
25. Πόσα γνωρίζει ο/η αδελφός/ή σας για εσάς;					
26. Πόσα γνωρίζετε εσείς για τον/την αδελφό/ή σας;					
27. Κατά πόσο έχετε παρόμοιες προσωπικότητες με τον/την αδελφό/ή σας;					
28. Κατά πόσο συζητάτε για τα συναισθήματά σας ή τα προσωπικά σας ζητήματα με τον/την αδελφό/ή σας;					
29. Κατά πόσο συζητάει μαζί σας ο/η αδελφός/ή σας για τα συναισθήματά του/της ή τα προσωπικά του/της ζητήματα;					
30. Κατά πόσο ο/η αδελφός/ή σας είναι επικριτικός/ή μαζί σας;					
31. Κατά πόσο εσείς είστε επικριτικός/ή με τον/την αδελφό/ή σας;					
32. Κατά πόσο αισθάνεστε κοντά στον/στην αδελφό/ή σας;					
33. Κατά πόσο αισθάνεται ο/η αδελφός/ή σας κοντά σας;					
34. Κατά πόσο ο/η αδελφός/ή σας κάνει πράγματα για να σας φέρει εκτός εαυτού;					
35. Κατά πόσο εσείς κάνετε πράγματα για να φέρετε εκτός εαυτού τον/την αδελφό/ή σας;					
36. Κατά πόσο πιστεύετε ότι ο/η αδελφός/ή σας έχει επιτύχει στη ζωή του/της;					
37. Κατά πόσο ο/η αδελφός/ή σας πιστεύει ότι εσείς έχετε επιτύχει στη ζωή σας;					

	<i>Συνήθως ευνοούμαι εγώ</i>	<i>Μερικές φορές ευνοούμαι</i>	<i>Κανένας μας δεν ευνοείται</i>	<i>Ο/η αδελφός/ή μου μερικές φορές ευνοείται</i>	<i>Ο/η αδελφός/ή μου συνήθως</i>
--	--------------------------------------	--	--------------------------------------	--	--

		εγώ			ευνοείται
38. Ο/η αδελφός/ή σας πιστεύει ότι η μητέρα σας στηρίζει περισσότερο τον/την ίδιο/α απ' ότι εσάς					
39. Πιστεύετε ότι η μητέρα σας στηρίζει περισσότερο εσάς απ' ότι τον/την αδελφό/ή σας;					

	Σχεδόν καθόλου	Λίγο	Αρκετά	Πολύ	Πάρα πολύ
40. Κατά πόσο μπορείτε να βασίζεστε στον/στην αδελφό/ή σας για στήριξη όταν είστε πιεσμένος/η ή αγχωμένος/η;					
41. Κατά πόσο ο/η αδελφός/ή σας μπορεί να βασιστεί σε εσάς για στήριξη, όταν είναι πιεσμένος/η ή αγχωμένος/η;					
42. Κατά πόσο σας ζηλεύει ο/η αδελφός/ή σας;					
43. Κατά πόσο εσείς ζηλεύετε τον/την αδελφό/ή σας;					
44. Κατά πόσο δίνετε πρακτικές συμβουλές στον/στην αδελφό/ή σας (π.χ. για το σπίτι ή το αυτοκίνητο);					
45. Κατά πόσο ο/η αδελφός/ή σας σάς δίνει πρακτικές συμβουλές;					
46. Κατά πόσο ο/η αδελφός/ή σας είναι αυταρχικός/ή μαζί σας;					
47. Κατά πόσο εσείς είστε αυταρχικός/ή με					

τον/την αδελφό/ή σας;					
48. Κατά πόσο αποδέχεστε τον τρόπο ζωής του/της αδελφού/ής σας;					
49. Κατά πόσο ο/η αδελφός/ή σας αποδέχεται τον δικό σας τρόπο ζωής;					

	<i>Συνήθως δέχομαι περισσότερη στήριξη</i>	<i>Μερικές φορές δέχομαι περισσότερη στήριξη</i>	<i>Και οι δυο δεχόμαστε την ίδια στήριξη</i>	<i>Ο/η αδελφός/ή μου μερικές φορές δέχεται περισσότερη στήριξη από εμένα</i>	<i>Ο/η αδελφός/ή μου συνήθως δέχεται περισσότερη στήριξη από εμένα</i>
50. Ο/η αδελφός/ή σας πιστεύει ότι ο πατέρας σας στηρίζει περισσότερο τον/την ίδιο/α απ' ότι εσάς;					
51. Πιστεύετε ότι ο πατέρας σας στηρίζει περισσότερο εσάς απ' ότι τον/την αδελφό/ή σας;					

	Σχεδόν καθόλου	Λίγο	Αρκετά	Πολύ	Πάρα πολύ
52. Γνωρίζετε για τις ερωτικές και τις φιλικές σχέσεις του/της αδελφού/ής σας;					
53. Γνωρίζει ο/η αδελφός/ή σας για τις δικές σας ερωτικές και φιλικές σχέσεις;					
54. Κατά πόσο σκέφτεστε με παρόμοιο τρόπο εσείς και ο/η αδελφός/ή σας;					
55. Κατά πόσο καταλαβαίνετε πραγματικά τον/την αδελφό/ή σας;					
56. Κατά πόσο σας καταλαβαίνει πραγματικά ο/η αδελφός/ή σας;					
57. Κατά πόσο διαφωνεί μαζί σας ο/η					

αδελφός/ή σας για διάφορα θέματα;					
58. Κατά πόσο εσείς διαφωνείτε με τον/την αδελφό/ή σας για διάφορα θέματα;					
59. Κατά πόσο αφήνετε τον/την αδελφό/ή σας να γνωρίζει ότι νοιάζεστε γι' αυτόν/γι' αυτήν;					
60. Κατά πόσο ο/η αδελφός/ή σας σας αφήνει να γνωρίζετε ότι νοιάζεται για σας;					
61. Κατά πόσο ο/η αδελφός/ή σας σας απογοητεύει;					
62. Κατά πόσο εσείς απογοητεύετε τον/την αδελφό/ή σας;					
63. Αισθάνεστε περήφανος/η για τον/την αδελφό/ή σας;					
64. Ο/η αδελφός/ή σας αισθάνεται περήφανος/η για εσάς;					

	Η μητέρα μας συνήθως είναι πιο κοντά σε εμένα	Η μητέρα μας μερικές φορές είναι πιο κοντά σε εμένα	Η μητέρα μας είναι εξίσου κοντά σε εμένα και τον/την αδελφό/ή μου	Η μητέρα μας είναι μερικές φορές πιο κοντά στον/στην αδελφό/ή μου	Η μητέρα μας είναι συνήθως πιο κοντά στον/στην αδελφό/ή μου
65. Ο/η αδελφός/ή σας πιστεύει ότι η μητέρα σας είναι πιο κοντά στον/στην ίδιο/α απ' ότι σε εσάς;					
66. Πιστεύετε ότι η μητέρα σας είναι πιο κοντά σε σας απ' ότι στον/στην					

αδελφό/ή σας;					
---------------	--	--	--	--	--

	Σχεδόν καθόλου	Λίγο	Αρκετά	Πολύ	Πάρα πολύ
67. Κατά πόσο συζητάτε με τον/την αδελφό/ή σας όταν πρόκειται να λάβετε σημαντικές προσωπικές αποφάσεις;					
68. Κατά πόσο ο/η αδελφός/ή σας συζητάει μαζί σας όταν πρόκειται να λάβει σημαντικές προσωπικές αποφάσεις;					
69. Κατά πόσο ο/η αδελφός/ή σας προσπαθεί να είναι καλύτερος/η από σας;					
70. Κατά πόσο εσείς προσπαθείτε να είστε καλύτερος/η από τον/την αδελφό/ή σας;					
71. Κατά πόσο θα απευθυνόσασταν στον/στην αδελφό/ή σας εάν χρειαζόσασταν οικονομική βοήθεια;					
72. Κατά πόσο ο/η αδελφός/ή σας θα απευθυνόταν σε εσάς εάν χρειαζόταν οικονομική βοήθεια;					
73. Κατά πόσο ο/η αδελφός/ή σας συμπεριφέρεται με τρόπο υπεροπτικό προς εσάς;					
74. Κατά ποσό εσείς συμπεριφέρεστε υπεροπτικά προς τον/την αδελφό/ή σας;					
75. Κατά πόσο αποδέχεστε τις ιδέες του/της αδελφού/ής σας;					
76. Κατά πόσο ο/η αδελφός/ή σας αποδέχεται τις ιδέες σας;					

	Ο πατέρας μας συνήθως είναι πιο κοντά σε εμένα	Ο πατέρας μας μερικές φορές είναι πιο κοντά σε εμένα	Ο πατέρας μας είναι εξίσου κοντά σε εμένα και τον/την αδελφό/ή μου	Ο πατέρας μας είναι μερικές φορές πιο κοντά στον/στην αδελφό/ή μου	Ο πατέρας μας είναι συνήθως πιο κοντά στον/στην αδελφό/ή μου
--	--	--	--	--	--

77. Ο/η αδελφός/ή σας πιστεύει ότι ο πατέρας σας είναι πιο κοντά στον/στην ίδιο/α απ' ότι σε εσάς;					
78. Πιστεύετε ότι ο πατέρας σας είναι πιο κοντά σε σας απ' ότι στον/στην αδελφό/ή σας;					

	Σχεδόν καθόλου	Λίγο	Αρκετά	Πολύ	Πάρα πολύ
79. Κατά πόσο γνωρίζετε για τις ιδέες του/της αδελφού/ής σας;					
80. Κατά πόσο ο/η αδελφός/ή σας γνωρίζει για τις ιδέες σας;					
81. Κατά πόσο έχετε παρόμοιο τρόπο ζωής με τον/την αδελφό/ή σας;					

Σας ευχαριστώ πολύ!

Πίνακας 66: Έλεγχοι independent samples t-test των παραγόντων ως προς το φύλο του/της αδελφού/ής

Παράγοντες	Τυπική Ανάπτυξη			Νοητική Αναπηρία		
	t	df	p-value	t	df	p-value
Ζεστασιά	-0,697	80	0,488	-0,609	57	0,545
Ομοιότητα	0,187	80	0,852	-0,295	57	0,769
Οικειότητα	-1,624	80	0,108	-1,125	57	0,265
Στοργή	-0,233	80	0,817	-0,439	57	0,662
Θαυμασμός	-0,557	80	0,579	0,79	57	0,433
Συναισθηματική στήριξη	-0,028	80	0,978	-0,183	57	0,856
Υλική στήριξη	-0,634	80	0,528	-1,094	57	0,278
Αποδοχή	0,1	80	0,92	0,404	57	0,687
Γνώση	-1,701	80	0,093	-1,533	57	0,131
Σύγκρουση	-1,192	80	0,237	-1,444	57	0,154
Κυριαρχία	-1,596	80	0,114	-1,098	57	0,277
Ανταγωνισμός	-0,514	78.084	0,609	-1,469	57	0,147
Αντιπαλότητα	-0,888	80	0,377	-0,803	57	0,425
Καβγάδες	-1,256	80	0,213	-1,537	57	0,130
Αντιζηλία	-0,242	80	0,81	-1,334	57	0,187
Αντιζηλία για την αγάπη της μητέρας	-0,034	80	0,973	-1,317	57	0,193
Αντιζηλία για την αγάπη του πατέρα	-0,393	80	0,695	-1,184	57	0,241